

PROPONTICA

— International Journal of Propontic Archaeology —
Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi

Volume / Cilt: 1 Issue / Sayı: 2 Eylül / September 2023

e - ISSN: 2980-132X

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

PROPONTICA

ULUSLARARASI PROPONTİS ARKEOLOJİSİ
DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF PROPONTIC
ARCHAEOLOGY

e-ISSN: 2980-132X

Volume/Cilt: 1 Issue/Sayı: 2

Eylül/September 2023

Samsun

Amaç ve Kapsam

Antik Çağ'da Marmara Denizi'nin isminden esinlenerek Marmara Denizi (=Propontis) Propontica olarak adlandırdığımız dergimizin amacı, ağırlıklı olarak Marmara Denizi (=Propontis) olmak üzere Trakya, Akdeniz ve Karadeniz kültürlerinin Prehistorik Çağlardan Geç Antik Çağ sonuna kadar olan zaman dilimini konu alan; Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Sualtı Arkeolojisi, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri, Eskiçağ Tarihi, Erken Hristiyanlık ve Bizans Sanatı, Numismatik, Antropoloji, Arkeometri ve Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım alanlarında yazılmış özgün sonuçlar içeren bilimsel makaleleri akademi dünyasının ilgisine sunmaktır.

Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi, Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmakta olup Türkçe ve İngilizce yazılmış, alanına yenilik getiren, özgün ve nitelikli, kendi alanında bir boşluğu dolduracak, yeni yaklaşımlar ya da öneriler sunan, bilimsel bir yöntemle ele alınan çalışmalara veya daha önce yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren, bu konuda yeni görüşler sunan makalelere yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Aim and Scope

The International Journal of Propontic Archeology, deriving its name from the Sea of Marmara (Propontis), aims to bring scientific articles to the attention of the academic sphere whose focus will mainly be on the cultures around the Sea of Marmara together with others from the Thrace, Mediterranean and the Black Sea basins. To do so, it welcomes any paper written on the subjects of Protohistory, Classical Archaeology, Underwater Archaeology, Ancient Languages and Cultures, Ancient History, Early Christian and Byzantine Art, Numismatics, Anthropology, Archeometry and Conservation and Restoration of Cultural Properties and spanning periodically from the Prehistoric Ages to the end of Late Antiquity.

The International Journal of Propontic Archeology is an international peer-reviewed journal that is published twice a year in March and September. It accepts original and qualified articles, either written in Turkish or English, that promise to bring innovation to its field or fill a gap in its field, offer new approaches or recommendations, evaluate studies addressed with a scientific method or offer new insights into previously published studies.

Articles are published in Turkish and English.

PROPONTICA
ULUSLARARASI PROPONTIS
ARKEOLOJİ DERGİSİ
e-ISSN: 2980-132X
2023 Cilt: 1 Sayı: 2

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Adına Sahibi /
Owner on behalf of
Ondokuz Mayıs University
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Rektör/Rector

Baş Editör/Chief Editor
Prof. Dr. Vedat KELEŞ

Editörler/Editors
Prof. Dr. Askold IVANTCHIK
Doç. Dr. Kasım OYARÇIN
Doç. Dr. Hasan KASAPOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Büşra Elif KASAPOĞLU
Arş. Gör. Dr. Alper YILMAZ
Arş. Gör. Soner ÖZMEN

Alan Editörleri/Field Editors
Doç. Dr. Kasım OYARÇIN
(Numismatik)
Doç. Dr. Hasan KASAPOĞLU
(Grek ve Roma Heykeltıraşlığı)
Dr. Öğr. Üyesi Büşra Elif KASAPOĞLU
(Grek ve Roma Seramiği)
Arş. Gör. Dr. Alper YILMAZ
(Osteoarkeoloji)
Arş. Gör. Soner ÖZMEN
(Grek ve Roma İkonografi)

PROPONTICA
INTERNATIONAL JOURNAL OF
PROPONTIC ARCHAEOLOGY
e-ISSN: 2980-132X
2023 Volume: 1 Issue: 2

İngilizce Dil Editörleri /
English Language Editors
Doç. Dr. Hazar KABA
Öğr. Gör. Birol KURT

Türkçe Dil Editörü /
Turkish Language Editor
Doç. Dr. Ömer SARAÇ

Mizanpaj/Layout
OMÜ Yayın Koordinatörlüğü

Mizanpaj Editörü/Layout Editors
Kismet AYDIN
Özlem TEKİNER
Gülbeyaz BOZKURT

Kapak Tasarımı/Cover Design
Hasan ÖZTÜRK

Kapak Görseli/Cover Image
Knidos'tan Bir Boğa Figürünü

Yayın Yeri ve Tarihi/Publication Place and Date
Samsun, Eylül/September 2023

Yazışma Adresi/Corresponding Adress

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Kurupelit Kampüsü, Atakum/SAMSUN

Tel: 0 (362) 312 19 19 **Fax:** 0 (362) 457 60 81

e-mail: proponticajournal@omu.edu.tr **web:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/propontica>

Yayın Yeri ve Tarihi/Publication Place and Date: Samsun, Eylül/September 2023

Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlara aittir. Yazılar, yayıncı kuruluşun izni olmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayınlanamaz.

YAYIN DANIŞMA KURULU/

PUBLICATION ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Tolga TEK
Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet YARAŞ
Trakya Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Andreas KULZER
Austrian Academy of Sciences/AVUSTURYA

Prof. Dr. Annalisa POLOSA
Sapienza Üniversitesi di Roma/İTALYA

Prof. Dr. Ayşe ÇAYLAK TÜRKER
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE

Prof. Dr. Ayşe Emel ERTEN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/
TÜRKİYE

Prof. Dr. Aytekin BÜYÜKÖZER
Selçuk Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Billur TEKKÖK KARAÖZ
Başkent Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Ceren ÜNAL Celal
Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Cevat BAŞARAN
Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Charles Brian ROSE
University of Pennsylvania/ABD

Prof. Dr. Dominique Selin TEZGÖR KASSAB
Bilkent Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Erdoğan ASLAN
Selçuk Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE
Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Ertekin M. DOKSANALTI
Selçuk Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Felix PIRSON
Alman Arkeoloji Enstitüsü/TÜRKİYE

Prof. Dr. Gürcan POLAT
Ege Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Kaan İREN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Koray KONUK
Université Bordeaux Montaigne/FRANSA

Prof. Dr. Marijana RICL
University of Belgrade/SIRBİSTAN

Prof. Dr. Mehmet Nezhir AYTAÇLAR
Ege Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet TEKOC AK
Selçuk Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Michel AMANDRY
Bibliothèque Nationale de France/
FRANSA

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Nurettin ARSLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE

Prof. Dr. Owen DOONAN
California State University/ABD

Prof. Dr. Reyhan KÖRPE
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE

Prof. Dr. Rüstem ASLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE

Prof. Dr. Selene PSOMA
National and Kapodistrian University of
Athens/YUNANİSTAN

Prof. Dr. Şengül AYDINGÜN
Kocaeli Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE

Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP
Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN
Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Zeynep ERDEM
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/
TÜRKİYE

Prof. Dr. Zeynep Sencan ALTINOLUK
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE

Doç. Dr. Ahmet BİLİR
Düzce Üniversitesi/TÜRKİYE

Doç. Dr. Akın TEMÜR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE

Doç. Dr. Aliye EROL
İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE

Assoc. Prof. Andrei GANDILA
University of Alabama/ABD

Doç. Dr. Davut KAPLAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE

Doç. Dr. Ergün KARACA
Trakya Üniversitesi/TÜRKİYE

Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ
Karabük Üniversitesi/TÜRKİYE

Assoc. Prof. Franck PRETEUX
Université Paris-Sorbonne/FRANSA

Doç. Dr. Göksel SAZCI
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE

Doç. Dr. Hüseyin KÖKER
Süleyman Demirel Üniversitesi/TÜRKİYE

Assoc. Prof. Martin GYUZELEV
Assen Zlatarov University/BULGARİSTAN

Doç. Dr. Okay PEKŞEN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE

Assoc. Prof. Roman STOYANOV
HSE University/RUSYA

Assoc. Prof. Toshō SPIRIDONOV
Bulgarian Academy of Sciences/
BULGARİSTAN

Doç. Dr. Yasemin POLAT
Ege Üniversitesi/TÜRKİYE

Doç. Dr. Yavuz YEĞİN
Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Erdiç BURULDAĞ
Çankırı Karatekin Üniversitesi/TÜRKİYE

Assist. Prof. Petya ILIEVA
Institute for Balkan Studies and Center of
Thracology Bulgarian Academy of Sciences/
BULGARİSTAN

Dr. Antonio CORSO
Society for Messenian Archaeological
Studies/ YUNANİSTAN

Dr. Dora KATSONOPOULOU
Cornell University/ABD

Dr. Eleni LIANTA
University of Oxford/BİRLEŞİK KRALLIK

Dr. François de CALLATAY
Royal Library of Belgium/BELÇİKA

Dr. Hubertus MANDERSCHIED
Bağımsız Araştırmacı/ALMANYA

Dr. Klaus BELKE
Austrian Academy of Sciences/AVUSTURYA

Dr. Mikhail TRIESTER
Berlin Frei University/ALMANYA

Dr. Murat ÖZYILDIRIM
Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE

Dr. Nicholas J. MOLINARI
Salve Regina University/ABD

Dr. Vladimir STOLBA
Staatliche Museen zu Berlin/ALMANYA

SAYI HAKEMLERİ/

REFEREES OF THE ISSUE

Prof. Dr. Ahmet Cem ERKMAN
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Billur TEKKÖK-KARAÖZ
Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Korkmaz MERAL
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Michel AMANDRY
Bibliothèque Nationale de France
Doç. Dr. Davut KAPLAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Ertuğ ERGÜRER
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih ERHAN
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM
Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Seda KARAÖZ ARIHAN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep ÇAKMAKÇI
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdinç BURULDAĞ
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Nurgül DEMİRTAŞ
İstanbul Üniversitesi
Dr. Sinem COŞKUN
Ardahan Üniversitesi

EDİTÖR NOTU

Çanakkale; stratejik önemi, tarihi, kültürü ve sosyal değerleriyle kadim Anadolu kültürünün en önemli halkalarından biridir. Bu zengin tarih ve kahramanlık kokan topraklarda Parion kazıları olarak 2005 yılında başlayan serüvenimiz Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve İÇDAŞ AŞ'nin katkılarıyla geçen 19 yıl içerisinde interdisipliner çalışma sistemi, alt yapısı ve yetmişmiş kaliteli insan gücüyle günümüzde ülkemizin en üretken bilimsel çalışmalarından birine dönüşmüştür.

Bu bilimsel üretkenliğin en önemli halkalarından biri de ikinci sayısının bilim dünyasına sunacağımız "Propontica" dergisidir. Ağırıklı olarak Propontis (=Marmara Denizi) çevresi olmak üzere Trakya, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde yer alan kültürlerle ait arkeoloji, kültürel miras, arkeometri, kültür varlıklarını koruma, antropoloji, numismatik ve eski çağ tarihi konularında özgün çalışmaları kabul edeceğimiz Propontica dergisinin, alanında yerli ve yabancı saygın bilim insanlarından oluşan yayın kurulu ve editörleri, bilimsel kriterlerden ödün vermeyen ilkesel bakışı ve çok titiz bir şekilde işletilen kör hakemlik sistemi ile alanına ciddi bir katkı sağlayacağına ve her sayıda artan bir çalışma sayısına ulaşacağına yürekten inanıyoruz.

Disiplinli bir ekip çalışmasıyla ikinci sayısını yayınladığımız Propontica dergisinin yayın aşamasına gelmesinde büyük katkıları olan editörlerimize, yayın danışma kurulumuza, ikinci sayımıza değerli çalışmalarıyla katkı sunan yerli ve yabancı bilim insanlarına ve yoğun mesailer arasında bile dergimize gönderilen çalışmalarını titizlikle değerlendiren hakemlerimize sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Propontica dergisi olarak her biri alanına katkı sunacak özgün çalışmalar ile nice sayılara ulaşmak umudu ve kararlılığıyla...

Prof. Dr. Vedat KELEŞ
Editör

FROM THE EDITOR

Çanakkale is one of the most important links of ancient Anatolian culture with its strategic importance, history, culture, and social values. Our adventure, which started in 2005 with Parion excavations in this rich, historical, and heroic land, has turned into one of the most productive scientific studies of today's Türkiye with its interdisciplinary working system, infrastructure, and trained and qualified workforce thanks to the contributions of the Ministry of Culture and Tourism General Directorate of Cultural Heritage and Museums, Turkish Historical Society, Ondokuz Mayıs University and İÇDAŞ AŞ in the last 19 years.

The journal "Propontica" constitutes a most critical aspect of this scientific productivity. Its second issue will soon be presented to the scientific world. We will accept original studies on archaeology, cultural heritage, archaeometry, cultural heritage conservation, anthropology, numismatics, and ancient history of the cultures in Thrace, the Mediterranean, and the Black Sea regions, mainly around Propontis (= Marmara Sea). We sincerely believe that it will make a serious contribution to the field and will reach an increasing number of studies in each issue with its editorial board and editors consisting of respected local and foreign scientists in the field, its principled approach that does not compromise scientific criteria, and meticulous blind refereeing system.

Endless thanks to our editors and editorial board, who contributed significantly to the publication of the second issue of Propontica with disciplined teamwork; to the Turkish and international scientists who contributed to our second issue with their invaluable studies; and to our referees who meticulously evaluated the studies even during their busy work hours.

With the hope and determination to publish many more issues with original studies, each to contribute to the field..

Prof. Dr. Vedat KELEŞ
Editor

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi/Research Article

Cingirt Kayası'nda Ele Geçen Geç Hellenistik-Roma Erken İmparatorluk Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikler 107-158

Late Hellenistic-Early Roman Imperial Period Red Slip Pottery From Cingirt Kayası

Deniz TAMER, Ayşe Fatma EROL

Knidos'tan Bir Grup Pişmiş Toprak Boğa Figürini 159-182

A Group of Terracotta Bull Figurines from Knidos

Derviş Ozan TOZLUCA

Paphlagonia Bölgesi Roma Eyalet Sikkeleri Üzerindeki Nemesis Tasvirleri .. 183-204

Nemesis Representation on Roman Provincial Coins of the Paphlagonia Region

Ayhan GİRGIN

Parion İskeletleri Üzerine Osteoarkeolojik Bir Çalışma: 2020-2021 Kazı Sezonu 205-224

An Osteoarcheological Study on Parion Skeletons: 2020-2021 Excavation Season

Mustafa Tolga ÇIRAK, Serhan MUCUR, Nurdan Asiye TÜRKŞAL

Antik Dönemde Triskeles Motifi 225-247

Triskeles Motif in Antiquity

Tuğçe KOCAEL

New Evidence for the Late Hellenistic Coinage of Lampsakos 249-261

Lampsakos'un Geç Hellenistik Dönem Sikkelerine İlişkin Yeni Kanıtlar

Aneurin ELLIS-EVANS

PROPONTICA

Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi
International Journal of Propontic Archaeology

e-ISSN: 2980-132X, PROPONTICA, Eylül 2023, 1(2): 107-158

Cingirt Kayası'nda Ele Geçen Geç Hellenistik-Roma Erken İmparatorluk Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikler

Late Hellenistic-Early Roman Imperial Period Red
Slip Pottery From Cingirt Kayası

Deniz TAMER¹, Ayşe Fatma EROL²

¹TC Kültür ve Turizm Bakanlığı

· deniztamerr09@gmail.com · ORCID > 0000-0002-4962-264X

²Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Ankara

· ayse.erol@hbv.edu.tr · ORCID > 0000-0001-7992-7236

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15 Haziran/June 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 5 Ağustos/August 2023

Yıl/Year: 2023 | **Cilt-Volume:** 1 | **Sayı-Issue:** 2 | **Sayfa/Pages:** 107-158

Atıf/Cite as: Tamer, D., Erol, A.F. "Cingirt Kayası'nda Ele Geçen Geç Hellenistik-Roma Erken İmparatorluk Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikler" Propontica, 1 (2), Eylül 2023: 107-158.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Deniz TAMER

CINGIRT KAYASI'NDA ELE GEÇEN GEÇ HELLENİSTİK-ROMA ERKEN İMPARATORLUK DÖNEMİ KIRMIZI ASTARLI SERAMİKLER

ÖZ

Cingirt Kayası'nda 2012-2014 yılları arasında yürütülen kazı çalışmalarında ele geçen Geç Hellenistik-Roma Erken İmparatorluk Dönemi kırmızı astarlı seramik buluntuları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Birçok Hellenistik Dönem yerleşiminde olduğu gibi Geç Hellenistik Dönem'le birlikte Cingirt Kayası'nda MÖ 2. yüzyılda siyah astarlı seramik gruplarının yerini yavaş yavaş kırmızı astarlı seramiklere bıraktığı gözlemlenmektedir. Pontos Krallığı'nın MÖ 2. yüzyılda Karadeniz Bölgesi'nde giderek artan hâkimiyeti ve VI. Mithradates Dönemi'nde oluşan siyasi, askeri hareketlilik ve takip eden süreçte Roma hâkimiyetinin oluşması, Cingirt Kayası seramik buluntularının da çeşitlenmesine yol açmış ve ele geçen seramikler üzerinden bu tarihsel süreci takip etmeyi mümkün kılmıştır. Cingirt Kayası'nda ele geçen kırmızı astarlı seramiklerin büyük çoğunluğu bu dönemle ilişkilidir. Cingirt Kayası'nda kaliteli sofrta takımlarını oluşturan kapların farklı merkezlerden ithalleri ile karşılaşmaktadır. Basit astarlı kaplar; Rhodos ve Knidos üretimi kaplar; Doğu Sigillatları A, Doğu Sigillatları C, Pergamon Sigillatları, Bosporus Sigillatları ve yerel üretim kaplar Cingirt Kayası kırmızı astarlı kaliteli sofrta takımlarını oluşturmaktadır. Kuzey Karadeniz Bölgesi'nde Mithradates savaşlarıyla birlikte Bosphorus Sigillatlarında görülen artışa paralel olarak Cingirt Kayası'nda da yoğunluğun Bosphorus Sigillatlarına ait örneklerden oluşması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum Anadolu hakimiyeti için Roma ile mücadele eden Pontos Krallığı'nın Cingirt Kayası gibi savunmaya yönelik askeri yerleşim merkezinde de gerekli lojistiğin Kuzey Karadeniz Bölgesi üzerinden gerçekleştirildiğinin arkeolojik kanıtlarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu ticari ilişkinin MS 1. yüzyıl boyunca da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pontos, Cingirt Kayası, Geç Hellenistik Dönem, Roma Erken İmparatorluk Dönemi, Kırmızı Astarlı Seramik.

LATE HELLENISTIC-EARLY ROMAN IMPERIAL PERIOD RED SLIP POTTERY FROM CINGIRT KAYASI

ABSTRACT

Late Hellenistic-Early Roman Imperial Period red slip wares obtained from Cingirt Kayası during the 2012-2014 seasons excavations constitute this study's subject. As in many Hellenistic settlements, it is observed that the black slip pottery gradually gave way to red slip pottery in the Late Hellenistic Period at Cingirt Kayası. The increasing dominance of the Kingdom of Pontos in the Black Sea Region in the 2nd century BC and the political and military activity under the rule of Mithradates VI, and the establishment of Roman domination in the following period led to the diversification of Cingirt Kayası ceramic finds and made it possible to follow that historical process through the ceramics unearthed. The vast majority of red slip wares unearthed at Cingirt Kayası are associated with this period. At Cingirt Kayası, the vessels that make up the quality tableware were imported from different centers. Wares with simple slip; Rhodian and Knidian wares; Eastern Sigillata A, Eastern Sigillata C, Pergamon Sigillata, and Bosporan Sigillata wares and locally produced wares constitute the red slip tableware of Cingirt Kayası. Parallel to the increase in Bosporus Sigillata in the Northern Black Sea Region with the Mithradates wars, it is quite remarkable that the density of Bosporus Sigillata at Cingirt Kayası is also quite high. This is important in terms of constituting the archaeological evidence that the necessary logistics for the defense-oriented military settlement center such as Cingirt Kayası of the Pontos Kingdom, which struggled with the Romans for Anatolian domination, was carried out through the Northern Black Sea Region. It is understood that this commercial relationship continued throughout the 1st century AD.

Keywords: Pontos, Cingirt Kayası, Late Hellenistic Period, Early Roman Imperial Period, Red Slip Pottery.

GİRİŞ

Antik Çağ'da Pontos Bölgesi coğrafi sınırları içerisinde bulunan Cingirt Kayası günümüzde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alır. Ordu/Fatsa ilçe merkezine 5 km mesafede, Yapraklı köyü sınırları içinde, 200 m rakımlı doğal bir kayalığın üzerinde, denize ve vadiye hâkim bir konumda yer almaktadır¹ (Fig. 1, 2). Cingirt Kayası'nda 2012 yılında başlayan kazı çalışmaları, 2012-2014 kazı sezonu boyunca ağırlıklı olarak yerleşimin zirve kesiminde (Fig. 3) ve kuzey yamacında yürütül-

1 Erol 2013, 183-196.

müştür². 2014 sezonunda zirve kesiminde yürütülen çalışmalarda ele geçen seramik buluntuları üzerinde yapılan değerlendirmeler, yerleşimin Erken Hellenistik Dönem kullanım evresine kanıt oluştururken³, Geç Hellenistik, Roma ve Erken Bizans dönemlerindeki iskân sürekliliğine ışık tutacak arkeolojik verilere ulaşılmıştır⁴.

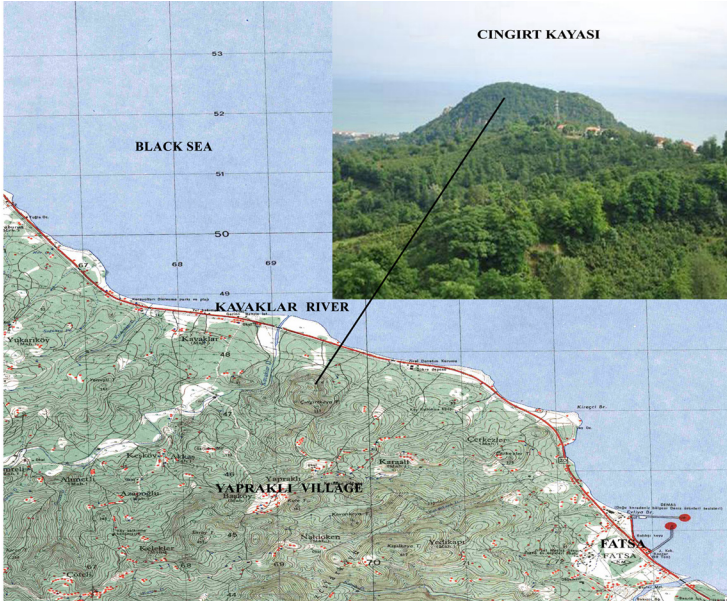

Fig. 1: Cingirt Kayası Coğrafi Konumu.

VI. Mithradates (MÖ 120-63) Dönemi'nin değişen politikaları neticesinde ortaya çıkan kırsal yerleşim stratejisinin önceliğini, Paryadresler (Doğu Karadeniz Dağları) boyunca yaşayan savaşçı kabilelerin kontrolü ve Pontos Bölgesi'nin güvenliğinin sağlanması oluşturmaktadır. Pontos Krallığı'nın iskân politikasının büyük kentler kurmak yerine ileri karakol-garnizon işlevinde, savunmaya elverişli çok fazla sayıda kale (75 kale) kurmak olduğu tarihi kaynaklardan bilinmektedir⁵.

- 2 Cingirt Kayası kazıları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle, Ordu Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda, Prof. Dr. Ayşe Fatma Erol'un bilimsel danışmanlığında bir ekiple yürütülmüştür.
- 3 2014 sezonunda J 15 açmasında yürütülen kazı çalışmalarında 3.19 metre derinliğe kadar inilmiş ve bu bağlamda yerleşimin zirve kesiminden net bir stratigrafi elde edilmiştir. Buradan ele geçen seramik buluntuları üzerinde yapılan değerlendirmeler, yerleşimin Erken Hellenistik Dönem kullanım evresine kanıt oluşturmuştur (Tamer 2022, 45, 46, şekil 2.1, res. 2.4).
- 4 Erol-Ünal 2012, 117-122; Erol-Tamer 2013, 159-181; Erol-Tamer 2014a, 115-138; Erol-Tamer 2014b, 73-98; Erol 2014, 383-400; Erol 2015, 451-460; Erol-Yıldırım 2016, 133-148; Erol-Tamer 2016, 199-239; Erol-Tamer 2017, 111-145; Erol-Tamer 2018a, 541-558; Erol-Tamer 2018b, 267-292; Erol et. al. 2019, 217-232; Erol-Tamer 2019, 99-128; Erol 2020, 23-94; Erol-Tamer 2020, 527-541; Erol-Tamer 2021a, 561-570; Erol-Tamer 2021b, 99-120; Erol-Aydın 2021, 11-111.
- 5 Strabon, XII, 3, 16, 28.

Bu kapsamda Cıngirt Kayası'nın da Pontos Bölgesi'nin güvenliğine takviye sağlayan yerel savunma noktalarından oluşan bir güvenlik zinciri şeklinde tasarlanan ve Pontos Krallığı idari sisteminin çekirdeğini oluşturan *phrourialardan*⁶ biri haline geldiği anlaşılmaktadır.⁷

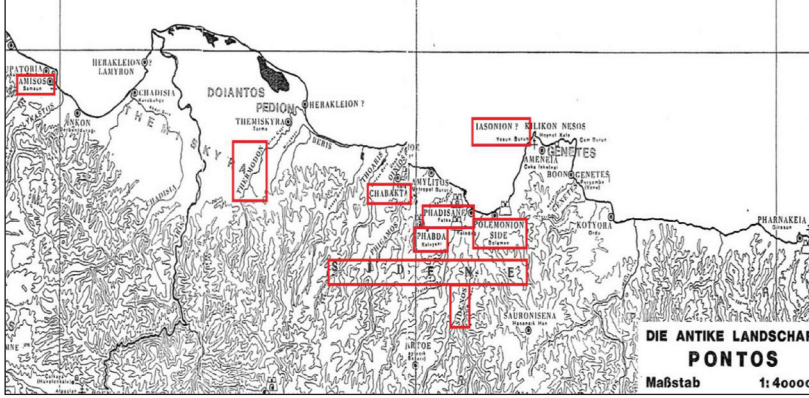

Fig. 2: Pontos Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası⁸.

Geç Hellenistik Dönem'de VI. Mithradates'in Pontos tahtına çıkmasıyla birlikte MÖ 2. yüzyıl sonunda kralın uyguladığı Karadeniz merkezli bir Panpontos Krallığı oluşturma ve genişleme politikaları⁹ tüm Doğu Karadeniz Bölgesi'ni dolayısıyla Cıngirt Kayası'nı da etkilemiştir. Yürütülen siyasi ve askeri politikalar neticesinde Cıngirt Kayası yerleşiminin işlevinin değiştiğine¹⁰ ele geçen seramik buluntularındaki farklılıklar da kanıt oluşturmaktadır.

Cıngirt Kayası zirve kesiminde kazılan alanlarda 1 m civarında seviye inildiğinde ana kayadan oluşan tabana ulaşılması ve Erken Hellenistik Dönem'den başlayarak Bizans Dönemi'ne kadar yerleşimin uzun bir süreçte mimari kullanım görmesiyle bağlantılı olarak kronolojiye bağlı net bir stratigrafi elde edilememiştir. Ancak birkaç sektörde farklı dönemlere ait korunmuş kontekstler tespit edilmiştir. Korunmuş kontekstlerin bulunduğu L 18 açması GD sektöründe Roma saldırısına işaret eden¹¹ bir yangın tabakasıyla karşılaşmıştır. Yangın tabakasının üst kotunda Roma Dönemi'ne tarihlenen formlar ele geçmiştir. Yangın tabakasının alt ko-

6 Billows 1990, 281; Hojte 2009, 103.

7 Erol-Tamer 2018a, 544-546.

8 Olshausen-Biller 1984, 275.

9 Saprykin 2007, 196-198.

10 Cıngirt Kayası'nın Erken Hellenistik ve Geç Hellenistik Dönemdeki farklı yerleşim işlevlerine dair öneriler için (Tamer 2022, 42-49, 54-60).

11 Antik kaynaklar, Pompeius'un MÖ 65-64 yılının kış aylarında VI. Mithradates hâkimiyeti altındaki Pontos kalelerini ele geçirdiğinden (Cassius Dio, XXXVII, 7, 5; Plutarkhos, XXXVI, 2-7) ve bu kale ve garnizonların tekrar

tundan daha aşağı seviyelerde Geç Hellenistik Dönemden daha erkene tarihlenen seramik buluntusuna rastlanmamıştır. Bir işlik ve depolama alanı olan¹² sektörün kontekst buluntuları yerleşimin kale olarak yeniden düzenlenmesiyle ilişkilidir¹³.

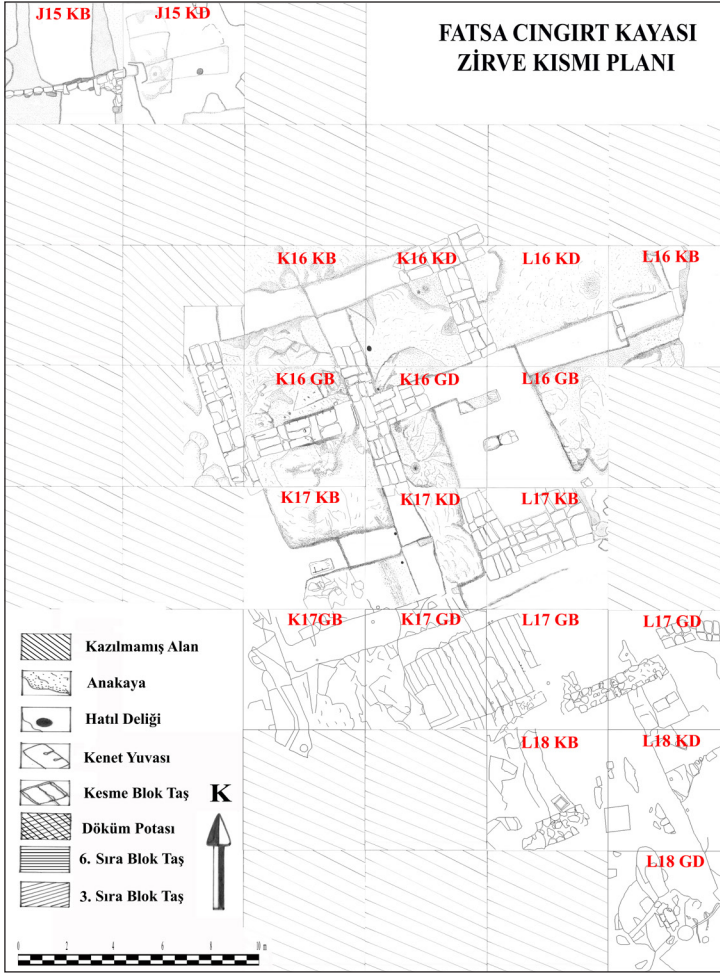

Fig. 3: Cingirt Kayası Zirve Planı.

kullanılmaması için Pompeius tarafından yakılarak içerindeki sarnıçların büyük kayalarla doldurulduğundan bahseder (Strabon, XII. 3, 38, 56).

12 Erol-Tamer 2018a, 550-551.

13 Tamer 2022, 54-56, Şekil 2.2.

Makale konusunu oluşturan seramik buluntuların çoğunlukla karışık kon-tekstlerden gelmesi ve sigillata formlarının imitasyonlarıyla da karşılaşılması, örneklerin form özelliklerinin yanı sıra astar, hamur gibi üretim tekniğiyle ilgili özelliklerinin de göz önünde tutulmasını gerekli kılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak bir katalog oluşturulmuştur. Seramik malzemenin tarihlendirilmesi ve analogi kurulmasında; Cingirt Kayası'nda ele geçen seramiklerin Karadeniz kökenli olan örneklerinde Karadeniz Bölgesi çalışmalarına öncelik verilmiştir. Karadeniz kökenli olmayan örneklerde ise Karadeniz Bölgesi kazılarında ele geçen örnekler ve bunun yanında Ege ve Doğu Akdeniz coğrafyasındaki belli başlı üretim merkezleri dikkate alınarak analogi kurulmuştur.

Cingirt Kayası'nda ele geçen seramikler üzerinden;

- Geç Hellenistik ve Roma Erken İmparatorluk Dönemleri boyunca yerleşimin masa üstü kullanım kabı ihtiyacının karşılandığı merkezlerin belirlenmesi,
- Geç Hellenistik Dönem'de Ege Bölgesi ve adalar üzerinde Pontos egemenliğinin kurulmasıyla seramik repertuarında oluşan form çeşitliliğinin sunulması,
- Mithradates savaşları neticesinde oluşan ekonomik daralma ve Roma baskısının seramik malzeme üzerindeki etkisinin yorumlanması,
- Pontos Bölgesi kale yerleşimlerinin Mithradates savaşları sonrasında Roma tarafından kullanılmaz hale getirilmesi ve Roma Erken İmparatorluk Dönemi yerleşim stratejisi gereği büyük kentlerde nüfusun toplanmasına karşılık, bir kıyı yerleşimi olan Cingirt Kayası'nda iskân sürekliliğinin devam ettirildiğinin kanıtlanması, çalışmanın amacını oluşturmaktadır.
- Bu amaç doğrultusunda çalışma konusunu oluşturan kırmızı astarlı seramik gruplarından birden çok örneği bulunan formlara ait sınırlı sayıda parça seçilerek kullanılmıştır. Parçaların tanıtımı açıktan kapalı formlara doğru giden bir sıralamayla yapılmıştır. Sigillatalar için ise her bir sigillata grubunun tipolojisini oluşturan bilim insanlarının form sıralaması dikkate alınmıştır.
- Cingirt Kayası Geç Hellenistik-Roma Erken İmparatorluk Dönemi kırmızı astarlı seramik örnekleri; ilgili başlıklar altında form, hamur/astar özellikleri ve tarihlendirme önerileriyle, katalog ve figür numaralarıyla belirtilerek aşağıda sunulmaktadır.

TABAKLAR

Cingirt Kayası'ndan ele geçen dışa çekik ağızlı tabaklar; Aşağı sarkık kenarlı, Çekiç başlı ve bu tabaklardan tondosunda bir sosluk kısmının bulunması ile ayrılan balık tabaklarından oluşmaktadır. Halka kaide üzerinde düz bir zemine sahip

dışa çekik ağızlı tabakların bazı alt tipleri sadece ağız parçası olarak ele geçtiklerinden çoğu yayında, ağız profillerinin balık tabaklarına benzerliğinden dolayı balık tabağı olarak değerlendirilmektedir.

Aşağı Sarkık Kenarlı Tabaklar (Basit Astarlı)

Aşağı sarkık kenarlı tabaklar genel form özelliği olarak; halka kaideli, genellikle düz ya da konveks olan ve düzgün bir şekilde yükselen konik gövde profilli, az derinliğe sahip tabaklardır¹⁴. Ağıza doğru genişleyerek yükselen gövde ile birleşen yuvarlak, kavisli profile sahip dudak, genellikle dip kısmında bir kalınlaşma gösterir ve uca doğru büyük ölçüde inceler. Ortaya çıkan bu profil genişlemesine ek olarak, dudak az ya da çok belirgin bir çentikle ağızın iç kısmında dengelenir¹⁵. Form MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı ve MÖ 1. yüzyıla ait korunmuş ya da kesin tarihlendirilebilen kontekslerde yoğun olarak ele geçer. Geç Hellenistik Dönem'de yaygın kullanılan bir formdur¹⁶.

Cıngırt Kayası'nda ele geçen küçük form farklılıklarına bağlı varyantlar gösteren aşağı sarkık kenarlı tabakların ortak özelliği çok derin örnekler olmamaları ve iç yüzlerinde tamamen, dış yüzlerinde ise üst kısmına kadar mat, ince pürüzlü yüzeyli Hellenistik Dönem'de görülen basit astara sahip olmalarıdır¹⁷.

Kataloga alınan ağız parçasının (Fig. 4. 1-Kat. no 1) ağız kenarı belirgin bir biçimde dışa ve aşağıya doğru uzar ve uç kısmı yuvarlatılmıştır. Hafif konveks kıvrımlı konik gövde çok hafif kavisle ağız kenarıyla birleşir.

İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; az miktarda ince beyaz mika, ince kireç, şamot ve kum katkılıdır. İç kısmı kırmızimsı sarı astarlı, dış yüzü üst kısmı haricinde astarsızdır. Yerel/bölgesel atölyelerin üretimidir. Benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı-MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Çekiç Başlı Tabaklar (Basit Astarlı)

Halka kaideli, konik gövdeli, aşağı sarkık kenarlı tabakların bir versiyonudur. Formun ayırt edici özelliği "çekiç başlı" olarak adlandırılan ağız kısmıdır¹⁸. Aşağıya doğru sarkıtılmış ve yukarı doğru hafifçe çekilerek oluşturulmuş dudak hem alt

14 Doksanaltı 2014, 328.

15 Kögler formun dudak detayları yönünden stabil bir gelişim çizgisi göstermediğini ve birbirinden farklı 5 varyant oluşturduğunu belirtilir (Kögler 2010, 133).

16 Kögler 2010, 132; Knidos Kap Krio'da MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda teras yerleşimleri ve atölye atıkları arasında ve A1 atölyesinde çok sayıda örneği ele geçmiştir (Doksanaltı 2006, 243).

17 Hellenistik Dönem içerisinde parlak siyah astarın yerine ortaya çıkan basit astar uygulamasında kapların yüzeyinde kırmızıdan kahverengiye kadar çok çeşitli renk tonlarına sahip mat ve pürüzlü bir yüzey görülür. Genellikle daldırma tekniği ile tabağın içi ve dış üst yüzleri astarlanmıştır (Duman 2010, 54).

18 Doksanaltı 2006, 300.

hem üst kenarlarda keskin bir çıkıntı yapar. Dudağın dış kenarı hafif dışbükeylik gösterir. Ağızın iç kısmında kazıma bir yiv uygulaması ya da bir dikleştirme oluşturulduğu görülmektedir¹⁹.

Meriç, formun en erken örneklerinin ele geçtiği Ephesos Devlet Agorası'ndaki Bazilikada MÖ 150'ye tarihlenen kontekstlerden, geç tarihli örneklerin ise Yamaç Ev 1'den MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kontekstlerden geldiğini belirterek, formun Ephesos'da 200 yıllık bir süreç boyunca yerel olarak üretildiğini belirtir²⁰.

Cingirt Kayası'nda ele geçen ağız-gövde parçasının (Fig. 4. 2-Kat. no 2) ağız kenarı aşağı ve yukarı doğru çekilerek sivri bir uç oluşturulmuştur. Direk ağız kenarıyla birleşen aşağı doğru daralan gövde derinlik oluşturmaz.

Sert ve ince bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda ince beyaz mika ve kireç katkılıdır. İç yüzeyi tamamen, dış yüzeyi ise üst kısmına kadar mat, ince kırmızı astarlıdır. Pürüzlü yüzeyde basit bir astar uygulaması görülmektedir. Kabın kenarı üzerinde astar büyük ölçüde korunmuş olup iç ve dış yüzeyinde ise küçük parçalar halinde astar izlerine rastlanmaktadır. Ege Bölgesi kökenli ithal bir parça olup benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı-MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Balık Tabakları

Balık tabakları tondonun merkezine doğru eğimli profil çizen bir gövdeye, düz bir profil ile aşağı inen ucu yuvarlatılmış sarkık bir ağza ve halka kaideye sahiptir²¹.

İlk kez Atina'da ortaya çıkan balık tabakları²² Hellenistik Dönem'le birlikte antik dünyanın birçok seramik üretim merkezinde gerek Attika formlarına bağlı olarak ve gerekse bazı profil farklılıklarıyla yerel atölyeler tarafından üretilmişlerdir. Bu durum form ve astarda çeşitliliğin oluşmasına neden olmuştur.

Cingirt Kayası'nda ele geçen küçük form farklılıkları gösteren balık tabakları arasından kataloga bir kaide parçası seçilmiştir²³ (Fig. 4. 3-Kat. no 3). Sığ, konik profilli halka kaide üzerine oturan taban, dışta kaide altında dışbükeylik oluşturur. Kaide alçak ve geniştir. Tondoda yer alan sosluk kısmı merkeze daha yakın ve bu yakınlığa bağlı olarak küçük tutulmuştur. Fazla derin olmayan sosluk kısmının etrafı alçak bir çıkıntı ve bu çıkıntının etrafını saran derin olmayan 2 mm genişliğin-

19 Mitsopoulos-Leon 1991, 23.

20 Meriç 2002, 26.

21 Sparkes-Talcott 1970, 147; Rotroff 1997, 146, 147.

22 Rotroff 1997, 146.

23 Cingirt Kayası'nda balık tabaklarının siyah astarlı, astarsız örneklerinin yanısıra çok sayıda gri üretim örnekleri ele geçmiş olup kırmızı astarlı balık tabaklarının ithal örneği sadece bir parça ile temsil edilmektedir (Tamer 2022, 216-226, 312-314).

de bir yivle çevrelenmiştir. Tabanla birleşen gövdenin yükselme açısı, hafif derinlik oluşturan balık tabaklarıyla benzer formu olduğunu göstermektedir.

İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; çok az ve ince beyaz mika katkılıdır. Ege Bölgesi kökenli ithal bir parçadır. Cıngırt Kayası ile aynı forma sahip benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı ile MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

KASELER

Büklümlü Kulplu Kaseler (Hellenistic Colour Coated Ware)

Literatürde sıvı tüketimine yönelik bir işlevi olduğu belirtilen²⁴ formun birçok merkezde yerel olarak üretildiği düşünülmekle²⁵ birlikte Kuzey Karadeniz Bölgesi'ndeki yerleşimlerden ele geçen örnekler üzerinden, Rhodos'la ilişkili olduğu anlaşılmıştır²⁶. Formun Akdeniz Havzası'ndan ele geçen örnekleri MÖ 3. yüzyıl başlarından MÖ 1. yüzyılın erken tarihlerine kadar üretildiklerini göstermektedir²⁷.

Formun karakteristik özelliği ağız, alt ve üst gövde geçişinin oluşturduğu "ters S" profilidir²⁸. Yuvarlatılmış kısa ağız, konik profilli alt gövde, büklümlü kulplar, dar halka kaide formu oluşturur²⁹.

Cıngırt Kayası'nda ele geçen ithal örnekler Kögler'in Tip A³⁰, Kenrick Tip B³¹, örnekleriyle paraleldirler. Cıngırt Kayası'nda ele geçen örneklerin tamamı tek bir homojen grup oluşturmaktadır. Hamur ve astar özellikleriyle Rhodos orijinli³² ithal parçalardır.

24 Kögler, içe eğik ağız ve yuvarlak, derin bir üst gövdenin varlığı nedeniyle tasarımın sıvının dışı akışını engelleyerek kaseenin bu kısımlarında toplanmasına neden olduğunu belirtir ve yiyecek tüketimi için alternatif bir kullanım önerir (Kögler 2010, 99).

25 ; Riley 1979, 282; Kenrick 1985, 121; Negev 1986, 7; Rotroff 1997, 117; Elaigne 2002, 160; Harlaut 2002, 272; Kögler 2010, 97, 98.

26 Domzalski, Hayes tarafından "Hellenistic Colour Coated Ware A" grubu içerisinde değerlendirilen "Kulplu kaselerin" üretim merkezinin Rhodos olduğu ya da Rhodos tarafından organize edilen ticari aktiviteyle ilişkili olarak pazara dağılımının ada üzerinden gerçekleştiği görüşündedir Domzalski 2007, 166. Domzalski, Karadeniz Bölgesi'nde ele geçen örneklerin hamur ve astar yapısının homojenlik göstermesine bağlı olarak tek bir merkezin üretimi oldukları sonucuna varmıştır. Bu çıkarım Nymphaeum, Pantikapaeum ve Tell Atrib buluntuları üzerinden gerçekleştirilen analizlerle doğrulanmıştır (Domzalski 2007, 173).

27 Domzalski, formun üretiminin sona erişini, Rhodos'un ekonomik aktivitelerinin bozulmasına sebep olan siyasi süreçle ilişkilendirmiştir (Domzalski 2007, 166). Knidos'ta, MÖ 2. yüzyıl sonu - 1. yüzyılın başında baskınlık oluşturan TT kulplu kaselerin rekabetinden dolayı formun üretimi sona ermiştir (Kögler 2010, 98).

28 Doksanaltı 2006, 320.

29 Rotroff 1997, 117; Kögler 2010, 96.

30 Kögler 2010, 96, 98, D13-15; E14; F17; Kn. 9.

31 Kenrick 1985, 119, 120, Fig. 24. 186. 2.

32 Rhodos üretimi Hellenistic Colour Coated Ware grubuna ait kaplar gözle görünür bir katkının bulunmadığı sert pişmiş hamurlu, küçük kireç parçaları ve mika katkılıdır. Daldırma tekniğiyle ince uygulanmış astar istifleme ve fırınlamaya bağlı olarak iç yüzde kırmızımsı kahverengi veya kahverengimsi kırmızı renkli, dış yüzün

Cıngırt Kayası'nda ele geçen parçalar arasından seçilen bir ağız-gövde-kulp parçasında (Fig. 4. 4-Kat. no 4), ince bir tabaka halinde uygulanan alacalı astarın aşınmaya uğrayıp büyük ölçüde döküldüğü gözlenmektedir. Astar iç yüzeyde kırmızı renklidir. Temiz ve kaliteli hamur çok az ve çok ince kireç ve mika katkı içermektedir. Benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyıl-MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir.

İçe Dönük Ağızlı (Ekhinus) Kaseler (Hellenistic Colour Coated Ware)

Cıngırt Kayası'nda ele geçen Rhodos kökenli colour coated seramik grubuna ait kulplu kaselerle birlikte içe dönük ağızlı (ekhinus) kase formunun da görülmesi yerleşimde masa üstü kullanımına yönelik bu kapların tercih edildiğini göstermesinin yanı sıra Karadeniz Havzası'nın tamamında yoğun Rhodos amphora buluntularının ele geçmesi, kent Hellenistik Dönem boyunca bölgede gerçekleştirdiği ticari ilişkilerinin bir sonucudur³³. Bu gruba ait seramikler kil, hamur katkısı ve astar özellikleriyle birden çok merkezde üretilmişlerdir³⁴.

Cıngırt Kayası'nda ele geçen ağız-gövde parçası (Fig. 4. 5-Kat. no 5) hafif içe çekik ağızlı kaselerin hafif derinlik oluşturan bir örneğidir. İçerdiği katkılar, hamur özellikleriyle birlikte kırmızı, kahverengi ve siyah renkli alacalı astarıyla³⁵ formun Rhodos orijinli ithal bir örneğidir. Cıngırt Kayası örneğiyle aynı profil özellikleri gösteren derin, geniş ağız çapına sahip, ağız içe çok çekik olmayan Akdeniz ve Karadeniz Havzası'ndan ele geçen örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

II Kulplu Kaseler

Dik ya da hafif içe eğik kenarın, konik gövdeyle keskin bir açıyla birleşmesiyle oluşan form³⁶, ağzın hemen altına tutturulan yatay ve bir düğüm oluşturmuş çift kulp ve halka kaidenin de eklenmesiyle kendine özgü bir kase formu yaratılmıştır³⁷.

ağza yakın üst kısmında siyah, koyu gri, grimsi kahverengi, daha altta ise kahverengi veya kırmızı renklidir (Domzalski 2007, 167, 168, 179, dn. 19).

33 Akdeniz Havzası'ndan gerçekleştirilen ticari rotanın Karadeniz'e geçiş noktası üzerinde yer alan Troia'da Rhodos büklümlü kulplu kaselerin yanısıra yerel üretim kahverengi ve kırmızı alacalı astar uygulamasına sahip içe dönük ağızlı (ekhinus) kase örnekleri de ele geçmiştir (Tekkök-Biçken 1996, 34, A39; 189, fig. 3. A39).

34 Mlynarczyk 2002, 120-124. Kıbrıs'tan ele geçen Colour Coated Ware grubuna ait formların analiz sonuçları için (Marzec et. al. 2018, 21, 1035-1043; Marzec et. al. 2019, 4103-4122). Kırmızı-Siyah alacalı renkli astarlı içe dönük ağızlı (ekhinus) kaseler Filistin seramikleri arasında da görülmektedir. Lapp'ın MÖ 200 ile MS 70 tarihlerini kapsayan Filistin seramik kronolojisini oluşturduğu yayınında kırmızı-siyah astarlı Filistin Bölgesi üretimi içe dönük ağızlı (ekhinus) kaseleri Tip 151.1 olarak adlandırmıştır (Lapp 1961, 29, 30, 201). Tell Dor'dan ele geçen MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Tip 6. 1a, 1b ve Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen 1c ekhinus kaseleri arasında benzer örnekler görülmektedir (Guz-Zilberstein 1995, 289, 290, 344, 345, fig. 6. 1. 15).

35 Mlynarczyk 2002, 122.

36 Rotroff 1997, 233; Doksanaltı 2006, 224; Doksanaltı 2007, 8.

37 Kögler 2010, 84, 89, 90.

Knidos atölyeleri tarafından ilk kez Hellenistik Dönem seramik repertuarına kazandırılan form³⁸, birçok merkezde yerel atölyeler tarafından da taklit edilmiştir³⁹.

MÖ 3. yüzyıl sonundan itibaren üretilmeye başlanan II kulplu kaselerin, küçük farklılıklarla Roma İmparatorluk Dönemi'nde Kögler'e göre MS 2. yüzyılın ortasına kadar⁴⁰, Doksanaltı'ya göre MS 3. yüzyıl başına kadar⁴¹ üretimi devam etmiştir.

MÖ 2. yüzyıla ait kontekstlerde yoğunluk oluşturan formun, MÖ 1. yüzyıla tarihlenen Mithradates savaşlarının ekonomi ve ticareti sekteye uğrattığı kaos ortamına ait kontekstlerde azaldığı görülmektedir. Bu döneme ait örneklerin düşük kalitede, ince, kahverengi ve kırmızı kahverengi renkli alacalı astarlı kaselerden oluştuğu görülmektedir⁴².

Cıngırt Kayası'nda ele geçen kenar-kulp ve kenar-gövde parçaları (Fig. 4. 6, 7-Kat. no 6, 7) Knidos kökenli ithal örneklerdir. Parçalar ince ve sert hamurlu, az miktarda ince beyaz mika ve kireç katkılıdır. Kireç katkısının yüzeyde patlama yaptığı görülmektedir. Yüzeyinde kırmızı-kahverengi alacalı, ince uygulanmış astara ait kalıntılar görülen parçalar benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyılın sonu ile MÖ 1. yüzyıla tarihlenmektedir.

Cıngırt Kayası'nda Karadeniz Bölgesi atölyelerinin üretimi bir örnek de ele geçmiştir. Karadeniz Bölgesi II kulplu kaseleri; kaselerin boyutuna ve kulpların formuna göre büyük boyutlu yay biçimli kulplu, küçük boyutlu ilmek biçimli kulplu olmak üzere iki grup altında değerlendirilmiştir⁴³.

Karadeniz Havzası'nın kuzeyindeki merkezlerde II kulplu kase formlarının Knidos ve Pergamon ithalleri haricinde yerel üretim örnekleri de bilinmektedir. Geç Hellenistik Dönem'de Bosphorus Krallığı'na bağlı birkaç merkezde üretilmeye başlanan II kulplu kase formu MÖ 2. yüzyılın ortalarında ortaya çıkar ve ana formlardan birisi haline gelir. MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında yoğunluk kazandığı

38 Kentin seramik atölyeleri mevkiinde fırın atıkları ve kalitesiz üretimler, grubun Knidos kökenini açıkça göstermektedir (Kassab-Tuna 1987, 53-59, fig. 10, 11; Kassab-Tezgör et. al. 2003, 38, pl. 32. 5; Doksanaltı 2006, 229).

39 Formun Knidos tarafından Batı Anadolu ve Ege Adaları başta olmak üzere tüm Akdeniz havzasına yayılması, Hellenistik Dönem seramik repertuarında çok önemli ve kalıcı bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu durum Atina gibi köklü bir seramik geleneğine sahip atölyelerde yerel üretimin gerçekleştirilmesi (Rotroff 1997, 119, fig. 23, 395-404) ve açık bir pazar olan Delos'da Pergamon atölyelerine ait taklit ürünlerin ele geçmesiyle doğrulanmaktadır. Bruneau 1970, 243, 244, fig. 125/Pl. 41. D31; 256, fig. 130/ Pl. 47. D174; Zapheiropoulou-Hatzidakis 1994, 243, 246, 247, fig. 25, fig. 194. B 14994.

40 Knidos'da en geç tarihli örnekler H ve J komplekslerinde bulunur (Kögler 2010, 85, 548, 549, 554, 558, abb. 47. Ha1, 2, Hb1, 2, abb. 48. Hb3-5, abb. 49. Hc1, 2, abb. 51. J1-3).

41 Knidos'daki diğer araştırmacıların kronolojisi ve tipolojisinden farklılık gösteren MS 2. yüzyılın sonu ile MS 3. yüzyılın başlangıç yıllarına tarihlenen "Geleneksel Tip"tir (Doksanaltı 2006, 370, 372, K104c).

42 Doksanaltı 2006, 228.

43 Bonin 2006, 17.

ve MS 1. yüzyıl ortalarına kadar devam ettiği, Kuzey Karadeniz Bölgesi'nde çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur⁴⁴.

Kuzey Karadeniz Bölgesi atölyelerinin üretimi ithal ağız-kenar-kulp parçası (Fig. 4. 8-Kat. no 8), açık kırmızı renkli hamur, az ve ince kum katkılıdır. Mat kırmızı renkli astar sadece kenar ve kulp üzerinde birkaç parça halinde korunmuştur. Hamur ve astar özelliklerinin dışında form özellikleriyle de farklılık göstermektedir. Kenara yakın tutulan kulplar yay formudur. Benzer örnekler üzerinden MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlenmektedir.

SÜRAHİLER

Cingirt Kayası'nda ele geçen Hellenistik Dönem'e tarihlenen, kırmızı astarlı kapalı formlar lagynos ve oinokhoe gibi sadece şarap tüketiminde kullanılan formları kapsamaktadır.

Lagynos

Hellenistik seramik repertuarına giren yeni bir form türü olan lagynosların, Ptolemaioslar Dönemi'nde muhtemelen İskenderiyede icat edildiği ve ilk örneklerinin de metal olduğu yorumlanmaktadır⁴⁵. Form MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreğinde ortaya çıkmış ve MÖ 1. yüzyıl boyunca kullanımı devam etmiş ve tek kulbu, ince boynu ile tipik masa sürahisi formlarından biri olmuştur⁴⁶. Genellikle yuvarlak ya da oval ağız formuna sahip lagynosların alçak gövdesi⁴⁷, alçak halka kaide üzerinde son bulmuştur⁴⁸.

Cingirt Kayası kırmızı astarlı su kapları arasında şarap tüketimine yönelik olarak kullanılan özel bir form olan Lagynoslara ait bir ağız-boyun parçası (Fig. 4. 9-Kat. no 9) ele geçmiştir. Hafifçe kalınlaştırılmış ve dışı yuvarlatılmış ağız, daralan boyna yumuşak bir geçişle bağlanmaktadır.

44 Zhuravlev 2002, 248; Domzalski-Zhuravlev 2003, 90, 91. Cistov-Domzalski, Zhuravlev ve Bonin tarafından kulplu kaselere ait bazı örnekler Bosphorus sigillatası olarak değerlendirilmiştir. Bosphorus sigillatası olarak değerlendirilen örnekler için Katalog bölümüne bakınız.

45 Leroux 1913, 79, 84, 85; Berlin 1997, 42, 43, dn. 104. Lagynosların ziyafetler için kullanılan testiler olduğunu belirten Leroux, Lagynos'u sempozyumlarda kullanılan diğer çömleklerden ayıran özellik, her konuğun kendisininkini getirmesi ve beraberinde götürmesidir (Leroux 1913, 73, 79). Leroux, "Lagynos: Recherches sur la Céramique er l'art Ornemental Hellenistiques" adlı kitabında, birçok müzeden farklı örneklerle bu içki kabını tanımlamış, bu kapların kökeni, gelişimi, yapım teknikleri, kullanılan süslemeler ve kronolojisi üzerine detaylı bilgiler vermiştir (Leroux 1913).

46 Anderson 1954, 156; Bucovala 1967, 121; Rotroff 1997, 226.

47 Gövde formu üzerinden, yuvarlatılmış ya da bikonik gövdeli olmak üzere 2 gruba ayrılır (Guz-Zilberstein 1995, 309).

48 Mitford 1980, 39, No. 49.

Yumuşak hamurlu, az miktarda ince kum, kireç, mika ve şamot katkıdır. Kırmızı astar çok küçük parçalar halinde korunmuştur. Yerel/bölgesel atölyelerin üretimidir. Benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı ile MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Oinokhoe

Hellenistik Dönem'de oinokhoeler oval bir gövdeyle uyumlu olarak gövdeye doğru genişleyen silindirik bir boyun, ağızdan başlayarak gövde ile birleşen dikey kulplara sahip bir testi formu görünümündedir⁴⁹. Bu testiler sadece şarap için değil, çeşitli diğer sıvıların taşınması için de kullanılmıştır⁵⁰.

Cıngırt Kayası'nda ele geçen oinokhoe formuna ait ağız-boyun parçası (Fig. 4. 10-Kat. no 10) ağzın iki yandan bastırılmasıyla oluşturulan yonca biçimine sahiptir. İç bükey bir hatla elde edilen yonca şeklinin yan tarafı ile sıvının aktığı ön kıvrıma kadar olan kısımdan parçanın oldukça geniş bir ağza sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hafifçe kalınlaştırılmış ve dışı yuvarlatılmış ağız, daralan boyna hafif bir geçişle bağlanmaktadır.

İnce ve sert hamurlu, az miktarda ince mika, kum, şamot, pirokсен ve kireç katkıdır. İnce uygulanmış mat kırmızı astar parçalar halinde korunmuştur. Yerel/bölgesel atölyelerin üretimidir. Benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı ile MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

DOĞU SİGİLLATALARI

Doğu Sigillatları A Grubu

DSA'ların ortaya çıkışı ile ilgili bir fikir birliği bulunmamakla birlikte⁵¹ bu kapların MÖ 2. yüzyılın 2. yarısında ortaya çıktığı görüşü yaygındır⁵². DSA'ların üretim yeri ile ilgili olarak Lund Antakya'da 63, Hama'da 50, Tarsus'da 50, Samariya'da 44, Nea Paphos'da 38, Jerusalem'de 37 adet DSA formunun görüldüğünü belirterek bu kapların Kuzey Suriye kaynaklı olduğunu ve buradan Orontes-Asi vadisine dağıldığının düşünebileceğini belirtir⁵³. Schneider analiz sonuçları üzerinden Suri-

49 Sparkes-Talcott 1970, 60-63; Gürlü 1994, 22; Rotroff 1997, 125-127.

50 Sparkes-Talcott 1970, 58; Geometrik Dönem'de ortaya çıkan (Goldstream 1968, lev. 1. d, e) ve MÖ 6. yüzyıldan itibaren Atina Agorası'nda görülen siyah firnisli oinokhoeler form özelliklerine göre dokuz ayrı gruba ayrılarak incelenmiştir (Sparkes-Talcott 1970, 58). Robinson'un G grubunda bulunan bir chous, formun Roma Dönemi'nde devam ettiğini göstermektedir (Rotroff 1997, 127).

51 Waage 1948, 18; Goldman 1950, 31; Jones 1950, 172; Kenyon 1957, 284, 288, 289; Lapp 1961, 27; Gunneweg et. al. 1983, 11-13, 79; Johansen 1986, 56, 57; Zoroğlu 1986, 63, 64, 73;

52 Vessberg-Westholm 1956, 78,79; Robinson 1959, 11, not 7; Slane 1997, 257-264.

53 Lund 2005, 234, 237.

ye-Lazkiye/Latakia ile Türkiye Tarsus arasında kıyı şeridinde bir bölgede üretilmiş olabileceklerini belirtmiştir⁵⁴.

Crowfoot tarafından Samaria buluntuları üzerinden 28 form tespit edilmiş⁵⁵ ve Samaria tipolojisi Hama⁵⁶ ve Apamea'nın⁵⁷ DSA form sınıflandırılmasında da kullanılmıştır. DSA'lar Slane tarafından Tel Anafa buluntuları üzerinden alt tipleriyle birlikte 36 ana forma ayrılmıştır⁵⁸. Hayes, kendinden önce tespit edilen formların daha ayrıntılı tipolojisini oluşturmuştur⁵⁹.

Hayes Form 2 ve Taklidi

Waage tarafından dik ağız kenarlı tabaklar olarak adlandırılan⁶⁰, DSA'ların en erken örneklerini oluşturan formun benzerlerine, Hellenistik Dönem'de siyah astarlı tabaklarda da rastlanmaktadır⁶¹. Erken örnekler de ince cidarlı bir tondonun görüldüğü ve yumuşak bir profille gövdeye geçişin olduğu izlenmekle birlikte ilerleyen süreçte tondonun kalınlaştığı ve keskin profilli gövde geçişi yaptığı görülmektedir⁶².

Forma ait örneklerin kenar iç yüzü genelde düzdür ve bazıları tabağın kalıptan çıkarılmasını kolaylaştıracak şekilde keskin bir profille kaideye ulaşır. Ancak, kenarın hafifçe içe döndüğü örnekler, bunlara sonradan düzeltme işlemi uygulandığını göstermektedir⁶³. Kenar ve kaide özelliklerine göre alt tiplere ayrılmakla birlikte bu ayrımın form gelişimini yansıtmadığı ise belirsizdir⁶⁴.

Hellenistik Dönem tabaklarını takip eden DSA'lar Johansen ve Crowfoot tarafından Form 1, Hayes tarafından Form 2-4, Slane tarafından ise Type 13 olarak adlandırılmışlardır⁶⁵. DSA grubuna ait tabaklar kronolojik olarak Atina Agorası'nda şehrin yıkılışını gösteren yangın ve tahribat tabakalarıyla bağlantılı olarak MÖ

54 Schneider 1995, 416.

55 Crowfoot 1957, 306.

56 Johansen 1971, 57-196.

57 Vanderhoeven 1989, 27-40.

58 Slane 1997, 271, 275-334. Slane DSA'ları kırmızı astarlılar ve aynı hamura sahip fakat fırınlamaya bağlı astar renginde farklılık görülen siyah astarlı öncüller (Black-Slipped Predecessor) olmak üzere 2 grupta incelemiştir (Slane 1997, 269-271).

59 Hayes 1985, 9-78.

60 Waage 1948, 23.

61 Rotroff tarafından MÖ 110-86 arasına tarihlenen yer yer siyah alacalı kırmızı ve kırmızıdan kahverengiyeye değişen astara sahip kısa ve dik ağız kenarlı, ağız çapının üçte birine yaklaşan dar halka kaideli tabaklar için (Rotroff 1997, 154, 155, 328, fig. 58. 847-853).

62 Hayes 1985, 14, 15, Tav. 1. 3-8; Adak 1997, 25.

63 Yıldız 2006, 83-84; DSA grubuna ait tabakların üretim teknikleri ve kökenleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için (Gunneweg et. al. 1983, 31, 32; Slane 1997, 269-271; Meyza 2000, 237-242).

64 Johansen 1986, 57, 58.

65 Slane 1997, 285.

86'ya tarihlenir⁶⁶. Hayes, MÖ 2. yüzyılın ortaları - MS 1. yüzyıl arasına⁶⁷, Crowfoot Samaria buluntularını MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıl arasına⁶⁸ tarihler⁶⁹.

Cıngırt Kayası DSA grubuna ait ağız-gövde parçası (Fig. 5. 11-Kat. no 11) benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyıl sonu ile MÖ 1. yüzyıl başı arasına tarihlendirilmiştir.

DSA grubu tabakları taklit eden ağız-gövde parçası (Fig. 5. 12-Kat. no 12) Ege Bölgesi kökenlidir. Hamur ve astar özellikleri bakımından DSA taklidi küresel gövdeli kaselerle (Hayes Form 22) aynı özelliklere sahiptir⁷⁰.

Cıngırt Kayası'nda ele geçen kase ve tabaklar genellikle DSA seramik repertuarından alınan formlara sahip olmakla birlikte hamurları oldukça farklıdır. DSA örnekleri kaba bir tanımlamayla soluk devetüyü-açık turuncu hamurlu, sert ve kalın kırmızı-kahverengi astarlıdır⁷¹.

Cıngırt Kayası örnekleri hamur özellikleri yönünden ince nitelikli, sert pembe renk hamurlu, az ve ince mika katkılıdır. Astar ince uygulanmış olup, kırmızı renklidir. Benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyıl sonu ile MÖ 1. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.

Hayes Form 22 Taklidi

Formun prototipini, MÖ 2. yüzyılın ortasında içe dönük ağızlı (ekhinus) kaselerin yerini alan siyah astarlı kaseler oluşturmaktadır⁷². Atina Agorası'nda küresel

66 Johansen 1971, 57; Robinson'un MÖ 1. yüzyılın son üç çeyreğine tarihlenen F grubunda forma ait örnekler ele geçmiştir Robinson 1959, 10, 11, F1-F3. Hayes tarafından Atina Agorası'ndan ele geçen Form 2'ye ait en erken tarihli örneklerin MÖ 110-100'e tarihlenen kontekstlerde bulunmuştur Hayes 2008, 124. Hayes, Atina Agorası buluntuları üzerinden MÖ 50 sonrasına kadar, Delos haricinde DSA seramiklerinin Levant'ın dışında büyük miktarlarda bulunmadığını belirtir. Rotroff ise Atina ve Delos'daki net tarihlenebilen kontekstlerden ele geçen örneklerin, Hayes'in önerdiği tarihten biraz daha erken, DSA seramiklerinin yayılım alanını ortaya koyduğu görüşündedir. Atina Agorası'nda DSA ithalinin başlangıcı MÖ 100'den önce belgelenmekle birlikte MÖ 86'da hala yaygınlık kazanmamıştır. Ticaretin hız kazanması Delos'un yıkımından 17 yıl sonra gerçekleşmiştir (Rotroff 2014, 96, 97).

67 Hayes 1985, 14, 15.

68 Crowfoot 1957, 309.

69 DSA'lara ait erken formlar yaklaşık olarak MÖ 2. yüzyılın 2. yarısında görülmeye başlar ve yiyecek servisine yönelik tabaklar olan Form 1, 2A, 6, içme kapları olan kupalar Form 16, 17B ve içe eğik ağızlı kase olan Form 20'den oluşur. Bunlar doğu Akdeniz form repertuarında daha önce var olan kaplara dayanmaktadır (Lund 2005, 234, 235, fig. 10.1). Slane bu kapların günümüze ulaşmamış metal prototiplerin taklidi olduklarını düşünmektedir (Slane 1997, 283).

70 Katalog bölümünde referanslar verilirken Cıngırt Kayası buluntularında olduğu gibi DSA taklidi Akdeniz ve Karadeniz Havzası merkezlerinde yerel üretilen örnekler seçilmiştir. Cıngırt Kayası'ndan ele geçen DSA kökenli örneklerde ise Akdeniz ve Karadeniz Havzası merkezlerinde ele geçen DSA örnekleri seçilmiştir. Her bir parçanın katalogunda paralel örnekler örnekler verilirken Cıngırt Kayası'ndan ele geçen örneklerin orijinal ya da taklit olması göz önünde bulundurularak paralellik kurulmuştur.

71 Hayes 1985, 9-10.

72 Rotroff 1997, 164, fig. 64. 1039-1044.

gövdeli kaselerin en erken örneklerine MÖ 2. yüzyıl ortasından biraz sonraya tarihlenen Grup D içerisinde rastlanmakta olup ele geçen örnekler siyah astarlıdır⁷³. MÖ 2. yüzyıl sonu ve MÖ 1. yüzyılın başına tarihlenen Grup E'den, kırmızı astarlı örnekler de ele geçmiştir⁷⁴.

Hayes Atina Agorası'ndan ele geçen küresel gövdeli kaselerin DSA grubuna giren en erken örneklerinin MÖ 2 yüzyıl sonu-MÖ 1. yüzyıl başına tarihlenen konlekslerden geldiğini belirtir⁷⁵.

DSA teriminin ilk kez kullanıldığı Samaria'da küresel gövdeli kaseler Crowfoot tarafından Form 16⁷⁶, Hayes tarafından ise Atlante yayınında Form 22 olarak numaralandırılmıştır. Hayes, Form 22'lerin, tabaklarla birlikte kullanılan sigillatoların en erken formlarından⁷⁷ biri olduğunu belirtir⁷⁸. Hayes, Paphos'tan⁷⁹ formun öncülerini belirlemiş ve en erken örneklerin MÖ geç 2. yüzyıldan başlayarak geç Augustus Dönemi'ne kadar devam ettiğini belirtmiştir⁸⁰.

Form, DSA örneklerinin yoğun ele geçtiği önemli merkezlerin bazılarında profil özelliklerine göre alt tiplere ayrılmıştır⁸¹. Bununla birlikte Waage, kaide ve dudak profilindeki varyantları belirtmesine rağmen Antiokheia buluntularını alt tiplere ayırmamıştır⁸². Aynı durum, Tarsus⁸³, Hama⁸⁴ ve Samaria⁸⁵ buluntuları için de geçerlidir.

Cingirt Kayası'nda ele geçen DSA grubu yarımküre kaseleri taklit eden ağız-gövde parçası (Fig. 5. 13-Kat. no 13) ince cidarlı, dik basit ağızlı, küresel gövdeli bir kasedir. Hamur ve astar özellikleri bakımından DSA taklidi tabaklarla (Hayes Form 2) aynı özelliklere sahiptir.

Benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyıl sonu ile MS 1. yüzyıl başı arasında tarihlendirilmiştir. Cingirt Kayası'nda ele geçen Doğu sigillatoları A grubunun kronolojik olarak son grubunu konik kase formlarının taklitleri oluşturmaktadır. Augustus Dönemi'nden itibaren görülen DSA'larda Hellenistik Dönem örnekle-

73 Thompson 1934, 370, 371, fig. 55. D7.

74 Thompson 1934, 396, Fig. 84. E 46, 48, 436, fig. 117. E 46.

75 Hayes 2008, 27, 132, fig. 4. 91.

76 Crowfoot 1957, 332.

77 Unterkirchner, MÖ geç 2. yüzyıl - MS 1. yüzyıl arasına tarihlenen ve sigillata tekniğinde üretilen, basit ağızlı, yarım küre gövdeli ve halka kaideli olarak tanımladığı Samos'ta ele geçen kaseleri Form 9 olarak adlandırmış ve bunların DSA Crowfoot Form 1 ile paralel ortaya çıkan ve Hellenistik Dönem formlarının devamı olan en sık karşılaşılan ve en erken tarihli formlardan biri olduğunu belirtmiştir (Unterkirchner 1983, 182, abb. 2, 9, 1-4).

78 Hayes 2008, 27.

79 Hayes 1991, 35, Fig. 17. 8, 9; 134, fig. 47. 27.

80 Hayes 1985, 23, tav. III. 10-13.

81 Tel Anafa buluntuları gövde profiline göre alt tiplere ayrılmıştır (Slane 1997, 309, 310).

82 Waage 1948, 24. Form 164, 165.

83 Jones 1950, 233, 234.

84 Johansen 1986, 113, 114.

85 Crowfoot 1957, 332, 334.

rinden farklı olarak yuvarlatılmış hatlarının yerini Batı Sigillatlarından etkilenen keskin profille sahip kapların aldığı görülmektedir⁸⁶. Augustus Dönemi'nden itibaren görülen keskin hatlara sahip formlar bazı araştırmacılar tarafından DSA II olarak gruplandırılmıştır⁸⁷.

Hayes Form 45 Taklitleri

Sofra takımları içerisinde içki kabı olarak kullanılan fincanlara genel olarak bakıldığında Akdeniz Havzası'nın hem doğusunda hem de batısında kullanıldığı ve her bir sigillata grubu içerisinde formda ve süslemede görülen küçük farklılıklarla kendisine yer bulduğu görülmektedir⁸⁸. Bu formun ilk örnekleri Augustus Dönemi'nde batıda ilk kez görülmeye başlamış ve Augustus Dönemi'nden MS 1. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir⁸⁹.

Kabın üçte ikilik kısmını oluşturan konik bir gövde, formun genel karakteristiğini oluşturur⁹⁰. Konik gövde, bir dirsek yaparak konkav kenarlı, dik bir ağızla birleşir. Gövde dar ve kısa halka kaide üzerine oturur. 8-11 cm genişliğinde ağız çapına sahiptir⁹¹. Bazı örnekler sade, bazıları kenarda rulet bezemeleri ve yivler barındırmaktadır⁹². Cıngırt örnekleri yivsiz ve bezemesiz sade örneklerdir. Paralel örnekler, konik kaselerin MÖ 1. yüzyılın sonlarında var olduğunu ve MS 1. yüzyılın 1. yarısı boyunca devam ettiğini göstermektedir⁹³.

Cıngırt Kayası'nda forma ait iki parça ele geçmiş olup parçalar arasında görülen belirgin form farklılıkları iki alt tipin oluşturulmasına neden olmuştur. Tip 1 hamur ve astar yönünden Ege Bölgesi kökenli ithal bir örnektir. Tip 2 ise Knidos atölyeleri üretimi ithal bir örnektir.

Tip 1 (Fig. 4. 14-Kat. no 14), daha dar ağız çapına sahip dolayısıyla daha küçük boyutlu bir örnektir. Gövde kaideden dirseğe kadar düz bir profil çizerek konik bir form oluşturur. Gövde ile ağız birbirine bağlayan dirsek kısmı açılı olmakla birlikte dışa çıkıntı yaparak belirginleştirilmemiştir. Konkav kenarlı ağız yuvarlatılmıştır.

86 Hellström 1965, 28, 30.

87 Hellström 1965, 28; Gunneweg et. al. 1983, 131, 32; Adak 1997, 13.

88 Unterkirchner, fincan formunun doğu ve batı sigillatlarında eş zamanlı olarak Augustus Dönemi'nde ortaya çıktığını, farklı varyasyonlarının olduğunu ve Samos'ta bu formun en geç MS 1. yüzyıl sonuna giden tabakalardan ele geçen 13 DSA, 12 DSB ve 3 DSC örneğinin bulunduğunu belirtir (Unterkirchner 1983, 182, abb. 2, 10).

89 Crowfoot 1957, 338; Hayes 2008, 29.

90 Kögler 2010, 157.

91 Doksanaltı 2006, 455.

92 Form içerisinde görülen bu farklılaşmanın nedeni Crowfoot'un, DSA'ların bütün tiplerinin görüldüğü ve kronolojilerinin oluşturulabildiği önemli bir yerleşim olan Samaria'nın malzemesini değerlendirenken, ağız kenarı ve konik gövdenin keskin bir dirsek yaparak birleştiği bir profil gösteren bu fincanları, aynı grup içine almıştır (Crowfoot 1957, 337, 338, fig. 81. 5-16. form 23). Ancak ağız kenarı ve üzerinde yer alan süslemeler, ayrıca gövdenin profili, kaidenin ve kaide gövde birleşiminin gösterdiği farklılıklardan dolayı Hayes bu tipleri ayrı incelemiştir (Hayes 1985, 34, 35, tav. VI. 11-15. form 45-47).

93 Kögler 2010, 159.

Benzer örnekler üzerinden MÖ 1. yüzyıl sonu ile MS 1. yüzyıl ortası arasına tarihlendirilmiştir.

Tip 2 (Fig. 4. 15-Kat. no 15) Tip 1'e göre daha geniş ağız çapına sahip dolayısıyla daha büyük boyutlu bir örnektir. Gövde kaideden dirseğe kadar konkav bir profil çizerek yükselir. Gövde ile ağız geçişinde yer alan dirsek dışta çıkıntı oluşturarak belirginleştirilmiştir. Uç kısmı yuvarlatılmış, dik ve hafif uzatılmış bir ağza sahiptir. Benzer örnekler üzerinden MÖ 1. yüzyıl sonu ile MS 1. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir.

Knidos'ta konik kaseler gösterdikleri profil farklılıklarına bağlı olarak beş tipe ayrılmıştır. Cingirt Kayası'nda ele geçen Knidos ithali konik kase örneği, Knidos konik kaselerinin C tipi ile aynı forma sahiptir. Knidos'ta konik kaselerin G, H ve J buluntu kompleksinden ele geçen C tipine ait örneklerinde gri üretilmeye rastlanmaz. C tipi kaseler form gelişimi göstermeyerek üretim süreçleri boyunca çok değişmeden kalmışlardır. Knidos atölyelerinde üretilen örneklerde formun sigillata örneklerinde görülen keskin kenarlı, vurgulu profili daha yumuşaktır. Bezeme yoktur ya da oldukça azalmıştır ve damgalama görülmez⁹⁴.

Doğu Sigillata C Grubu

İlk kez Loeschcke tarafından Çandarlı (Pitane) üretim merkezi olarak belirlenmiş ve Çandarlı kapları olarak isimlendirilmiştir⁹⁵. Meyer-Schlichtmann tarafından Pergamon Ketios Vadisi ve Çandarlı olmak üzere iki üretim merkezi olduğu belirtilmiştir⁹⁶. MS 1. yüzyılda kuzeybatı Ege Bölgesi'nde görülen DSC'lerin (Doğu Sigillata C) Karadeniz kıyılarına kadar yayıldığı anlaşılmaktadır. MS 2. yüzyılın ortası ile birlikte MS 3. yüzyıl boyunca DSB'lerin pazar hakimiyetini kaybetmesiyle birlikte Ege Bölgesi'nin tamamı ve Karadeniz'de yoğun olarak kullanılmaya başlamıştır⁹⁷.

94 Kögler 2010, 158, 160, 164, 531, abb. 40. G.80; 551, abb. 48. Hb.24; 558, abb. 51. J.8; Kögler 2014, 173, fig. 23c.

95 Loeschcke 1912, 344; Çandarlı kapları Loeschcke tarafından 42 forma ayrılmıştır (Loeschcke 1912, 360-389).

96 Meyer-Schlichtmann 1988, 8; Bounegru-Erdemgil 1998, 264-267; Assos'tan ele geçen yoğun DSC kapları, bu seramiklerin genel gelişimi hakkında bazı sonuçlara ulaşmaya izin vermiştir. Pergamon ve Pitane üretim yerleri birbirine çok yakındır. Ayrıca form repertuarının büyük benzerliği, grupların birbirine bağımlı olduğunu gösterir. MÖ 2. yüzyılın 2. yarısından itibaren üretim yapan Pergamon'daki atölyelerin ürünlerinin Augustus Dönemi'yle birlikte büyük ilgi görmesi sonucunda Pitane'deki atölyeler de açılmıştır (Zelle 1990, 20).

97 Hayes 1985, 72; Çandarlı kapları göreceli olarak az miktarda ihraç edilmekle birlikte Pontik sigillatalarının ardından Karadeniz'de yaygın kullanılan ikincil seramik grubunu oluşturur. Kapların yayılım alanını gösteren harita için (Hayes 1972, 317, 318, 459, map. 13; Domzalski 2014, 157, fig. 7).

Hayes Form L20

Loeschcke tarafından Form 20⁹⁸, Hayes tarafından Form L20 (1985)⁹⁹ olarak adlandırılan, sivri uçla sonlanan düz ağızlı, yarı-küresel gövdeli, alçak halka kaideli kase formudur. Ağız çapları 8-12 cm arasındadır. MS 1. yüzyıl ortası ile sonuna tarihlenir¹⁰⁰.

Cıngırt Kayası'nda ele geçen ağız parçası (Fig. 4. 16-Kat. no 16) küresel gövdeli, pahlanmış kenarlı basit bir ağza sahiptir. MS 1. yüzyıl ortası ile MS 1. yüzyıl sonu arasına tarihlenen¹⁰¹ formun Akdeniz Havzası ve Karadeniz Havzası'ndan örnekleri ele geçmiştir.

Pergamon Sigillataları

Pergamon'da kırmızı astarlı seramiklerin varlığından ilk kez Conze tarafından 1913 yılında bahsedilir¹⁰². Schäfer tarafından 1962 yılında kırmızı astarlı seramikler için yerel Pergamon tanımlaması yapılmıştır¹⁰³. Bu üretim grubu için De Luca Schäfer'in Yerel Pergamon "Lokalpergamenisch (LP)" tanımlaması yerine 1968 yılında "echt-pergamenisch (EP)" tanımlamasını yapmıştır¹⁰⁴.

Meyer-Schlichtmann tarafından Pergamon Ketios Vadisi ve Çandarlı/Pitane olmak üzere iki üretim merkezi olduğu belirlenerek ilk kez sigillata¹⁰⁵ tanımlaması kullanılmıştır¹⁰⁶. Kronolojiye bağlı bir tipoloji geliştirilerek, form türlerine göre seramikler sınıflandırılmıştır¹⁰⁷.

98 Loeschcke 1912, 371. taf. XXVIII. No 20.

99 Hayes 1985, 76, 77, tav. XVII. 8, 9.

100 Hayes 1985, 76.

101 Loeschcke 1912, 371; Hayes 1985, 76.

102 Conze 1913, 23.

103 Schäfer 1962, 779.

104 De Luca 1968, 155.

105 Terra sigillata, Roma Dönemi'nin kaliteli kırmızı-parlak astarlı çanak çömlekleri, özellikle de kalıpla yapılmış kabartma bezemeli veya çömlekçi damgalı versiyonları için kullanılan genel bir terimdir. Antik Dönem'e ait bir kullanım değildir (Hayes 2008, 4).

106 Meyer-Schlichtmann 1988, 13, 14; Bounegru-Erdemgil 1998, 264-267; Fırat 1999, 15 dn. 45.

107 MÖ 2. yüzyılın 2. yarısında başlayıp MS 2. yüzyıl boyunca devam eden Pergamon Sigillataları, kronolojik olarak 4 evreye ayrılmıştır (Meyer-Schlichtmann 1988, 196-204). Meyer-Schlichtmann, mika ve kireç katkılı Pergamon Sigillata hamurlarını kahverengimsi sarı; sarımsı kırmızı - kahverengimsi kırmızı; kırmızı-kırmızimsi kahverengi olmak üzere 3 gruba ayırmıştır. Astar rengine göre kırmızı; kırmızimsi kahverengi; siyahımsı; kahverengimsi ve kırmızı-kırmızimsi kahverengi karışımı ile siyahımsı-kahverengimsi karışımı olmak üzere 5 gruba ayırmıştır (Meyer-Schlichtmann 1988, 5, 14-17).

Meyer-Schlichtmann Form B 7

İnce cidarlı Pergamon sigillataları arasında yer alan Form B7, Meyer-Schlichtmann tarafından üç gruba ayrılan bardak formları¹⁰⁸ arasında kavisli kenarlı bardaklar olarak tanımlanan 2. grubun bir alt tipini oluşturur¹⁰⁹. Bu tip bardakların özelliği, hafif dışa dönük, yuvarlatılmış veya uç kısmı inceltilerek sivriltilmiş bir ağza, yüksek tutulmuş içbükey kavisli bir kenara ve yivlerle vurgulanan gövde geçişine sahip olmalarıdır¹¹⁰.

Formun MÖ 2. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenen erken örneklerinde gövdeye geçiş yivlerle vurgulanır¹¹¹. MÖ 1. yüzyıl örneklerinde ise kenar konkavlığı artarak daha belirginleşir ve gövdeye geçiş yumuşaklığını kaybederek belirginleşir ve yivlerle vurgulanır¹¹². Yivlerle vurgulanan gövde geçişi MÖ 1. yüzyılın 2. çeyreğine ve ortalarına tarihlenen daha geç tarihli formlar olan N 37 ve Sü 25 formlarında da görülmektedir. Profilde görülen değişim olasılıkla yerel bir form gelişimi olarak yorumlanmıştır¹¹³.

Pergamon applike seramikleri içerisinde yer alan Hübner'in Tip II örnekleriyle B7 formu bağlantılıdır¹¹⁴. B7 formlarının üretildiği tarihe paralel olarak Tip II'lerin başlangıcı MÖ 2. yüzyılın ortasından önceye verilmiştir¹¹⁵.

Cingirt Kayası'nda ele geçen Form B 7'ye ait Pergamon ithali örnekler arasından seçilen ağız-gövde parçasının (Fig. 5. 17-Kat. no 17) astarı sadece gövdenin girinti yapan gövde geçişi ve yivlerin içerisinde görülebilmektedir. Benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyıl sonu ile MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir.

108 Meyer-Schlichtmann 1988, 75, 76.

109 Meyer-Schlichtmann 1988, 79.

110 Kögler 2010, 126.

111 Meyer-Schlichtmann 1988, 80, 218, taf. 30. kat. no 66. Knidos'ta E buluntu grubundan ele geçen, MÖ geç 2. yüzyıl ile MÖ erken 1. yüzyıla tarihlendirilen B 7 formundaki bardaklar Kögler tarafından gövde formu ve boyutuna bağlı olarak iki alt tipe ayrılmıştır (Kögler 2010, 126, 127). Meyer-Schlichtmann'ın 66 Kat. nolu örneğine benzer formları Kögler A alt tipi altında incelemiştir. A alt tipinde; boyundan gövdeye geçişin açılı yapılması nedeniyle oluşan kenarın üzerinde derin veya sığ tutulmuş çift sıra yiv görülür. Gövde, kenarın altından başlayarak aşağı doğru konik bir profil oluşturarak daralır (Kögler 2010, 126, abb. 18. E.46, 47, 49, 50).

112 Meyer-Schlichtmann 1988, 80, taf. 30. kat. no 65. Meyer-Schlichtmann'ın 65 Kat. nolu örneğine benzer formları Kögler B alt tipi altında incelemiştir. A tipine göre daha küçük çaplı olan B alt tipinde gövde silindirik formlu olup alt kısmında daralmaya başlar (Kögler 2010, 126, 127, abb. 18. E.51).

113 Meyer-Schlichtmann 1988, 80. Hübner, formun kökeninin, Attika skyphoslarından geldiği görüşündedir (Hübner 1993, 26).

114 Hübner'in applike kap sınıflandırmasındaki Tip II bardakları sigillata formlarının kesintisiz S profil form özelliğine sahiptir (Meyer-Schlichtmann 1988, taf. 30. kat. no 66; Hübner 1993, abb. 10, 11).

115 Hübner 1993, 41, 49.

Meyer-Schlichtmann Form N3

Form MÖ 1. yüzyılın 2. çeyreğinde üretilmeye başlamış ve MS 1. yüzyıl sonunda kullanımı sona ermiştir. Sivri veya hafif yuvarlatılmış ağız, düz kenarlı, ince cidarlı küresel gövde, düz hatlı, basit halka kaide kase formunu oluşturur¹¹⁶. MS 1. yüzyıla kadar bu özellikler değişmez.

MS 1. yüzyıldan itibaren kalınlaşan gövde cidarı daha masif bir kase görünümü kazandırır. Gövdenin üst tarafı ve kenar daha yuvarlatılmış bir profil alır. Buna bağlı olarak kaide daha geniş ve daha yuvarlak hatlıdır¹¹⁷. Bu değişikliklere ek olarak, MS 1. yüzyılın 2. yarısında ince hamurlu kaliteli astarlı örneklerin yerini daha kaba hamurlu ve kalitesiz astarlı örnekler alır¹¹⁸.

Cıngırt Kayası'nda ele geçen forma ait Pergamon ithali hafif yuvarlatılmış ağızlı (Fig. 5. 18-Kat. no 18) ince cidarlı örnek, MÖ 1. yüzyıla tarihlenen form özellikleri gösterir. Kalın cidarlı ve hafif yuvarlatılmış ağızlı parça (Fig. 5. 19-Kat. no 19) ise MS 1. yüzyıla tarihlenen formun daha geç üretilen bir varyantıdır.

Meyer-Schlichtmann Form N 37 Taklidi

N 37 kase formu; basık, konveks profilli, yarı küresel gövdeye kontrastlık oluşturacak biçimde içbükey profil çizen bir kenar ve yuvarlatılmış veya sivriltilmiş dışa çekik bir ağızla karakterizedir. Oldukça düz ve dar bir halka kaideye sahip, S profilli, bir kase formudur. N 37'nin en belirgin özelliği iki adet yivle vurgulanmış gövde geçişidir¹¹⁹. MÖ 1. yüzyılın 2. çeyreği ile MS 1. yüzyıl başlangıcı arasında tarihlenen kontekstlerden ele geçmiştir¹²⁰.

Cıngırt Kayası'nda ele geçen Form N 37'ye ait ağız-gövde parçası (Fig. 5. 20-Kat. no 20) pembe renkli, mika katkılı bir hamura ve tüm kap yüzeyine uygulanmış, parça parça dökülme yapmış kırmızı renkli astara sahiptir. Ege Bölgesi atölyeleri üretimi olan parça benzer örnekler üzerinden MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

116 Meyer-Schlichtmann 1988, taf. 30. 106, 108.

117 Meyer-Schlichtmann 1988, taf. 30. 107, 109.

118 Meyer-Schlichtmann 1988, 91, 92.

119 N 37 formunun Knidos atölyeleri tarafından taklit edildiği ve buna bağlı olarak kentten yerel üretim örneklerin de ele geçtiği Kögler tarafından belirtilmiştir. Kögler'in MÖ 2. yüzyıl sonu ile MÖ 1. yüzyılın 2. çeyreği arasında tarihlendirdiği E buluntu grubundan N 37 formuna ait Pergamon ithali örneklerin (Kögler 2010, 156, 383, abb. 30. E. 301-303) yanı sıra sadece Apollon Terası'ndan yerel üretim örnekler de ele geçmiştir. Yerel üretimler gövde geçişi belirgin olmayan kesintisiz bir S profilli göstermeleriyle farklılık gösterir. Kögler, MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirdiği Knidos üretimlerinin daha yumuşak, daha akıcı profile sahip olmalarının Knidos atölyelerine özgü bir özellik olduğunu belirtir (Kögler 2010, 155, 156, abb. 22. E. 131-133).

120 Meyer-Schlichtmann 1988, 111; Kögler 2010, 155.

Meyer-Schlichtmann Form T2

Dört gruba ayrılan Pergamon tabaklarının, düz veya kavisli kenarlı Grup 1 tabakları içerisinde en yoğun buluntu grubunu oluşturan seri üretim tabaklar arasında T2-T4 formları yer almaktadır¹²¹. T2 formuna ait tabaklar hafif eğimli veya düz tabanlı, eğimli ağız kenarlı, yüksek ya da alçak basit halka kaidelidir. Bazı örneklerin tondosunda rulet ve palmet damgalar görülür. Forma ait örnekler MÖ 2. yüzyıl sonu ile MS 1. yüzyıl başı arasında tarihlenir. Astar renginde kronolojiye bağlı değişiklikler görülür. MÖ 1. yüzyılın örnekleri kırmızı ya da kırmızımsı kahverengi, MS 1. yüzyıldan itibaren ise koyu ya da alacalı astarlıdır¹²².

Cingirt Kayası'nda ele geçen Pergamon ithali parçaların biçimsel özellikleri dikkate alındığında ağzın gösterdiği profile göre Tip 1a ve Tip 1b olmak üzere 2 alt tip oluşturur. Cingirt Kayası'nda ele geçen örnekler, alt tiplere ayrılabilse de örneklerin tamamı aynı tarih aralığına ait ana form olarak Meyer-Schlichtmann T2 tabaklarından oluşmaktadır.

Tip 1a (Fig. 5. 21, 22-Kat. no 21, 22) hafif dışa eğik ağızlı, meyilli bir gövdeye sahip geniş tabaklardır. Benzer örnekler üzerinden MÖ 2. yüzyıl sonu- MÖ 1. yüzyıla tarihlenmektedir.

Tip 1b (Fig. 5. 23-Kat. no 23) ise Tip 1a ile aynı profile sahip olup farklı bir alt tip oluşmasına neden olan farklılık sadece ağız kenarının uç kısmının içe çekik olmasıdır. Benzer örnekler üzerinden MÖ 1. yüzyıla tarihlenmektedir.

Bosphorus Sigillataları

Bosphorus sigillataları Tanais ve Nymphaeum'dan ele geçen seramik malzeme üzerinden Domzalski tarafından tanımlanmıştır¹²³. Bosphorus sigillatalarının form repertuarı, tabak, kase, fincan, bardak ve sürahileri kapsayan 15 ana formdan oluşur¹²⁴. Bosphorus sigillata buluntuları Bosphorus Krallığı'nın Geç Hellenistik Dönem tabakalarında ele geçen masa kaplarının % 70-80'ini oluşturur¹²⁵. Olasılıkla Bosphorus sigillataları Kerch Boğazı'nın (Bosphorus Bölgesi) yerel üretim kırmızı astarlı seramiği olup, bu yerel sigillata grubunun üretimi ithal DSA form-

121 T3 ve T4 formları Heroon bölgesinde düşük bir buluntu yoğunluğu gösterir. T2 formu 3 numaralı sarnıçta yüksek ve 6 numaralı sarnıçta daha düşük yoğunluğa sahiptir. Formun örnekleri Pergamon'un diğer kazı alanlarından da dağınık halde ele geçmiştir (Meyer-Schlichtmann 1988, 131).

122 Meyer-Schlichtmann 1988, 132-134.

123 Domzalski 1996, 95-112; Domzalski-Zinko 1999, 73-82.

124 Zhuravlev 2002, 248, 249, fig. 6.

125 Tolstikov-Zhuravlev 2004, 274; Zhuravlev 2011, 229; Zuravlev-Zuravleva 2014, 267. Dik ağızlı tabaklara ait DSA ve Pergamon üretimi örnekler, Kuzey Karadeniz'de yürütülen çalışmalarda yerel üretim sigillatalara oranla çok daha az oranlarda ele geçmektedir. Bu tabaklara ait parçalara Doğu ve Batı Karadeniz Havzası'nda yer alan merkezlerde rastlanılmaktadır.

larının taklit edilmesiyle başlamıştır¹²⁶. Herhangi bir atölye ortaya çıkartılmamış olmasına rağmen Bosphorus sigillatalarının ana üretim merkezinin Pantikapaeum olduğu ancak Bosphorus Sigillataları olarak adlandırılan kırmızı astarlı seramik grubunun üretiminin büyük olasılıkla Bosphorus Krallığı'nın kentlerine dağıldığı düşünülmektedir¹²⁷. Bu duruma bağlı olarak homojen bir hamur ve astar görülmemektedir¹²⁸.

Bosphorus sigillataları genel özellikleri itibarıyla çok düşük kalitede, eşit olmayan şekilde pişirilmiş ve çoğu zaman iyi artılmamış kilden yapılmış, kalın cidarlı, düşük kalitede astarlı ve alt kısımları her zaman astarlanmamış kaplardan oluşur¹²⁹.

Khrysaliskos Evi'nden örneklerin ele geçmesi, pahalı ithal sigillataların yerine ucuz bir alternatif olarak Bosphorus Krallığı'nı oluşturan nüfusun tamamı tarafından günlük kullanım kapları olarak kullanıldığını göstermektedir¹³⁰.

Cıngırt Kayası Bosphorus sigillatalarına ait ele geçen tabak ve kaseler hamur ve astar yönünden değerlendirildiğinde birbiriyle yakın benzerlik gösteren iki ayrı gruba ayrılır¹³¹.

126 Domzalski 2007, 175-177, Zhuravlev'e göre Bosphorus sigillatalarının üretimi MÖ. 2. yüzyılın ortalarından daha önce başlamış olamaz ve MÖ 1. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Pontik Sigillataların yoğun olarak ürettikleri MS 1. yüzyıl ortalarına kadar sarkarak yerlerini bu kaplara bırakmış olmaları olasıdır (Domzalski 1999, 75; Zuravlev-Zuravleva 2014, 268).

127 Zhuravlev 2002, 248; Zhuravlev 2011, 229; Zuravlev-Zuravleva 2014, 269, dn. 69.

128 Zhuravlev 2002, 248; Bosphorus sigillatalarının hatalı fırınlama izleri taşıyan tek bir örneğine Pantikapaeum'da rastlanmıştır (Zuravlev-Zuravleva 2014, 269). Schneider, Bosphorus sigillataları üzerinden gerçekleştirdiği analiz çalışmasında sigillata örnekleri ile lokal seramiklerin, özellikle damgalı çatı kiremitlerinin aynı bileşimi gösterdiğini belirtir. Elde edilen analiz sonuçları, Bosphorus sigillatalarının Bosphorus İmparatorluğu'nun başkentinde yapıldığını göstermektedir (Schneider 1996, 109-112, tab. 1-2). Bosphorus sigillatalarına ait WD-XRF analiz sonuçları için (Schneider-Daszkiwicz 2020, 431, table 1; 434, table 2).

129 Zhuravlev 2011, 230; Domzalski Nymphaeum'dan ele geçen Bosphorus sigillatalarının iyi artılmış kaliteli kilden yapıldığını ve çok yoğun kireç ve beyaz mika katkılı olduğunu belirtir. Hamur turuncu-kahverengiden (5 YR 5/6-6/6) pembe-kırmızıya kadar (10 R 6/4-6/6) değişen tonlardadır. Fırınlamaya bağlı olarak hamurun çekirdeği genellikle renk bakımından farklılık gösterir. Çekirdek siyah ya da gri renklidir. Astar sarıdan kırmızı-kahverengiyeye (2.5 YR 4/8; 5 YR 4/4-4/6; 10 R 4/6-4/8) kadar değişen renk tonlarındadır (Domzalski 1996, 97).

130 Zhuravlev 2011, 231.

131 1. Grup örnekler kireç ve beyaz mika katkılı olup çok az da şamot içermektedir. Tabak formlarının büyük çoğunluğunun hamur çekirdeği fırınlanmaya bağlı olarak gri-koyu gri renktedir (7.5 YR 4/1 - 7.5 YR 2.5/1). Hamur rengi kırmızimsı sarıdır (7.5 YR 6/4 - 7/4). Astar rengi kırmızının tonlarıdır (10 R 4/6 - 2.5 YR 4/8), 2. Grup örnekler kireç ve beyaz mika katkılıdır. 1. Hamur grubuna göre kireç ve mika oranı daha fazla olup, hamur rengi kırmızimsı sarının daha koyu tonudur. Tabak formlarının büyük çoğunluğunun hamur çekirdeği fırınlanmaya bağlı olarak gri-koyu gri renktedir (5 YR 4/1 - 5/1). Hamur rengi kırmızimsı sarıdır (5 YR 5/6 - 6/6). Astar rengi kırmızının tonlarıdır (10 R 4/4 - 4/6 - 4/8, 2.5 YR 4/8).

Tabaklar

Bosphorus sigillatları arasında en yaygın görülen formu, hafif eğik gövde profilli, halka kaideli, dik ya da dışa eğik kenarlı sığ tabaklar oluşturmakta olup, bu tabaklar Doğu sigillatları A grubu kapları içerisinde Hayes Form 2 ve Pergamon sigillatları içerisinde Meyer-Schlichtmann'ın T2 formunun taklitleridirler¹³².

Kerch Boğazi'nin batı kıyısında yer alan Nymphaeum'dan ele geçen ve Domzalski tarafından Form 1 olarak adlandırılan Bosphorus Sigillatlarına ait tabaklar MÖ 2. yüzyılın sonu ile MÖ 1. yüzyıl sonu arasına tarihlendirilmiştir¹³³.

Cingirt Kayası Bosphorus sigillatlarına ait tabaklar (Fig. 5. 24, 25, 26-Kat. no 24, 25, 26) Karadeniz Havzası'ndan ele geçen örnekler üzerinden MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Kaseler

Bosphorus sigillatları içerisinde görülen diğer yaygın bir formu ise alt tiplere ayrılabilen kaseler oluşturur¹³⁴.

Cingirt Kayası'nda ele geçen küresel gövdeli kase örneği (Fig. 5. 27-Kat. no 27) Karadeniz Havzası'ndan ele geçen paralel örnekler ve örneklerin ele geçtiği tabakaların kronolojisi üzerinden MÖ 1. yüzyıla tarihlenir.

SONUÇ

Pontos Krallığı'nın MÖ 2. yüzyılda Karadeniz Bölgesi'nde giderek artan hâkimiyeti ve VI. Mithradates Dönemi'nde oluşan siyasi ve askeri hareketlilik ile sözü edilen bölgede Roma hâkimiyetinin oluşması, Cingirt Kayası seramik buluntularının da çeşitlenmesine yol açmış ve ele geçen seramikler üzerinden bu tarihsel süreci takip etmeyi mümkün kılmıştır¹³⁵. Cingirt Kayası'nda ele geçen kırmızı asırlı seramiklerin büyük çoğunluğu bu dönemle ilişkilidir.

Karadeniz, Doğu Akdeniz ticaretinin kavşak noktası olan Rhodos üzerinden Yunan-Roma dünyası deniz ticareti sistemine dahil edilmiştir¹³⁶. Rhodos üretimi "Hellenistic Colour Coated Ware A" grubuna ait Kulplu Kaseler Karadeniz Havzası'nın Akdeniz ile olan entegrasyonunu gösteren bir seramik grubudur. Rhodos ta-

132 Domzalski 1996, 97; Zhuravlev 2002, 248; Zuravlev-Zuravleva 2014, 269.

133 Domzalski 1996, 97, 98, 96, fig. 1. 1, 2 (form 1A); 6 (form 1B); 8, 9 (form 1C).

134 Zhuravlev 2011, 230.

135 Cingirt Kayası'nda MÖ 4. yüzyıldan başlayarak MS 7. yüzyıla kadar devam eden iskân sürekliliğinin kanıtını oluşturan ve kronolojiye bağlı olarak değişen seramik grupları ve formları için (Tamer 2022, 7-962).

136 Rougé 1966, 86.

rafından organize edilen ticari aktiviteyle bağlantılı olarak MÖ 2. yüzyılda Akdeniz Havzası ve Karadeniz'de yaygın hale gelen¹³⁷ kulplu kaselerin Cıngırt Kayası'nda da bu döneme ait örnekleri ele geçmiştir.

MÖ 2. yüzyılın ortasından itibaren ortaya çıkan Pergamon sigillataları ve DSA'lar gibi seri üretim, oldukça kaliteli ve kırmızı astarlı seramiklerin Akdeniz pazarına girerek MÖ 2. yüzyıl sonu-MÖ 1. yüzyıl başında gittikçe tercih edilen ürünler haline gelmeye başlamaları, Rhodos üretimi seramiklerin azalışının nedenleri arasındadır.

DSA'ların ve ondan bir süre sonra Pergamon sigillatalarının geniş ölçekte ihracı ve bu seramiklerin Kuzey Karadeniz Bölgesi'nde pazara girmesiyle birlikte¹³⁸ Bosphorus Krallığı'nda da bu kaliteli kapların taklitleri olan Bosphorus sigillatalarının üretimi olasılıkla Pantikapaeum'da başlamıştır¹³⁹.

MÖ 70 ve MÖ 60'larda devam eden Mithradates savaşları sırasında Karadeniz Boğazı'nın Pompeius tarafından etkili bir şekilde abluka altına alınması¹⁴⁰ Bosphorus Krallığı'na düzenli masa üstü kapları sağlayan tedarikçilerle olan ticari bağlantısının kesilmesine yol açmış¹⁴¹ ve bu durum Bosphorus sigillatalarının üretiminde büyümeyi teşvik etmiştir¹⁴².

Pantikapaeum'da Mithradates Eupator garnizonunun konuşlandığı Akropolis'in MÖ 63 yılına tarihlenen Roma tahribatıyla ilişkili kontekstlerinde Bosphorus sigillata tabaklarına ait yüzlerce parça DSA'larla birlikte ele geçmiştir¹⁴³.

137 Domzalski 2007, 166. Deniz ticaret yolları üzerindeki güneybatı Ege poleisi, yarı-kapalı tarım ekonomisinden çıkıp, açık deniz ticaretindeki üstün konumlarını kullanarak, pazar için uzmanlaşmış tarımsal üretime yöneldiler. Rhodos-Kos kanalı, Karadeniz ve Doğu Akdeniz pazarları arasındaki yeni transit deniz ticaret yolu haline geldi (Tuna 1999, 481, 482).

138 Coğrafi konumu nedeniyle antik Troia, ticaretin kontrolü ve yürütülmesinde her zaman stratejik bir konuma sahip olmuştur. Bu stratejik konum, Karadeniz'den gelen tüccarların Akdeniz'e girdiği Propontis ve Pontus ticaretinin kontrolünü de sağlamıştır (Tekkök-Biçken 1996, 143). Boğaz geçişi yoluyla Karadeniz'e çıkan gemilerin ticaret rotası üzerinde yer alan Troia, Parion ve Maydos gibi kentlerden ele geçen DSA ve Pergamon sigillataları bu kentlerin Hellenistik ve Erken Roma Dönemi'nde benzer ürünleri tükettiğini ve gemilerin Karadeniz'e mal bırakmadan önce bu kentlere uğradığının göstergesidir Tekkök-Karaöz, Maydos, Kilisepe Höyük, Hellenistik ve Roma Seramiği Buluntuları (baskıda); Ayrıca Troia'dan ve Parion'dan ele geçen Pontik sigillataları Karadeniz mallarının Akdeniz'e ulaşımında aynı ticari rotanın kullanıldığını göstermektedir (Tekkök-Biçken 1996, 55, 93, 101, 119, 135, 136; Ergürer 2012, 70).

139 MÖ 1. yüzyılın sonunda Strabon Pantikapaeum'u Kuzey Karadeniz'de yer alan Yunan emporia arasında belirtir (Strabon, VII. 4, 5; XI. 2, 3; XI. 2, 10).

140 Plutarkhos, XXXIX. 1.

141 Vnukov 2017, 131. III. Mithridates-Roma Savaşı'nın hemen öncesine MÖ 74'e tarihlenen Efes'te bulunan Asya Eyaleti gümrük yasasında Lex Portorii Provinciae Asiae (Engelmann-Knibbe 1989, 46, 47). Karadeniz ürünleri için ek vergiler konulması Roma'nın Karadeniz ticareti üzerindeki kontrollerini göstermektedir (Takmer 2013, 139, 141). Bu mali tedbirler, Roma'nın, Pontos Krallığı'nı ekonomik olarak izole etmeyi amaçlayan bir gümrük politikası yoluyla Mithridates'in ikmallerini etkisiz hale getirme girişimlerini kanıtlamaktadır (Bounegru 2014, 11).

142 Zhuravlev 2008, 89; Zhuravlev 2020, 174.

143 Zhuravlev 2011, 230, 231; Zhuravlev-Zuravleva 2014, 269-271.

Cingirt Kayası L18 açmasının GD sektöründen ele geçen Pergamon ve Bosphorus sigillatalarının yanısıra DSA taklitlerine ait dik ağızlı tabakların aynı kotlardan bir arada ele geçmesi Pantikapaeum'da olduğu gibi ayrı sigillata gruplarına ait formların bir arada kullanımına kanıt oluşturmaktadır. Pantikapaeum Akropolü'nde olduğu gibi Cingirt Kayası'nda ele geçen kase ve dik ağızlı halka kaideli tabakların en yoğun grubunu Bosphorus kökenli örnekler oluşturmaktadır¹⁴⁴. Bu durum her iki yerleşimde bulunan garnizondaki askerlerin benzer ürünler kullandıklarını göstermektedir.

L18 açmasının GD sektöründe bir şarap işliği ve bu işlikle bağlantılı zemine açılan çukurlara pithosların yerleştirilmesiyle oluşturulmuş iç tüketime yönelik bir depolama alanı açığa çıkarılmıştır. Açmanın kazısı tamamlanmadığından, alanın büyüklüğü tam olarak belirlenememiştir¹⁴⁵.

Korunmuş tabakalara sahip olan sektörden ele geçen seramik buluntuların tarih aralığının VI. Mithradates Dönemi ile örtüşmesi ve bu alanda bulunan pithoslardan birinin dibinde bulunan VI. Mithradates Dönemi'ne tarihlenen bir sikkenin de ele geçmesi¹⁴⁶, depolama alanının yerleşimin kale olarak yeniden düzenlenmesiyle ilişkili olarak oluşturulduğunu göstermektedir¹⁴⁷.

Sektörün kontekst buluntuları arasında MÖ 2. yüzyıl sonu-MÖ 1. yüzyıla tarihlenen II kulplu kaseler, megara kaseleri, unguentariumlar ile Pergamon, Bosphorus ve Doğu sigillataları A grubu taklidi dik ağızlı tabaklar ele geçmiştir. Yerleşimden ele geçen Bosphorus sigillatalarının sayısal oranı ekonomik daralma ve bölgesel ticaretin varlığını desteklemektedir¹⁴⁸.

Cingirt Kayası'nda ele geçen masa üstü kullanım kaplarına ait seramik repertuarının genel özelliklerine bakıldığında; yerleşimin savunma amacıyla uyumlu olarak üzerinde bezeme barındırmayan, bir askerın günlük ihtiyacını karşılayabilecek sade örnekler oldukları göze çarpmaktadır. Bölgenin Roma hakimiyetine geçmesiyle birlikte bu durumun değişmeyerek devam ettiği görülmektedir. Tabakların çoğunluğunun, kaselerin ise bir çoğunun kalıpta şekillendirilmiş, ucuz seri üre-

144 Bosphorus sigillataları, Bosphorus Krallığı'nın Geç Hellenistik Dönem tabakalarında ele geçen masa kaplarının %70-80'ini oluşturmaktadır (Zuravlev-Zuravleva 2014, 267).

145 Erol-Tamer 2018a, 550-551; Erol 2020, 72, 74, 76, res. 69-71. Pithosların içeriğine yönelik bir kalıntı tespit edilememiştir. Depolama alanında sadece şarap ya da farklı sıvı ve katı tüketim maddelerinin birlikte depolandığına yönelik net bir veriye ulaşılamamıştır.

146 Erol-Tamer 2018a, 550; Sektörden ele geçen VI. Mithradates dönemine tarihlenen sikke örneği için (Erol-Tamer 2013, 177, lev. 009).

147 Cingirt Kayası gibi VI. Mithradates Dönemi'nde bir phouria olarak kullanılan Kurul Kalesi'nde gerçekleştirilen kazılarda yarı gövdelerine kadar toprağa gömülmüş küpler bulunan depolama amaçlı mekânlar ortaya çıkarılmıştır (Şenyurt et. al. 2018, 136, 137; Şenyurt et. al. 2019, 692, 693; 699; Şenyurt et. al. 2020, 51).

148 Ayrıntılı bilgi için (Tamer 2022, 54-56, şekil 2. 2).

tim örneklerden oluştuğu görülmektedir¹⁴⁹. Kaliteli seramikler üzerinde görülen kurşun kenetlerle yapılan onarımlar¹⁵⁰ III. Mithradates-Roma savaşları sırasında Pontos Bölgesinde Roma'nın hakimiyetinin artmasıyla birlikte tedarik zincirinde oluşan daralmayı göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Mithradates savaşları sırasında Akdeniz Bölgesi'ndeki istikrarsız durum ve Karadeniz Bölgesi ile ticari ilişkileri olan Rhodos'un etkinliğinin azalması da genel olarak Karadeniz Havzası'nın Akdeniz Bölgesi ile olan ticari ilişkilerinde olumsuz yansımalar yapmıştır¹⁵¹.

Cıngırt Kayası'nın zirve kısmında yer alan L17 GB ve GD, P20 GB ve GD sektörlerinde Roma Dönemi'ne ait moloz taş örgüyle oluşturulan duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Cıngırt Kayası'nın Roma Dönemi'nde terk edilmeyerek iskanının devam ettirilmesinde lojistik ve stratejik konumunun Romalılar tarafından önemsendiği anlaşılmaktadır. Bu durum Cıngırt Kayası'nın ana yol güzergâhlarının uzağına konumlandırılmış bir iç kesim yerleşimi olmaması ve İmparatorluğun doğu sınırındaki askeri eylemlere bağlı olarak sınır hattının Kuzeyde Karadeniz'in doğusunda yer alan limanlar üzerinden desteklenmesi ve Kolkhis¹⁵², Sinope¹⁵³, Trapezous¹⁵⁴ gibi lejyon ve yardımcı birlikler barındıran¹⁵⁵ kentlerin birbirleriyle olan deniz ticaret/ lojistik rotası üzerinde yer almasıyla ilişkili olmasıdır¹⁵⁶.

149 Kalıp yapımı kabartmalı kaselerin MÖ 1. yüzyıla tarihlenen örnekleri de oldukça sade ve özensiz yapılmış Karadeniz bölgesel üretimleri olmalarıyla bu durumu desteklemektedir (Erol-Tamer 2017, 122-125, resim 4, 5; Erol-Tamer 2021a, 565-568, fig. 4, 5).

150 Yıldırım 2017, 52, 206, res. 3.1.2.4.

151 Inadze 1962, 113.

152 Vnukov 2017, 133, dn. 118; MS 1. yüzyılla birlikte bölgede Roma birliklerinin görülmesinden sonra, Kolkhis'teki ekonomik büyüme gelişim göstermiştir (Vnukov 2009, 31).

153 Sinope'de Caesar tarafından MÖ 45'te emekli lejyonerlerin bir kolonisini barındırmak için şehrin Yunan kolonisinin bir kısmını da içine alan Colonia Iulia Felix Sinopensis kuruldu (Strabon, XII. 3, 11). Sinope Roma ve Bizans dönemleri boyunca Güney ve Doğu Karadeniz'de bulunan askeri birliklerin ve donanmanın tüm tedarikini sağlayan ana Roma üssü haline gelmiştir (Kamadadze 2019, 92).

154 Çiğdem 2007, 144. Roma ordularının konuşlandığı bir yer olan Trapezous ve limanı, askerlerin Karadeniz Bölgesi'nden elde edilen yiyecek ihtiyacını karşılamıştır (Vnukov 2017, 134; Tacitus, 13, 39). Kuzey Karadeniz Bölgesi'nden Doğu Roma eyaletlerine yapılan Annona Militaris kapsamında gıda sevkiyatlarının mekanizmaları hala tam olarak anlaşılacak kadar birlikte Bithynia-Pontus eyaletinin de bu süreç içerisinde yer aldığı düşünülmektedir (Vnukov 2017, 134); Kuzey Karadeniz Bölgesi tahıl üretimi, depolanması, ticareti ve arkeolojik bulgular için (Vnukov 2006, 236-243).

155 MS 1. yüzyılda Roma Doğu Karadeniz kıyı bölgelerinde birkaç yüz kişiden bin kişiye kadar ulaşan garnizonların ve yardımcı birliklerin bulunduğu tahkimatlar inşa ettirmiştir (Arrianus, 7, 12); Bu önemli kalelerden biri Apsaros (Gonio)'tur (Lordkipanidze 1985, 56). Doğu Karadeniz bölgesinde garnizon ya da birlikler bulunduran bu tahkimatların bazılarının savaşçı yerel kabileleri kontrol etmek ve başarılı bir şekilde korsanlıkla mücadele etmek için kurulmasına izin verilmiştir (Vnukov 2006, 224).

156 Doğu Karadeniz kıyılarında yer alan Trapezous ve Phasis gibi büyük limanların dışında batıdan doğuya sırasıyla Boon (Ordu-Perşembe), Zephyrion (Giresun-Zefre), Kordyle (Trabzon-Akçakale), Hermonassa (Trabzon-Akçaabat), Hyssos (Trabzon-Araklı), Athenai (Rize-Pazar) ve Apsaros (Gonio) gibi askeri amaçlara da hizmet eden tali limanların bazılarının siyasi ve askeri olaylarla ilişkili olarak büyük limanlarla alternatif oluşturacak kadar önem kazanmıştır. Arrianus'un kayıtlarından Hyssos ve Apsaros'un yakınında Roma garnizonu barındıran birer kale yer aldığı bilinmektedir. Hyssos Limanı, ticaretten çok askeri amaçlarla Roma'nın Doğu garnizonlarına ikmal sağlamak için kullanılmıştır (Inan 2018, 163-176).

Roma Dönemi Doğu Karadeniz Bölgesi ticari ve ekonomik açıdan genel olarak değerlendirildiğinde Roma birliklerinin bölgedeki varlığı ve lojistiğinin sağlanması Karadeniz devletleri, kabileleri ve halklarının Pan-Roma ekonomik sistemine dâhil edilmesine yol açmıştır. Roma yönetimi bu iyi işleyen sistemin faydaları nedeniyle (Karadeniz'in birçok yerine yayılmış durumda bulunan Roma birliklerinin yiyecek ihtiyacının karşılanması düşünüldüğünde) Karadeniz'deki Roma müttefiklerini korumakla ilgilenmiştir. Roma aynı zamanda deniz kıyısındaki limanları ve deniz yoluyla gerçekleştirilen ticaret ve iletişimin güvenliğine ve ayrıca Küçük Asya'daki yolların inşası ve bakımına da çok önem vermiştir. Ticaret, ekonomik avantajlar sağlamanın yanı sıra bölgedeki siyasi istikrara da katkıda bulunmuştur¹⁵⁷. Cingirt Kayası'nda ele geçen kırmızı astarlı seramiklerin haricinde Karadeniz ve Akdeniz kökenli Pan-Roman sınıfına ait amphoralar gibi¹⁵⁸ seramik buluntuların tamamı göz önünde bulundurulduğunda batıdan doğuya, kuzeyden güneye yürütülen çift taraflı ticari rotanın ve Güney Karadeniz kıyı yolu güzergâhı üzerinde yer alan Cingirt Kayası'nın Karadeniz Pan-Roma ekonomik sistemi içerisine yerleşimin ekonomik gücü orantısında entegre olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

KATALOG

Kat. no 1 (Fig. 4. 1) Envanter No: FCK13.K17.01.10

Alan/Açma/Derinlik: K17 Açması/KB sektör/a-e 1-2 Plankare/Yüzey/216.53-216.35

Alan/Açma/Derinlik: K17 Açması/KB sektör/a-e 1-2 Plankare/Yüzey/216.53-216.35

Ölçüler: AÇ: 18.8 cm Y: 1.2 cm CK: 0.4 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 6/4 (Light Brown) **Astar Rengi:** 10 R 4/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda ince beyaz mika; az ince kireç, şamot ve kum katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** Sidi Khrebish (Kenrick 1985, 89, 88, Fig. 16. B118.3), Paphos (Papuci-Wladyka 1994, 261, Fig. 209. 45), Knidos (Doksanaltı 2006, 528, Kat. No. 57), Knossos (Eiring 2001, 104, 105, Fig. 3. 6. G), Ephesos (Ladstätter-Lang-Auinger 2001, 75, 76, 79, Taf. 49. 24; Rembart 2009, 43, 101, Taf. 17. K 166). **Karadeniz Havzası:** Olbia (Handberg-Petersen 2010, 202, 235, Pl. 131. Dc-424; Karjaka 2010, 317, Pl. 247. H-158), Artyukhovsky Kurganı (Maksimova 1979, 104, 106, Fig. 40; 138, Tab. II. 9).

Tarih: MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı-MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 2 (Fig. 4. 2) Envanter No: FCK12.K16.02.194

Alan/Açma/Derinlik: K16 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/Kuzey Kesit /215.90-215.56.

157 Vnukov 2017, 138.

158 Tamer 2022, 410-440.

Ölçüler: AÇ: 21.4 cm Y: 1.2 cm CK: 0.4 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 6/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 5 R 5/6 (Red)

Hamur Tanımı: Sert ve ince bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda ince beyaz mika; az miktarda ince kireç katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** **Korinth** (Edwards 1975, 36, 37, Pl. 4. 104), **Naksos** (Kolia 2006, 174, Fig. 93: Δ 8), **Siphnos** (Brock 1949, 62, 63, Fig. 10. 6), **Samos** (Jantzen 2004, 319, Taf. 85. 1862), **Delos** (Zapheiropoulou–Hatzidakis 1994, 243, Fig. 189. B 14997, B 14995; Bruneau 1970, 257, Pl. 47. D182), **Mochlos** (Vogeikoff–Brogan 2014, 31, 32, Fig. 20. III.22, III.24, III.25; Vogeikoff 2000, 72, Fig. 36b. 3/P2717), **Sardis** (Rotroff–Oliver 2003, 24-26, 30, Pl. 13. 66), **Ephesos** (Mitsopoulos–Leon 1991, 23, 29, Taf. 11. A 58; Meriç 2002, 25, 28, Taf. 2. K 18; Gassner 1997, 231, 233, Taf. 71. H6; Outschar 1996, 29, 38, 71, Taf. 4-A/II. 36; Liko 2010, 253, 289, Taf. 134. K 363; Rembart 2009, 40, 98, 99, Taf. 16. K 150), **Knidos** (Köglér 2010, 393, 488, Abb. 31. E.337), **Knidos Kap Krio** (Doksanaltı 2006, 300, 301, 634, 707, 734, Kat. no 471, 1077, 1256), **Halikarnassos** (Vaag et. al. 2002, 202, Pl. 45. K. 105), **Tarsus Gözülü Kule** (Jones 1950, 153, 213, Fig. 179. D), **Tell Rifaat** (Matthers et. al. 1978, 149, 150, 153, Fig. 12. 14), **Cinderes** (Kramer 2004, 166, 168, Taf. 70, KTÜ 64), **Tel Anafa** (Slane 1997, 363, Pl. 31. FW521), **Sidi Khrebish** (Kenrick 1985, 90, 88, Fig. 16. B120.2).

Tarih: MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı–MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 3 (Fig. 4. 3) Envanter No: FCK12.K17.01.122

Alan/Açma/Derinlik: K17 Açması/GB Sektör/a-e 6-10 Plankare/Tabaka/216.63-216.03

Ölçüler: DÇ: 8.7 cm Y: 1.6 cm CK: 0.4-0.7 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/4 (Pink) **Yüzey Rengi:** 5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince beyaz mika katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** **Samaria** (Crowfoot 1957, 262, 263, 261, Fig. 54. 5, 9, 10), **Ashdod** (Kee 1971, 53, 43, Fig. 14. 30), **Sardis** (Oliver–Rotroff 2003, 25, 29, Pl. 11. 60), **Pergamon** (Meyer-Schlichtmann 1988, 147, 148, Taf. 18. 304).

Tarih: MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı–MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 4 (Fig. 4. 4) Envanter No: FCK13.L16.01.195, 199

Alan/Açma/Derinlik: L16 Açması/KB sektör/c-e/1-5 Plankare/Döküntü Dolgu/215.80-215.40

Ölçüler: AÇ: 15.6 cm Y: 3.3 cm CK: 0.3 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** **İç-Dış: 1)** 7.5 YR 3/3 (Dark Brown) **2)** 7.5 YR 4/2 (Brown) **3)** 5 YR 6/8 (Reddish Yellow)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince kireç ve mika katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** **Atina Agorası** (Rotroff 1997, 284, Fig. 22. 391-39), **Korinth** (Edwards 1975, 94, Pl. 17. 554.), **Delos** (Bruneau 1970, 255, 256, Pl. 47. D173), **Knidos** (Kögler 2010, 96, Abb. 8. D.13; Abb. 33. F.17; Kögler 2014, 160, Fig 3. a), **Knidos-Kap Krio** (Doksanaltı 2006, 320-322, 634, Kat. no 473), **Troia** (Tekkök-Biçken 1996, 32, 193, Fig. 7. A34), **Berytos/Beyrut** (Elaigne 2007a, 109, 119, 132, Fig. 7. 386-108, 98-592; Elaigne 2013, 224, 223, Fig. 9. 507.142, 427-23), **Tell Keisan** (Mlynarczyk 2002, 122, 123, 131, Fig. 5. 69-72), **Sha'ar ha-Amakim** (Mlynarczyk 2000, Fig. 118. 3-5), **Akko** (Berlin-Stone 2016, 169, 171, Fig. 9.15. 2), **Aleksandria** (Elaigne 2002, 160, 162, 172, Fig. 10; Elaigne 2007b, 201, 202, 211, Fig. 7. (En üst örnek); Elaigne 2013, 224, 223, Fig. 9. 10153-2), **Sidi Khrebish** (Kenrick 1985, 119, 121, 120, Fig. 24. 186. 2). **Karadeniz Havzası:** **Bryukhovetskaya Kurganı** (Koshelenko et. al. 2010, 278, 279, Fig. 16. 14), **Pantikapaum** (Tolstikov-Zhuravlev 2004, 274, Fig. 99. 2-4; Bouzek 1990, 57, 73, Fig. 21. 5), **Khersonesos** (Ushakov et. al. 2016, 494, 501, Fig. 4. 8; Zolotarev et. al. 2013, 46, 47, 387, 402, 418, 79, Fig. 39. 23; 123, Fig. 63. 21; 166, Fig. 89. 9; 167, Fig. 90. 6; Ushakov 2010, 11, 24, Fig. 9. 1, 2), **İsthmus** (Demyanchuk-Nessel 2011, 67, 77, Fig. 11. 14), **Geraklejskiy/Herakleia Yarımadası** (Tiurin 2019, 250, 266, Fig. 7. 11), **Tanais** (Arsenieva et. al. 2010, 153, 155, Fig. 5, 6), **Nymphaeum** (Domzalski 1996, 108, 107, Fig. 5. 91, 92), **Olbia** (Krapivina 2010, 267, Pl. 166. E-61, E-62; Krapivina 2014, 291, 292, 288, Fig. 1. 20, 21; Handberg-Petersen 2010, 222, Pl. 112. Dc-237, Dc-239), **Scythia Neapolis** (Zaytsev 2003, 129, Fig. 59. 4; Zaytsev 2004, 754, Fig. 349. 4; Zajcev 2005, 259, 269, Fig. 4. 17), **Constanta/Tomis** (Bucovala 1967, 55, Fig. 35. d), **Belyaus nekropolü** (Dashevskaya 1991, 60, 252, Tab. 143, 2), **Novo-Otradnoe** (Arsenieva 1970, 104, 105, 126, Tab. 15. 12), **Chaika** (Zhuravlev 2007, 278, 279, 305, 307, Fig. 2. 13), **Golubitskaya 2 yerleşimi** (Zhuravlev-Shlotsauser 2014, 167, 172, Fig. 25. 2), **Gorgippia/Anapa** (Zuykov 1987, 73, 71, Fig. 1. 9), **Olbia** (Levi 1964, 254-256, 255, Fig. 17.2; 256, Fig. 18. 2, 3), **Ordu-Kurul Kalesi** (Yorulmaz 2019, 113-115, 249, 250, 455, Lev. XXIV. 160-162).

Tarih: MÖ 2. yüzyıl-MÖ 1. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. no 5 (Fig. 4. 5) Envanter No: FCK12.K16.02.348

Alan/Açma/Derinlik: K16 Açması/GB sektör/a-e/6-10 Plankare/Tabaka/216.24-216.03

Ölçüler: AÇ: 17.8 cm Y: 3.6 cm CK: 0.4 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** İç- Dış 1) 7.5 YR 3/3 (Very Dark Brown) 2) 5 YR 4/6 (Yellowish Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince kireç ve mika katkılı.

Referans: Akdeniz Havzası: **Tell Keisan** (Mlynarczyk 2002, 122, 131, Fig. 5. 80), **Kaunos** (Schmaltz 1994, 212, 215, Abb. 20. 10), **Paphos** (Hayes 1991, 23, 24, Fig. XIII. 5. OA 5171). Karadeniz Havzası: **Nymphaeum** (Domzalski 2007, 166, 167, Fig. 4. D).

Tarih: MÖ 2. yüzyıl.

Kat. no 6 (Fig. 4. 6) Envanter No: FCK12.L18.02.154

Alan/Açma/Derinlik: L18 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/Yangın Dolgu/215.61-215.30

Ölçüler: AÇ: 18 cm Y: 4.9 cm CK: 0.4 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6 (Reddish Yellow) **Yüzey Rengi:** 7.5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 7.5 R 4/6 (Red)-2.5 YR 3/4 (Dark Reddish Brown)-2.5 YR 3/1 (Dark Reddish Gray)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert bir hamur dokusuna sahip; az miktarda ince beyaz mika ve kireç katkı. Kireç katkısının yüzeyde patlama yaptığı görülmektedir.

Referans: Akdeniz Havzası: **Tell Keisan** (Mlynarczyk 2002, 123, 124, 132, Fig. 6. 92), **Paphos** (Hayes 1991, 168, Fig. LIX. 4), **Akko** (Berlin–Stone 2016, 185, 186, Fig. 9.23. 6), **Aleksandria** (Elaigne 2013, 213, 222, Fig. 7. 10079-65; Elaigine 2007b, 203, 210, Fig. 6. 1), **Oboda** (Negev 1986, 8, Nos. 29), **Atina** (Thompson 1934, 372, 373, Fig. 58 D. 17; 437, Fig. 118. D17; Rotroff 1997, 233, 234, 399, Fig. 96. Kat. no 1577; Knigge 2005, 67, 68, 244, Abb. 66. 1093), **Tenos** (Etienne–Braun 1986, 221, Pl. 102, 120. Ea4), **Delos** (Peignard 1997, 314, Fig. 234e), **Siphnos** (Brock 1949, 63, 64, Fig. 11. 1), **Naksos** (Kolia 2006, 198, Fig. 171. 12), **Kos** (Potsi 2013, 144-150, Kat. No. 60, 67), **Assos** (Filges 1990, 85, 86, Abb. 8), **Patara** (Işın 2008, 168, Pl. 42. 4), **Iasos** (Michelucci 1985, 97, Fig. 13; 101, 102, Fig. 21), **Ephesos** (Gassner 1997, 231, 233, 234, Taf. 71. H12, H13). Karadeniz Havzası: **Ordu-Kurul Kalesi** (Yorulmaz 2019, 107, 269, 270, 454, Lev. XXIII. Kat. No. 154, 155).

Tarih: MÖ 2. yüzyıl sonu-MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 7 (Fig. 4. 7) Envanter No: FCK12.L18.02.183

Alan/Açma/Derinlik: L18 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/ Anakaya üstü-Tabaka /215.30-215.14

Ölçüler: AÇ: --Y: 4.3 cm CK: 0.4 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6 (Reddish Yellow) **Yüzey Rengi:** 7.5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 7.5 R 4/6 (Red)-2.5 YR 3/4 (Dark Reddish Brown)-2.5 YR 3/1 (Dark Reddish Gray)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert hamur dokusuna sahip; az miktarda ince beyaz mika ve kireç katkı.

Referans: Bkz. Kat. no 6.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl sonu-MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 8 (Fig. 4. 8) Envanter No: FCK12.K16.02.232

Alan/Açma/Derinlik: K16 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/I. Tabaka/216.10-215.90

Ölçüler: AÇ: 14 cm. Y: 2.5 cm. cm CK: 0.3 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/8 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 2.5 YR 5/8 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli hamur dokusuna sahip; az miktarda çok ince kum katkılı.

Referans: **Karadeniz Havzası:** **Nymphaeum** (Cistov-Domzalski 2002, 112, 117, Fig. 19.1 (Bosphorus sigillatası), **Tanais** (Arsenieva-Naumenko 2001, 63, 64, 87, Fig. 11. 5), **Maeotia** (Kamenetsky 1993, 102-105, 104, Fig. 25. 183, 186), (**Polyanka** Maslennikov 1998, 133, 134, Fig. 85. 5; Bonin 2006, 12, Fig. 1. 1; Bonin 2019, 200, 345, Fig. 143. 1), **Kutlak Kalesi** (Lantsov-Trufanov 1999, 164, 172, Fig. 4. 10, 11; Bonin 2006, 24, Fig. 8. 1), **Khrysaliskos Evi** (Sokolsky 1976, 99, Fig. 53, 3, 4; Zhuravlev 2002, 248, 249, Fig. 6. 4; Bonin 2006, 22, Fig. 7. 15; Bonin 2019, 248, Fig. 46. 15) (Khrysaliskos Evi'nden ele geçen örnekler Sokolsky tarafından Knidos taklidi yerel üretimler olarak tanımlanmış, Bonin ve Zhuravlev tarafından Bosphorus sigillatası olarak değerlendirilmiştir), **Scythia Neapolis** (Zaytsev 2003, 22, 28, 129, Fig. 59. 5; Zajcev 2005, 262, 269, Fig. 4. 18; Zaytsev 2004, 752, 754, Fig. 349. 5), **Akhtanizovsky 4 Kalesi** (Lomtadze 2015, 156, 157, Fig. 12. 1, 2), **Chaika** (Zhuravlev 2007, 280, 307, Fig. 2. 17), **Olbia** (Handberg-Petersen 2010, 223, Pl. 113. Dc-246; Karjaka 2010, 313, Pl. 240. H-111; Parovich-Peshikan 1974, 86, Fig. 80. 9), **Novo-Otradnoe** Nekropolü (Arsenieva 1970, 134, 126, Tab. 15. 13), **Zolotoe** Nekropolü (Korpusova 1983, 107, 126, Tab. XIV. 9; 108, 151, Tab. XXXIX. 2), **Kara-Tobe** (Shaptsev 2016, 168, 171, Fig. 4. 1), **Anapa** (Aleksieva 1997, 122, 123, 264, 336, Tab. 54. 26).

Tarih: MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. no 9 (Fig. 4. 9) Envanter No: FCK12.K16.02.88

Alan/Açma/Derinlik: K16 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/Tabaka /215.73-215.31

Ölçüler: AÇ: 3.4 cm Y: 2.8 cm CK: 0.4 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 7/8 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 2.5 YR 5/6 (Red)

Hamur Tanımı: Yumuşak bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince kum, kireç, mika ve çok az miktarda ince şamot katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** **Troia** (Tekkök-Biçken 1996, 87, 228, Fig. 42. B54), **Atina Agorası** (Rotroff 2006, 255, Fig. 17. 110), **Parion** (Ergürer 2012, 75, 351, Kat. no 136; Tavukçu 2006, 216, 217, 294, Kat. no 80). **Karadeniz Havzası:**

Belyaus (Dashevskaya 2014, 54, 86, 241, Tab. 132.3), **Scythia Neapolis** (Symonovich 1983, 38, 83, 123, Tab. IV, 13), **Tomis** (Bozkova 1997, 13, 14, Pl. II. VIII), **Khrysaliskos Evi** (Sokolsky 1976, 93, 99, Fig. 52.11), **Constanta/Tomis** (Bucovalea 1967, 78, Fig. 48. A), **Olbia** (Karjaka 2010, 307, Pl. 227, H-21), **Ordu Kurul Kalesi** (Yorulmaz 2019, 74, 75, 223, 224, 441, Lev. X. 64).

Tarih: MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı-MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 10 (Fig. 4. 10) Envanter No: FCK12.K16.77

Alan/Açma/Derinlik: K16 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/Tabaka/215.73-215.31

Ölçüler: AÇ: 12.6 cm Y: 3.8 cm CK: 0.5 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 7.5 R 5/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince mika ve kum, az miktarda ince şamot ve piroksen, çok miktarda ince kireç katkılı.

Referans: **Karadeniz Havzası:** **Belyaus** (Dashevskaya 2014, 17, 127, Tab. 18. 3), **Olbia** (Karjaka 2010, 308, Pl. 229, H-31), **Artezian** (Vinokurov 1999, 42, Fig. 5. 4).

Tarih: MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı-MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 11 (Fig. 4. 11) Envanter No: FCK13.K15.01.60

Alan/Açma/Derinlik: K15 Açması/GB sektör/a-e 6-10 Plankare/Döküntü Dolgu/216.27-216.05

Ölçüler: AÇ: 25 cm. Y: 2.4 cm CK: 0.5 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 10 R 4/8 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince mika katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** **Atina Agorası** (Hayes 2008, 21-23, 124, 125, Fig. 1. 3, 11; Vogeikoff-Brogan 2000, 296, 297, Fig. 2. 4), **Korinth** (Hayes 1973, 451, 452, Pl. 85. 123), **Kos** (Potsi 2013, 60, Kat. No. 163), **Naksos** (Kolia 2006, 170, Fig. 76. Γ 19; 171, Fig. 76. Γ 20), **Siphnos** (Brock 1949, 70, 69, Fig. 14. 9), **Assos** (Zelle 1990, 104, 127, Abb. 6. 18), **Paphos** (Hayes 1991, 132, Fig. XLVI. 16; 147, Fig. LI. E4), **Tarsus** (Yıldız 2006, 83-85, 442, Lev. 16. 110; 443, Lev. 17. 117; 444, Lev. 18. 129), **Samsat** (Zoroğlu 1986, 75, Çiz. 1. 4, 5, 7, 8, 10, 11), Aşağı Fırat Havzası (Derin 1994, 151, 152, 164, Kat. no 22, 24; 165, Kat. no 51), **Cinderes** (Kramer 2004, 181, Taf. 76. ESA 5), **Samaria** (Kenyon 1957, 292, 293, Fig. 66. 3; Crowfoot 1957, 314, 313, Fig. 73. 2), **Hama** (Johansen 1986, 58, 59, Fig. 26. 1. 4-6), **Tel Anafa** (Slane 1997, 277, Pl. 2. FW 13. Hell 2B (MÖ ?-98)-Hell 2C (MÖ 98-75), FW 15. Rom 1A (MÖ geç 1. yüzyıl-MS erken 1. yüzyıl); 287, Pl. 6. FW 62, Hell 2C (MÖ 98-75); 288, Pl. 6. FW 64, Rom 1A (MÖ geç 1. yüzyıl-MS

erken 1. yüzyıl); 288, Pl. 6. FW 65, Rom 1B (MS erken 1. yüzyıl); 289, FW 66, Rom 1B (MS erken 1. yüzyıl). **Karadeniz Havzası: Stobi** (Anderson-Stojanovic 1992, 44, 45, Pl. 27. 226, 227), **Vani** (Matiashvili 2004, 123, 125, Fig. 9).

Tarih: MÖ 2. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl başı.

Kat. no 12 (Fig. 4. 12) Envanter No: FCK12 L18.02.149

Alan/Açma/Derinlik: L18 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/Döküntü-Yan-
gın Dolgu/215.61-215.30

Ölçüler: AÇ: 27.5 cm Y: 2.5 cm CK: 0.5 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** 10 R 4/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince mika katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası: Korinth** (Slane-Wright 1980, 149, 150, 147, Fig. 4. 43), **Kassope** (Gravani 2004, 583, Fig. 287. β; 583, 584, Fig. 288. α. 1, 3, 4), **Naksos** (Kolia 2006, 173, Fig. 91. Δ 6), **Thasos** (Elaigne 2007c, 534, 536, 555, Fig. 28. 528; 557, Fig. 34. 20-2), **Knossos** (Hayes 1971, 251, 258, 259, Fig. 9. 22), **Knidos** (Kögler 2010, 139, 140, Abb. 56. Kn 72), **Kappadokia Komanası** (Körsulu 2013, 229-231, 282, 308, Kat. no 63. Fig. 77, 77a-b; Körsulu 2011, 193-198, 369, Lev. XL. 148, 148a-b), **Nabate Oboda'dan** (Negev 1974, 34-36, Pl. 24. 130).

Tarih: MÖ 2. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl başı.

Kat. no 13 (Fig. 4. 13) Envanter No: FCK13.P20.02.31

Alan/Açma/Derinlik: P20 Açması/GB sektör/a-e 6-10 Plankare/Taba-
ka/212.18-211.95

Ölçüler: AÇ: 14.6 cm Y: 4 cm CK: 0.3 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** 10 R 4/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince mika katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası: Korinth** (Slane-Wright 1980, 150, Pl. 29. 47), **Delos** (Zapheirpoulou-Hatzidakis 1994, 243, Tab. 192. B 14977), **Amorgos** (Pappa 2000, 127, 128, Tab. 1. 292), **Aşvan Kale** (Mitchell 1980, 70-72, 95, Fig. 41. 542), **Kappadokia Komanası** (Akıl 2008, 20, 21, 39, Kat. No. 14; 40, Kat. No. 15; Akıl-Girginer 2012, 4, 10, 11, 22, Lev. 9. 9b, 9c, Kat. no 14, 15; Körsulu 2011, 328, Lev. XXIV. 66; Körsulu 2013, 270, 303, Fig. 24) **Karadeniz Havzası: Stobi** (Anderson-Stojanovic 1992, 106, Pl. 91. 776), **Ordu-Kurul Kalesi** (Yorulmaz 2019, 64-66, 210, 211, Lev. VI. 38).

Tarih: MÖ 2. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl başı.

Kat. no 14 (Fig. 4. 14) Envanter No: FCK12.L18.02.73

Alan/Açma/Derinlik: L18 Açması/KB sektör/e-5 Plankare/ Yangın Dolgu/215.66

Ölçüler: AÇ: 8.4 cm Y: 2.1 cm CK: 0.3 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 10 R 5/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; az miktarda çok ince beyaz mika ve ince kireç katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** **Nabate Oboda** (Negev 1986, 21, 24, 25, Kat. no 164; Negev 1974, 23, 39, Pl. 28. 160), **Amathus** (Burkhalter 1987, 357, 387, 388, Fig. 18. 179), **Kappadokia Komanası** (Akıl 2008, 23, 61, Lev. XXIXb. 36), **Knidos-Kap Krio** (Doksanaltı 2006, 455, 625, 643, Kat. no 446, 529), **Knidos** (Kögler 2010, 157, 530, Abb. 39. G.63, G.64; 569, 570, Abb. 57. Kn.94; 375, 545, Abb. 45. G.218; Kögler 2014, 172, Fig. 22a).

Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl ortası.

Kat. no 15 (Fig. 4. 15) Envanter No: FCK12.K16.02.112

Alan/Açma/Derinlik: K16 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/Tabaka/216.10-215.90

Ölçüler: AÇ: 10.3 cm. Y: 2.3 cm CK: 0.3 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** 10 R 4/8 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince beyaz mika katkılı.

Referans: **Knidos** (Kögler 2010, 158, 160, 164, 531, Abb. 40. G.80; 551, Abb. 48. Hb.24; 558, Abb. 51. J.8; Kögler 2014, 173, Fig. 23c), **Korinth** (Hayes 1973, 464, Pl. 91. 216), **Amathus** (Burkhalter 1987, 357, 387, 388, Fig. 18. 180), **Aizanoi** (Ateş 2003, 102, 224, Taf. 10. 58), **Patara** (Uygun 2011, 37, Lev. 18. 263, 264), **Antiokheia** (Waage 1948, 6, 35, Pl. V. 467), **Amorgos** (Pappa 2000, 131, Eix 5. 180), **Nabate Oboda** (Negev 1986, 21, 24, 25, Kat. no 171), **Berenike/Sidi Khrebish** (Kenrick 1985, 102, 100, Fig. 20. B138.1).

Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl.

Kat. no 16 (Fig. 4. 16) Envanter No: FCK12.L17.02.20

Alan/Açma/Derinlik: L17 Açması/GD sektör/f-g 6-7 Plankare/Tabaka /216.00

Ölçüler: AÇ: 9.4 cm Y: 2 cm CK: 0.4 cm

Hamur Rengi: 2.5 YR 6/6 (Light Red) **Astar Rengi:** 10 R 4/8 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur yapısına sahip; çok az miktarda çok ince beyaz mika ve kireç katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** **Atina Agorası** (Hayes 2008, 50, 198, Fig. 24. 779), **Korinth** (Hayes 1973, 456, Pl. 88. 160), **Troia** (Tekkök-Biçken 1996, 92, 236, Fig. 50. C8; 99, 240, Fig. 54. D6; Tekkök et. al. 2001, 349, Pl. 2.12), **Assos** (Zelle 1997, 119, 206, Abb. 36. 646; 234, Abb. 64. 646; Zelle 1990, 109, 129, Abb. 10. 37), **Aizanoi** (Ateş 2003, 200, 201, 261, 262, Taf. 71. 422), **Patara** (Uygun 2011, 78, 240, Lev. 34. 507, 508), **Paphos** (Hayes 1991, 188, Fig. LXV. 19), **Berenike/Sidi Khrebish** (Kenrick 1985, 261, 258, Fig. 47. B 367). **Karadeniz Havzası:**

Histria (Condurachi 1966, 222, Pl. 101. no. XXX. 1, 2), **Ilurat** (Silantyyeva 1958, 288, 287, Рис. 4. 2).

Tarih: MS 1. yüzyıl ortası-MS 1. yüzyıl sonu.

Kat. no 17 (Fig. 5. 17) Envanter No: FCK12.K16.02.127

Alan/Açma/Derinlik: K16 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/Tabaka/215.87-214.97

Ölçüler: AÇ 10.6 cm Y: 3.3 cm. CK: 0.3 cm.

Hamur Rengi: 5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 2.5 YR 5/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert hamur dokusuna sahip; az miktarda ince beyaz mika ve kireç katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** **Pergamon:** Meyer-Schlichtmann 1988, 80, Taf. 30. Kat. no 65; **Knidos** (Kögler 2010, 382, Abb. 29. E. 295-297), **Troia** (Tekkök-Bıçken 1996, 39, 197, Fig. 11. A53; 43, 44, 200, Fig. 14. A75), **Aizanoi** (Ateş 2003, 198, 261, Taf. 70. 414, 415). **Karadeniz Havzası:** **Ordu-Kurul Kalesi** (Yorulmaz 2019, 98, 257, 258, Lev. XX. 130, 132).

Tarih: MÖ 2. yüzyıl sonu-MÖ 1. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. no 18 (Fig. 5. 18) Envanter No: FCK13.L16.02.61

Alan/Açma/Derinlik: L16 Açması/GB sektör/a-e 6-10 Plankare/215.77-215.22

Ölçüler: AÇ: 12.5 cm Y: 3.4 cm CK: 0.4 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** 7.5 R 3/8 (Dark Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince mika katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** **Pergamon** (Meyer-Schlichtmann 1988, 91, Taf. 30. 106; De Luca 1968, 159, Taf. 67. 390; Pinkwart-Stammitz 1984, 137, Taf. 38. K201; Schäfer 1968, 37, 38, 43, Taf. 4. C20), **Atina Agorası** (Robinson 1959, 11, Pl. 60. F 11), **Samaria** (Kenyon 1957, 291, 297, 298, Fig. 68. 9), **Tarsus Gözlü Kule** (Jones 1950, 15, 233, Fig. 137. 275, Fig. 188. 275), Atina Agorası, Samaria ve Tarsus örnekleri Meyer-Schlichtmann tarafından DSA grubuna ait örnekler olarak kabul edilmiştir Meyer-Schlichtmann 1988, 91. **Karadeniz Havzası:** **Vani** (Matiashvili 1977, 41, 42, 47, 48, Tab. XIV. 6; Matiashvili 2004, 127, Fig. 17), **Olbia** (Krapivina 2010, 264, Pl. 156. E23).

Tarih: MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 19 (Fig. 5. 19) Envanter No: FCK13.L16.01.225

Alan/Açma/Derinlik: L16 Açması/KD sektör/f-g 1-5 Plankare/Yüzey Dolgu/216.24-215.65

Ölçüler: AÇ: 13.6 cm Y: 2.9 cm CK: 0.5 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** 7.5 R 3/8 (Dark Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince mika katkılı.

Referans: Meyer-Schlichtman 1988, 91, Taf. 30. 107; Bkz. Kat. no 18.

Tarih: MS 1. yüzyıl.

Kat. no 20 (Fig. 5. 20) Envanter No: FCK13.K15.02.55

Alan/Açma/Derinlik: K15 Açması/GD sektör/f-i 6-10 Plankare/I. Tabaka/216.19-215.65

Ölçüler: AÇ: 13.4 cm. Y: 2.8 cm. CK: 0.3 cm.

Hamur Rengi: 7.5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** İç: 10 R 4/6 (Red) Dış: 10 R 4/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert hamur dokusuna sahip; az miktarda çok ince beyaz mika katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** Pergamon: Meyer-Schlichtmann 1988, 111, 112, 227, Taf. 13. 179. N 37; **Knidos** (Kögler 2010, 156, 383, Abb. 30. E. 301-303; 155, 156, Abb. 22. E. 131-133), **Atina Agorası** (Rotroff 1997, 415, Fig. 101. 1700; Rotroff 2014, 100, Fig. 3. 4, 5), **Delos** (Zapheiroupolou-Hatzidakis 1994, 243, 246, Tab. 193. B 149689), **Didyma** (Wintermeyer 2004, 150, Abb. 1483), **Ephe-sos** (Lätzer 2009, 153, 199, Taf. 7. 144), **Aizanoi** (Ateş 2003, 86, 87, 225, Taf. 3. 16, 17), **Paphos** (Hayes 1991, 5, 6, Fig. IV. 4), **Tell Sweyhat** (Holland 1976, 47, 46, Fig. 6. 14), **Dura Europos** (Cox 1949, 18, Kat. no 104), **Aleksandria** (Elaigne 2000, 23, 24, Fig. 2. 2). **Karadeniz Havzası:** **Pantikapaum** (Zhuravlev 2002, 247, Fig. 5. 2; Tolstikov-Zhuravlev 2004, 274, ПИН. 99. 7), **Scythia Neapolis** (Zajcev 2005, 259, 269, Fig. 4. 26; Zaytsev 2004, 754, Tab. 349. 13; Zaytsev 2003, 129, Fig. 59. 13), **Histria** (Condurachi et. al. 1957, 69, 68, Fig. 50. 3; Fedorov-Polevoy 1973, 166, (en sağdaki çizim), **Novogrigorievka mezarları** (Simonenko 1993, 39, 36, Fig. 10, 2 Б), **Akhtanizovsky 4 kalesi** (Lomtadze 2015, 156, 157, Fig. 12. 7, 11), **Kruglij Kurganı** (Knipovitch 1949, 143, 144. Fig. 47; Knipovich tarafından MÖ 2. yüzyıla ait Megara kaplarının geç bir çeşidi olarak hatalı değerlendirilen formun Pergamon sigilatalarıyla ilişkili olduğunu belirten Zhuravlev, MÖ 1. yüzyıl sonu ile MS 1. yüzyıl başı arasında tarihlenen yerel üretim bir geçiş formu olduğu görüşündedir Zuravlev-Demidenko 1997, 420, 421, 419, Abb. 7, 4), **Ordu-Kurul Kalesi** (Yorulmaz 2019, 98, Lev. XX. 129).

Tarih: MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 21 (Fig. 5. 21) Envanter No: FCK13.K17.00.111

Alan/Açma/Derinlik: K17 Açması/KB sektör/e 1-5 Plankare/Ke-sit/216.42-215.72

Ölçüler: AÇ: 24.4 cm Y: 2.3 cm CK: 0.5 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 10 R 5/8 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert hamur dokusuna sahip; az miktarda ince beyaz mika ve kireç katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** Pergamon (Meyer-Schlichtmann 1988, 133, Taf. 16. 248; Taf. 32. 252, 260; Schäfer 1968, 34, Taf. 1. C3), **Atina Agorası** (Thompson 1934, 422, 433, Fig. 116. E151), **Akanthos** (Trakosopoulou-Salakidou 2004, 180, Fig. 55. I.161.175), **Akhinos** (Stamoudi 2004, 167, Fig. 46. K 9112), **Kos** (Potsi 2013, 48, Kat. No. 132), **Delos** (Meyza–Peignard–Giros 2011, 126, Fig. 7. 1; Zapheiropoulou–Hatzydakis 1994, 243, Fig. 190. B 14990; Bruneau 1970, 245, 249, Fig. 127. D64), **Knidos** (Kögler 2010, 383, Abb. 30. E 304), **Ephesos** (Otschar 1996, 36, Taf. 1. 14). **Karadeniz Havzası:** **Vani** (Matiashvili 2004, 126, 127, Fig. 13).

Tarih: MÖ 2. yüzyıl sonu- MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 22 (Fig. 5. 22) Envanter No: FCK13.L16.01.233

Alan/Açma/Derinlik: L16 Açması/KD sektör/e-f 1-5 Plankare/Yüzey Dolgu/216.58-215.67

Ölçüler: AÇ: 27.8 cm. Y: 2.5 cm CK: 0.6 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 7.5 R 3/8 (Dark Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert hamur dokusuna sahip; az miktarda ince beyaz mika ve kireç katkılı.

Referans: Bkz. Kat. no 21.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl sonu- MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 23 (Fig. 5. 23) Envanter No: FCK13.K15.01.25

Alan/Açma/Derinlik: K15 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare /Yüzey Dolgu/216.28-216.17

Ölçüler: AÇ: 26.7 cm Y: 3.3 cm CK: 0.6 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 10 R 5/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert hamur dokusuna sahip; az miktarda ince beyaz mika ve kireç katkılı.

Referans: **Akdeniz Havzası:** **Delos** (Meyza–Peignard–Giros 2011, 126, Fig. 7. 4). Delos'ta Pergamon sigillatları sıklıkla MÖ 1. yüzyılın 1. yarısına tarihlenen yıkım tabaklarından ele geçmiştir.

Karadeniz Havzası: **Olbia** (Krapivina 2010, 266, Pl. 161. E46), **Tyras** (Son-Shaptsev 2012, 89, 87, Fig. 5. 9), **Vani** (Matiashvili 2004, 126, 127, Fig. 14, 15).

Tarih: MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 24 (Fig. 5. 24) Envanter No: FCK13.K15.02.41

Alan/Açma/Derinlik: K15 Açması/GD sektör/f-i 6-10 Plankare/Döküntü Dolgu/216.14-215.86

Ölçüler: AÇ: 29 cm Y: 2.6 cm CK: 0.5 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 4/1 (Dark Gray)-7.5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** 10 R 4/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli, sert ve sıkı hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince şamot, az miktarda çok ince mika ve kireç katkılı.

Referans: **Karadeniz Havzası: Khrysaliskos Evi** (Sokolsky 1976, 89, 93, 97, Fig. 50. 1-4; Zhuravlev 2002, 249, Fig. 6. 2, 3), **Pantikapaum** (Zhuravlev 2002, 249, Fig. 6. 1; Zhuravlev 2011, 229, 249, Fig. 13. 2; 253, Fig. 18. 3, 4; Zuravlev-Zuravleva 2014, 268, Fig. 13. 2; 272, Fig. 18. 3, 4; Tolstikov-Zhuravlev 2004, 274, Fig. 100. 6; Lomtadze-Zhuravlev 2004, 205, 206, Fig. 3. 5; Tolstikov et. al. 2003, 292, 298, 308, Fig. 8. 13; Zabelina 1984, 145, 146, Tab. I. 17), **Polyanka** (Ele geçen örneklerin bazılarında astar uygulaması görülmediği belirtilmiştir Bonin 2006, 20, 12, Fig. 1. 3, 6; Bonin 2019, 345, Fig. 143. 2, 6), **Tanais** (Arsenieva-Naumenko 2001, 63, 64, 88, Fig. 12; 89, Fig. 13; Glebov et. al. 2005, 52, 63, 71, 92, Fig. 14. 7; Domzalski-Zinko 1999, 75, Fig. 1. 1), **Kutlak Kalesi** (Ele geçen örneklerin hamuru turuncu, kırmızı-turuncu, turuncu-kahverengidir. Hamur küçük taşı, beyaz, siyah ve kırmızı-kahverengi parçacıklı ve nadir mika katkılıdır. Astar kırmızı-turuncu, mat kırmızı-kahverengi, Koyu kırmızı-kahverengidir Lantsov-Trufanov 1999, 165, 173, Fig. 5. 15-19), **Anapa** (Aleksieva 1997, 122-124, 264, 336, Tab. 54. 40, 41), **Scythia Neapolis** (Symonovich 1983, 42, 43, 132, Tab. XIII. 6), **Kalos Limen** (Uzhentsev-Trufanov 2004, 265, 282, 274-276, 270, Fig. 3. 26, 28, 29; Shaptsev 2016, 166, 167, Fig. 2. 6), **Kara-Tobe** (Vnukov-Lagutin 2001, 115, 119, 114, Fig. 9, 23; Shaptsev 2016, 166, 167, Fig. 2. 7), **Phanagoria** (Medvedev 2013, 236, 234, Fig. 1. 58; Medvedev 2014, 10, 4, Fig. 58), **Akhtanizovsky 4 Kalesi** (Lomtadze 2015, 156, 157, Fig. 13. 1-4; Lomtadze-Kamelina 2008, 418, 427, Tab. 6. 5, 6), **Kuchugury 2** (Bonin 2005, 38, Fig. 5. 1; Kamenetsky 1993, 94-96, Fig. 21. 168), **Zolotaya Balka Nekropolü** (Vyazmitina 1972, 188, 189, 60, Fig. 27, 7; 128, 129, Fig. 63. 13; 130 Fig. 64. 3), **Sinop Balatlar Kilisesi** (Ele geçen 2 tabak kahverengi-açık kahverengi, kırmızımsı sarı hamurlu, kırmızı astarlı kum katkılı olarak tanımlanmıştır. Gün-gör-Alper 2014, 43, 44, Pl. 2. 30, 31 (?).

Tarih: MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 25 (Fig. 5. 25) Envanter No: FCK12.K17.01.37

Alan/Açma/Derinlik: K17 Açması/KD sektör/g 5 Plankare/Yüzey Dolgu/216.02

Ölçüler: AÇ: 32 cm Y: 3.4 cm CK: 0.5 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 7/4 (Pink) **Astar Rengi:** 10 R 4/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikte ve orta sertlikte bir hamur dokusuna sahip; az miktarda çok ince kum, şamot; çok az miktarda çok ince kireç katkılı.

Referans: Bkz. Kat. no 24.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 26 (Fig. 5. 26) Envanter No: FCK12.L18.02.179

Alan/Açma/Derinlik: L18 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/Anakaya üstü-Tabaka/215.30-215.14

Ölçüler: AÇ: 33 cm Y: 3.3 cm CK: 0.5 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/6 (Red)-2.5 YR 4/8 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; orta miktarda çok ince beyaz mika, az miktarda ince kireç katkılı.

Referans: Bkz. Kat. no 24.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl.

Kat. no 27 (Fig. 5. 27) Envanter No: FCK12.L18.02.176

Alan/Açma/Derinlik: L18 Açması/GD sektör/f-j 6-10 Plankare/ Anakaya üstü-Tabaka/215.30-215.14

Ölçüler: AÇ: 16.4 cm Y: 3.7 cm CK: 0.3 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 6/4 (Light Brown) **Astar Rengi:** 10 R 4/6 (Red)

Hamur Tanımı: İnce nitelikli sert bir hamur dokusuna sahip; çok az miktarda çok ince beyaz mika, az miktarda çok ince şamot ve kireç katkılı.

Referans: **Karadeniz Havzası: Zolotoe nekropolü** (Lekeli kahverengi astarlı, mika katkılı hamur, aşırı pişmeden dolayı pembe veya grimsi kahverengi renk almıştır Korpusova 1983, 42, 41, Fig.11. 5; 110, 111, 156, Tab. XLIV. 21), **Anapa** (Aleksieva 1997, 53, 297, Tab. 17. 2; Bonin 2019, 175, 215, Fig.13. 3), **Tanais** (Glebov et. al. 2005, 52, 63, 71, 90, Fig. 12. 4; Domzalski-Zinko 1999, 74, 75, Fig. 1. 7), **Phanagoria** (Medvedev 2012, 307, 313, 309, 310, Fig. 3. 1), **Zolotaya Balka nekropolü** (Vyazmitina 1972, 127-129, Fig. 63. 10), **Kolchugino** (Khrapunov et. al. 1997, 91, 142, Fig.16. 5), **Khrysaliskos Evi** (Sokolsky 1976, 93, 97, Fig. 50. 8; Zhuravlev 2002, 249, Fig. 6. 9. Cingirt Kayası'nda ele geçen kase formu ile benzer forma sahip kaselerin küçük boyutlu örnekleri Khrysaliskos Evi'nden, daha büyük boyutlu örnekleri Pantikapaeum'dan ele geçmiştir), **Pantikapaeum** (Zuravlev-Zuravleva 2014, 268, Fig. 13. 3; Zhuravlev 2011, 229, 249, Fig. 13. 3; Zuravlev-Zuravleva 2014, 272, Fig. 18. 2; Zhuravlev 2011, 231, 253, Fig.18. 2), **Chokrak Burnu** (Maslennikov 1998, 46, 49, Fig.14; 106, 112, 113, Fig.73. 7).

Tarih: MÖ 1. yüzyıl.

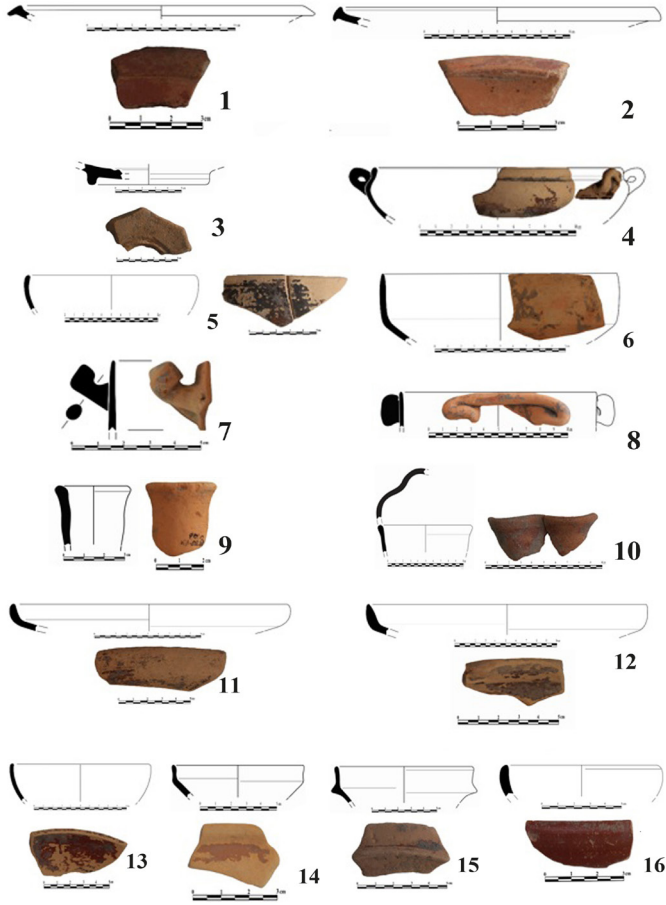

Fig. 4: Cingirt Kayası Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Kırmızı Astarlı Seramikleri.

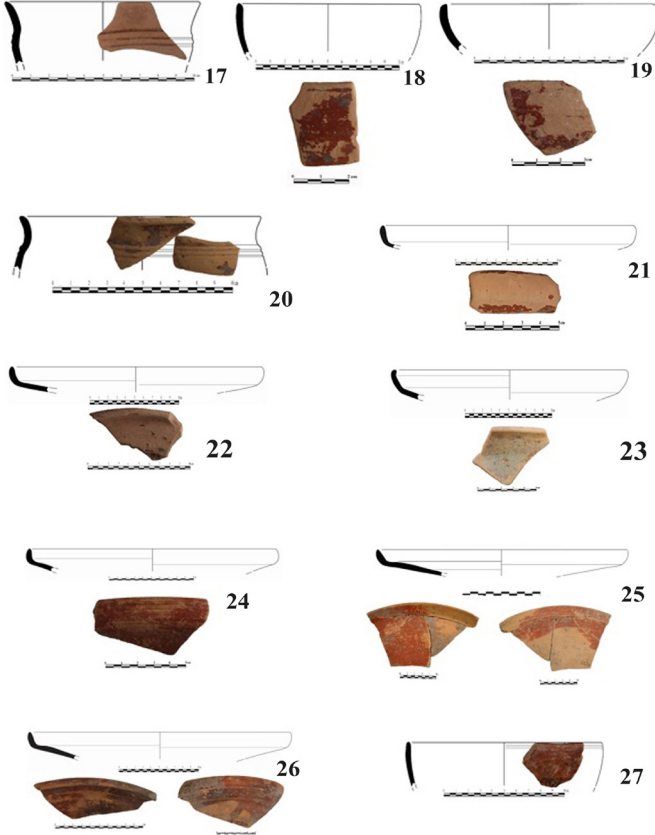

Fig. 5: Cingirt Kayası Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Kırmızı Astarlı Seramikleri.

Teşekkür

Makale konusunu da içeren Cingirt Kayası seramikleri doktora tezi kapsamında Deniz Tamer tarafından çalışılmıştır. Cingirt Kayası kırmızı astarlı seramiklerini inceleyerek önerilerde bulunan Prof. Dr. Billur Tekkök Karaöz, Prof. Dr. Ertekin Doksanaltı ve Prof. Dr. Denis Zhuravlev'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Çıkar Çatışması

Yazarlar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmiştir.

Etik

Bu makale, "Pontos Bölgesi Cingirt Kayası (Ordu-Fatsa) Yerleşimi Seramik Buluntuları" isimli, 2022 yılında kabul edilmiş, yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir. Etik Kurul izni ile ilgili; bu çalışmanın yazarları ve hakemleri Etik Kurul İzni'ne gerek olmadığını beyan etmişlerdir.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmanın Tasarlanması (Design of Study): DT(%60), AFE(%40)

Veri Toplanması (Data Acquisition): DT(%60), AFE(%40)

Veri Analizi (Data Analysis): DT(%60), AFE(%40)

Makalenin Yazımı (Writing up): DT(%60), AFE(%40)

Makalenin Gönderimi ve Revizyonu (Submission and Revision): DT(%60) AFE(%40)

KAYNAKÇA

- Adak 1997, Adak, I., Zeugma Sigillatları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akıl-Girginer 2012, Akıl, H.-Girginer, K., "Kapadokya Komanası Geç Hellenistik-Roma Dönemleri Seramiği", Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı, (ed. B. Söğüt), İstanbul, 1-25.
- Akıl 2008, Akıl, H., Kapadokya Komanası Hellenistik-Roma Dönemleri Seramiği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Alekseeva 1997, Alekseeva, E. M., Antichnyy gorod Gorgippiya, Moskva.
- Anderson 1954, Anderson, J. K., "Excavations on the Ridge of Kofina in Chios", The Annual of the British School at Athens, 49, 128-182.
- Anderson-Stojanovic 1992, Anderson-Stojanovic, V. R., Stobi: The Hellenistic and Roman Pottery, New Jersey.
- Arrianus, Arriani Periplus Ponti Euxini, Arrianus'un Karadeniz Seyahati (trans. M. Arslan), İstanbul, 2005.
- Arsenieva-Naumenko 2001, Arsenieva, T. M.-Naumenko, S. A., "Raskopki Tanaisa v tsentre v ostochnoi chasti gorodischa", Drevnosti Bospora, 4, 56-124.
- Arsenieva 1970, Arsenieva, T. M., "Mogil'ik u der. Novo-Otradnoye", Poseleniya i mogil'niki Kerchenskogo poluostrova nachala i. e., (ed. A. I. Melyukova), Moskva, 82-149.
- Arsenieva et. al. 2010, Arsenieva, T. M.-Il'yashenko, S. M.-Naumenko, S. A., "Issledovaniya na gorodishche Tanais v 2008 godu", Istoriko-arkheologicheskiye issledovaniya v g. Azove i na Nizhnem Donu v 2007-2008 gg, (ed. V. Ya. Kyryashko), Azov, 145-160.
- Ateş 2003, Die Rote Feinkeramik von Aizanoi als lokaler Kulturträger (Untersuchungen zum Verhältnis von lokaler roter Glanztonware und importierter Sigillata), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ruprecht-Karls-Universität, Heidelberg.
- Berlin-Stone 2016, Berlin, M. A.-Stone, P. J., "The Hellenistic and Early Roman Pottery", Akko II. The 1991-1998 Excavations. The Early Periods, (eds. M. Hartal-D. Syon-E. Stern-A. Tatcher), Jerusalem, 133-202.
- Berlin 1997, Berlin, A., "The Plain Wares", Tel Anafa II, i: The Hellenistic and Roman Pottery, (ed. S. C. Herbert), Ann Arbor, 1-242.

- Billows 1990, Antigonos the One-eyed and the Creation of the Hellenistic State, California.
- Bonin 2005, Bonin, A., "Antique Rural Site Kuchugury 2 on Taman Peninsula", *Drevnosti Bospora*, 8, 25-38.
- Bonin 2006, Bonin, A. V., "Pamyatniki Khory Bospora I V. Do n.e.: Yeshche Raz O Khronologii Ob'Yektov Signal'no-O-boronitel'noy Sistemy", *Problemy, Istorii, Filologii, Kul'tury*, Vp. XVI/3, 8-42.
- Bonin 2019, Bonin, A. V., Sel'skiye poseleniya Bospora I v. do n.e.-serediny II v. n.e.: voprosy khronologii. Institut arkhologii Rossiyskoy akademii nauk, Moskva.
- Bounegru-Erdemgil 1998, Bounegru, O.-Erdemgil, S. "Terra Sigillata Produktion aus den Werkstätten von Pergamon-Ketiostal. Vorläufiger Bericht", *Istanbuler Mitteilungen*, 48, 263-277.
- Bounegru 2014, Bounegru, O., "The Black Sea Area in the Trade System of the Roman Empire", *Euxeinos*, 14, 8-16.
- Bouzek 1990, Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area*, Prague.
- Bozkova 1997, Bozkova, A., "A Pontic Pottery group of the Hellenistic Age (A Survey Based on Examples from the Bulgarian Black Sea Coast)", *Archaeologia Bulgaria*, 1/2, 8-17.
- Brock 1949, Brock, J. K., *Excavations in Siphnos*, Cambridge.
- Bruneau 1970, Bruneau, P., "La vaiselle", *Exploration Archéologique de Delos Faite Par l'école Française d'At-hènes*, (eds. P. Bruneau-C. Vatin-U. Bezerra de Meneses-G. Donnay-E. Lévy-A. Bovon-G. Siebert-V. R. Grace-M. Savvatiannou-Pétopoulakou-E. Lyding Will-T. Hackens), XXVII, 239-262.
- Bucovala 1967, Bucovala, M., *Necropole elenistice la Tomis*, Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea, Constanta.
- Burkhalter 1987, Burkhalter, F., "La Céramique Hellénistique et Romaine du Sanctuaire d'Aphrodite à Amathonte". *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 111, 353-395.
- Cassius Dio, Romaika Dio's Roman History (trans. E. Cary), 1968.
- Cistov-Domzalski 2002, Cistov, D. E.- Domzalski, K., "Nymphaion-Results of Excavations in Sector N, 1994-1998", *Archeologia*, LII, 97-136.
- Condurachi 1966, Condurachi, E., *Histria II*. Bucharest.
- Condurachi et. al. 1957, Condurachi, E., Pippidi, D. M., Tudor, D., Dimitriu, S., Zîra, V., Coja, M., Eftimie, V., Alexandrescu, P., Popescu, E., Berciu, D., Preda, C., "Şantierul Arheologic Histria / Le Chantier Archéologique d'Histria", *Materiale şi cercetări arheologice*, 4, 9-101.
- Conze 1913, Conze, A., *Stadt und Landschaft, Altertümer von Pergamon*, Band I, Text 2, Berlin.
- Cox 1949, Cox, D. H., "The Greek and Roman Pottery", *The Excavations at Dura-Europos*, (eds. M. I. Rostovzeff-A. R. Bellinger -F. E. Brown -N. P. Toll-C. B. Welles), Oxford.
- Crowfoot 1957, Crowfoot, G. M., "The Objects from Samaria", *Palestine Exploration Fund*, (eds. J. W. Crowfoot-G. M. Crowfoot-K. M. Kenyon), London, 306-357.
- Çiğdem 2007, Çiğdem, S., "Eskiçağ'da Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerindeki Rolü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/2, 133-155.
- Dashevskaya 1991, Dashevskaya, O. D., *Pozdnyie Skify V Krymu*, Moskva.
- Dashevskaya 2014, Dashevskaya, O. D., *Nekropol 'Belyausa, Simferopol*.
- De Luca 1968, De Luca, G., "Funde und Chronologie der Bauphasen", *Das Asklepieion. Das Asklepieion 1. Teil. Der südliche Temenosbezirk in Hellenistischer und Frühromischer Zeit*, (eds. O. Ziegenaus-G. De Luca), *Altertümer von Pergamon* XI.1, 91-174.
- Demyanchuk-Nessel 2011, Demyanchuk, S.-Nessel, V., "Novyye dannyye o fortifikatsionnykh sooruzheniyakh na pereshyke mayachnogo polostrova", *Khersonesskiy Sbornik, Vypusk XVI*, Sevastopol, 65-78.
- Derin 1994, Derin, Z., "Aşağı Fırat Havzasındaki (Elazığ, Malatya Bölgesi) Yerleşim Merkezlerinde Ele Geçen Doğu Sigillatısı A Türü Keramikler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi*, II, 149-172.
- Doksanaltı 2006, Doksanaltı, E., *Knidos Kap Krio Kazı Alanı (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Doksanaltı 2007, Doksanaltı, E., "Knidos- Kap Krio Çalışmalarında Bulunan Sarnıç Buluntuları-II Kulplu Kaseler", *İDOL, Arkeologlar Derneği Dergisi*, 9/34, 8-14.
- Doksanaltı 2014, Doksanaltı, E., "Three Hellenistic Tombs and Ceramic Finds from Knidos", *Epistimoniki Synantisi Gia Tin Ellinistiki Keramiki Ioannina 5-9 Μαΐου 2009*, (eds. E. Kotsou-M. Kazakou), Athens, 323-336.
- Domzalski-Zhuravlev 2003, Domzalski, K.-Zhuravlev, D. V., "Bosporskaya Sigillata", *IV Bosporskiye chteniya. Bospor Kimmeriyskiy i varvarskiy mir v period antichnosti i srednevekov'ya*, (ed. V. N. Zinko), Kerch, 89-92.
- Domzalski-Zinko 1999, Domzalski, K.-Zinko, V. N., "Roman Fine Pottery from Rescue Excavations Conducted Outside the Defensive Walls of the Town of Nymphaion in 1995", *Archeologia*, L, 73-82.
- Domzalski 1996, Domzalski, K., "Terra Sigillata from Nymphaion. Survey 1994", *Archeologia*, 47, 95-112.
- Domzalski 1999, Domzalski, K., "Roman Fine Pottery From Rescue Excavations Conducted Outside the Defensive Walls of The Town of Nymphaion in 1995", *Archaeologia*, 50, 73-82.

- Domzalski 2007, Domzalski, K., "Changes in Late Classical and Hellenistic Fine Pottery Production in the Eastern Mediterranean as Reflected by Imports in the Pontic Area", *The Black Sea in Antiquity Regional and International Economic Exchanges Black Sea Studies* 6, (eds. V. Gabrielsen-J. Lund), Aarhus, 1, 161-181.
- Domzalski 2014, Domzalski, K., "The Pitane Workshop and the Most Successful Export of Eastern Sigillata C", *Late Hellenistic to Mediaeval Fine Wares of the Aegean Coast of Anatolia. Their Production, Imitation and Use*, (eds. H. Meyza-K. Domzalski), Tome 1, Varsovie, 151-159.
- Duman 2010, Duman, B., *Laodikeia Helenistik ve Erken Roma Dönemi Seramiği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Edwards 1975, Edwards, G. R., *Corinthian Hellenistic Pottery (Corinth, 73)*, New Jersey.
- Eiring 2001, Eiring, L. J., "The Hellenistic Period", *Knossos Pottery Handbook: Greek and Roman*, (eds. J. N. Coldstream-L. J. Eiring-G. Forster), London, 91-136.
- Elaigne 2000, Elaigue, S., "Fine Ware from Late Hellenistic (Second Half of the First Century BC), Augustan and Tiberian Deposits of the French Excavations in Alexandria (Egypt)", *RCRF Acta*, 36, 19-30.
- Elaigne 2002, Elaigue, S., "L'introduction des Céramiques Fines Hellénistiques du Bassin Oriental de la Méditerranée à Alexandrie. Importations et Imitations Locales" *Céramiques Hellénistiques et Romaines*, TMO 35, Lyon, 159-173.
- Elaigne 2007a, Elaigue, S., "Les Importations de Céramiques Fines Hellénistiques à Beyrouth (Site Bey 002): Aperçu Du Faciès Nord Levantin", *Syria*, 84, 107-142.
- Elaigne 2007b, Elaigue, S., "Approche de la Diffusion à Grande échelle des Céramiques Fines en Méditerranée Orientale Hellénistique d'Après les Données d'Alexandrie: L'Exemple Particulier des Sigillées Orientales A", *Topoi Suppl.* 8, 201-214.
- Elaigne 2007c, Elaigue, S., "La Circulation des Céramiques Fines Hellénistiques dans la Région Égéeenne: un Aperçu à Partir du Mobilier de Délos et de Thasos", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Vol. 131/1, 515-557.
- Elaigne 2013, Elaigue, S., "Éléments d'évaluation des Échelles de Diffusion de la Vaisselle de Table au IIe siècle avant J.-C. dans le Monde Hellénistique", *Pottery Markets in the Ancient Greek World (8th-1st centuries B.C.) Proceedings of the International Symposium held at the Université libre de Bruxelles 19-21 June 2008*, (eds. A. Tsingarida-D. Viviers), Bruxelles, 213-228.
- Engelmann-Knibbe 1989, Engelmann, H.-Knibbe, D., *Das Zollgesetz der Provinz Asia. Eine Neue Inschrift aus Ephesos*, EA, 14.
- Ergürer 2012, Ergürer, H. E., *Parion Roma Dönemi Seramiği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Erol-Aydın 2021, Erol, A. F.-Aydın, S., *Fatsa Cingirt Kayası Günlük Kullanım Kapları Işığında Antik Çağda Karadeniz Mutfağı Kültürü*. Ankara.
- Erol-Tamer 2013, Erol, A. F.-Tamer, D., "Fatsa Cingirt Kayası'ndan Ele Geçen 10 Sikke Üzerine Gözlemler", *Seleucia ad Calycadnum*, III, 159-181.
- Erol-Tamer 2014a, Erol, A. F.-Tamer, D., "Fatsa Cingirt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarında Ele Geçen Ağırlıklar Üzerine Değerlendirmeler", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 15, 115-138.
- Erol-Tamer 2014b, Erol, A. F.-Tamer, D., "The Excavation at Cingirt Kayası: Assessments in the Light of Archaeological Findings", *Turkey Through The Eyes of Classical Archaeologists*, (ed. E. Hrnčiarik). Trnava, 73-98.
- Erol-Tamer 2016, Erol, A. F.-Tamer, D., "Cingirt Kayası Erken Bizans Dönemi Cam Buluntuları", *Seleucia ad Calycadnum*, VI, 199-239.
- Erol-Tamer 2017, Erol, A. F.-Tamer, D., "Ordu-Fatsa Cingirt Kayası Kazısı Hellenistik Dönem Kalıp Yapımı Kabartmalı Kaseleri", *Anadolu/Anatolia*, 43, 111-145.
- Erol-Tamer 2018a, Erol, A. F.-Tamer, D., "The Place of Cingirt Kayası in the Pontic Region During the Reign of Mithridates VI", *ΕΥΔΑΙΜΩΝ*, *Studies in Honour of Jan Bouzek*, (ed. P. Pavúk-V. Klontza-Jaklová-A. Harding), Prag, 541-558.
- Erol-Tamer 2018b, Erol, A. F.-Tamer, D., "Fatsa/Cingirt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarında Ele Geçen Unguentariumlar", *SEFAD*, 39, 267-292.
- Erol-Tamer 2019, Erol, A. F.-Tamer, D., "Fatsa/Cingirt Kayası Kazılarında Ele Geçen Kolkhis Amphoraları Üzerine Bir Değerlendirme", *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, (eds. V. Keleş-H. Kasapoğlu-H. E. Ergürer-E. Çelikbaş-A. Yılmaz), Ankara, 99-128.
- Erol-Tamer 2020, Erol, A. F.-Tamer, D., "Evaluations on Colchian Amphorae Retrieved from Fatsa/Cingirt Kayası Excavations", *RCRF Acta*, 46, 527-541.
- Erol-Tamer 2021a, Erol, A. F.-Tamer, D., "Recent Finds of Hellenistic Mould-made Relief Bowls from the Ordu/Fatsa Cingirt Kayası Excavations in the Southern Black Sea Region", *The Greeks and Romans in the Black Sea and the Importance of the Pontic Region for the Graeco-Roman World (7th century BC-5th century AD): 20 Years on (1997-2017)*, (eds. G. R. Tsetskhladze-A. Avram-J. Hargrave), Oxford, 561-570.

- Erol-Tamer 2021b, Erol, A. F.-Tamer, D., "An Ancient Settlement on the Northeastern Shores of Turkey Cingirt Kayası: Commercial Connections Between Sinope and Cingirt Kayası in Light of Sinopean Amphorae" Communication Through the Ages: People, Objects, Ideas (From the Bronze Age to Late Antiquity), *Anodos-Studies of the Ancient World* 15, (eds. K. Kuzmova-M. Danova -L. Novakova), Trnava, 99-120.
- Erol-Ünal 2012, Erol, A. F.- Ünal, E., "Fatsa Cingirt Kayasından Ele Geçen Bizans Kurşun Mührü", Ömer Çapa'ra Armağan, (eds. M. A. Kaya-T. Yiğit-A. Sina), Ankara, 117-122.
- Erol-Yıldırım 2016, Erol, A. F. -Yıldırım, E., "Fatsa Cingirt Kayası Kazısında Bulunan Ok Uçları", *Arkeoloji ve Sanat*, 153, 133-148.
- Erol 2013, Erol, A. F., "Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüze Araştırması 2011", AST 30/2, Çorum 2012, Ankara, 183-196.
- Erol 2014, Erol, A. F., "Ordu İli Fatsa İlçesi Cingirt Kayası Kazısı 2013", KST 36/1, Gaziantep 2014, Ankara, 383-400.
- Erol 2015, Erol, A. F., "New Findings on the History and Archaeology of the Eastern Black Sea Region of Turkey: The Excavation at Cingirt Kayası", *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD) Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities*, (eds. G. R. Tsetskhladze-A. Avram-J. Hargrave), Belgrade 2013, Oxford, 451-460.
- Erol 2020, Erol, A. F., *Yüze Araştırmaları Işığında Fatsa*, Ankara.
- Erol et. al. 2019, Erol, A. F.-Tamer, D.-Akkuş-Koçak, E., "The Roman and Byzantine Glass Finds from Ordu/Fatsa Cingirt Kayası Excavations", *Studies in Honour of Eugenia Equini Schneider*, (eds. A. Polosa-H. A. Kızılarslanoğlu), İstanbul, 217-232.
- Etienne-Braun 1986, Etienne, R.-Braun, J. P., Tenos. 1, *Le Sanctuaire de Poseidon et d'Amphitrite*. Paris.
- Fedorov-Polevoy 1973, Fedorov, G. B.-Polevoy, L. L., *Arkeologiya Rumynii*, Moskova.
- Firat 1999, Perge Konut Alanı Keramiği (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Filges 1990, Filges, A., "Hellenistische und Kaiserzeitliche Unverzierte Dünnwandige Keramik", *Asia Minor Studien*, Band 2, 79-89.
- Gassner 1997, Gassner, V., *Das Südtor der Tetragonos-Agora, Keramik und Kleinfund*, *FiE* 13/1/1, Wien.
- Glebov et. al. 2005, Glebov, V. P.-Sergej, M. I.-Tolocko, I. V., "Waffen aus hellenistischen Gräbern in der Nekropole von Tanais" *Kolonisation Interaktion-Integration. Zur Genese antiker Gemeinwesen am Pontos Euxeinos am Beispiel der Handelsstadt Tanais am Don* (ed. J. Fornasier), Berlin, 231-267.
- Goldman 1950, Goldman, H., "Chronology of the Levels", *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus. Volume I. The Hellenistic and Roman Periods*, (ed. H. Goldman), Princeton, New Jersey, 29-37.
- Goldstream 1968, Goldstream, N., *Greek Geometric Pottery*, London.
- Gravani 2004, Gravani, K., "Erythrovafis keramikü ton ellinistikön chrónon apó tin Kassópi", *St Epistimoniki Syntantisi Gia Tin Ellinistiki Keramiki Provlimata Chronologis Kleista Synola-Ergastiria Volos 17-23 Apriliou* 2000. Athina, 569-584.
- Gunneweg et. al. 1983, Gunneweg, J.-Perlman, I.-Yellin, J., "The Provenience, Typology and Chronology of Eastern Terra Sigillata", *Qedem*, 17/III, V-VIII, 1-120.
- Guz-Zilberstein 1995, Guz-Zilberstein, B., "The Typology of the Hellenistic Coarse Ware and Selected Loci of the Hellenistic and Roman Periods", *Qedem Reports. Excavations at Dor, Final Report Volume I B, Areas A and C: The Finds*, (eds. A. Belfer-Cohen-A. Ben-Tor-Y. Tsafirir), Jarusalem, 289-433.
- Güngör-Alper 2014, Güngör-Alper, E., "Hellenistic and Roman Period Ceramic Finds from the Balatlar Church Excavations in Sinop between 2010-2012", *Anatolia Antiqua*, XXII, 35-49.
- Gürler 1994, Gürler, B., *Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Handberg-Petersen 2010, Handberg, S. -Petersen, J. H., "D Black-glossed Pottery", *The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD*, *Black Sea Studies* 13, (eds. N. A. Lejpuskaja-P. Gulda-gar-Bilde-J. M. Højte-V. V. Krapivina-S. D. Kryžickij), Aarhus, 185-260.
- Harlaut 2002, Harlaut, C., "Productions céramiques égyptiennes d'Alexandrie à l'époque ptolémaïque. Évolution des formes et des fabriques: traditions locales et innovations", *Céramiques hellénistiques et romaines, productions et diffusion en Méditerranée orientale (Chypre, Égypte et côte syro-palestinienne)*. Actes du colloque tenu à la Maison de l'Orient méditerranéen Jean Pouilloux du 2 au 4 mars 2000. Tome 35. Lyon, 263-287.
- Hayes 1971, Hayes, J. W., "A New Type of Early Christian Ampulla", *British School at Athens*, 66, 243-248.
- Hayes 1972, Hayes, J. W., *Late Roman Pottery*, London.
- Hayes 1973, Hayes, J. W., "Roman Pottery from the South Stoa at Corinth", *Hesperia*, Vol. 42, 416-470.
- Hayes 1985, Hayes, J. W., "Sigillate Orientali", *Atlante. Delle Forme Ceramiche. II. Ceramica Fine Romana Nel Bacino Mediterraneo*. Roma, 1-96., Tav. I-XXIII.
- Hayes 1991, Hayes, J. W., *The Hellenistic and Roman Pottery. Paphos III. Nicosia*.

- Hayes 2008, Hayes, J. W., "Roman Pottery: Fine-Ware Imports". *The Athenian Agora*, 32, Roman Pottery: Fine-Ware Imports. Princeton.
- Hellström 1965, Hellström, P., *Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass*, Labraunda, Swedish Excavations and Researches, II/1, Lund.
- Højte 2009, Højte, J. M. (ed.), "The Administrative Organisation of the Pontic Kingdom", *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, *Black Sea Studies* 9, Aarhus, 95-108.
- Holland 1976, Holland, T. A., "Preliminary Report on Excavations at Tell Sweyhat, Syria, 1973-4", *Levant*, *Journal of the British School of Archaeology in Jerusalem*, VIII, 36-70.
- Hübner 1993, *Die Applikeramik von Pergamon*, New York.
- Inadze 1962, Inadze, M., "Savachro urtiertobata istoriidan dzvel kolkhetshi (A Contribution to the History of Trade in Ancient Colchis)", *Kavkasior-Abhloagmosavluri krebuli*, II, 81-124.
- Işın 2008, Işın, G., "The Preliminary Report on the Hellenistic Pottery of Patara From the 'Tepecik Hill' Excavations", *Asia Minor Studien*, Band 55, 157-171.
- Inan 2018, Inan, F., "Arrianus'un 'Arriani Periplus Ponti Euxini/Arrianus'un Karadeniz Seyahati' Adlı Eserine Göre Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Küçük Limanlar", *Journal of Black Sea Studies*, 24, 155-182.
- Jantzen 2004, Jantzen, U., *Samos XX. Die Wasserleitung des Eupalinos auf Samos: die Funde*. Bonn. Kommission bei Habelt.
- Johansen 1971, Johansen, C. F., "Les terres sigillées orientales", *Hama: Fouilles et recherches 1931/1938 III 2*, (eds. A. P. Christensen-C. F. Johansen), *Foundation Carlsberg Copenhagen*, 55-204.
- Johansen 1986, Johansen, C. F., "Les terres sigillées orientales", *Hama: Fouilles et recherches 1931/1938 III 3*. The Graeco-Roman Objects of Clay, The Coins and the Necropolis, (eds. A. P. Christensen-R. Thomsen-G. Ploug), *Foundation Carlsberg Copenhagen*, 55-204.
- Jones 1950, Jones, F. F., "The Pottery", *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus. Volume I. The Hellenistic and Roman Periods*, Ed. H. Goldman, Princeton, New Jersey, 149-296.
- Kamadadze 2019, Kamadadze, K., "Trading and Economic Relations between South-Western Georgia and Sinope in the Roman Period", *International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology. Ancient Sinope and The Black Sea*, (eds. H. Kaba-G. Kan Şahin-B. M. Akarsu-O. Bozoğlan), 13-15 October 2017, Sinop, 91-98.
- Kamenetsky 1993, Kamenetsky, I. S., *Gorodishcha Donskikh Meotov. Voprosy datirovki*. Moskova.
- Karjaka 2010, Karjaka, A. V., "H Redware pottery", *The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD*, *Black Sea Studies* 13, (eds. A. Lejpuskaja-P. Guldager-Bilde- J. M. Højte-V. V. Krapivina-S. D. Kryžickij), Aarhus, 305-324.
- Kassab-Tuna 1987, Kassab, D.-Tuna, N., "Rapport Préliminaire de la Prospection Archéologique d'Ateliers de Céramique Dans la Région de Tekir/Yazı Köyü a İmaminburnu", *Anatolia Antiqua*, I, 53-59.
- Kassab-Tezgör et al. 2003, Kassab-Tezgör, D.-Lemaitre, S.-Pieri, D., "La collection d'amphores d'Ismail Karakan a Sinop", *Anatolia Antiqua*, 21, 169-200.
- Kee 1971, Kee, H. C., "The Pottery", *Ashdod II-III. The Second and Third Seasons of Excavations 1963, 1965. Soundings in 1967*. Text. (ed. M. Dothan), Jerusalem, 4-62.
- Kenrick 1985, Kenrick, P. M., *The Fine Pottery Excavations at Sidi Khreish, Benghazi, Berenice 3.1. Tripoli*.
- Kenyon 1957, Kenyon, K. M., "The Objects from Samaria. Palestine Exploration Fund", (eds. J. W. Crowfoot-G. M. Crowfoot- K. M. Kenyon), London, 217-235, 281-306.
- Khrapunov et al. 1997, Khrapunov, I. N.-Masyakin, V. V.-Mul'd, S. A., "Pozdnieskiyskiy mogil'nik U s. Kol'chugino", *Bakhchisarayskiy Istoriko-Arkheologicheskiy Sbornik*, Vypusk I, 76-155.
- Knigge 2005, Knigge, U., *Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen*. Band XVII. München.
- Knipovitch 1949, Knipovitch, T. N., *Tanais*, *Akademiya Nauk Sssr Institut Istorii Material'noy Kul'tury*. Moskva.
- Kolia 2006, Kolia, E. I., *Ellinistiki Keramiki Apo Ti Naxo*, Athina.
- Korpusova 1983, Korpusova, K. N., *Nekropol' Zolotoye (K etnokul'turnoy istorii yevropeyskogo Bospora)*, Kiev.
- Koshelenko et al. 2010, Koshelenko, G. A.-Malyshev, A. A.-Ulitin, V. V., "Trade", *Antichnoye Naslediyе Kubani*, (eds. G. M. Bongrad-Levin-V. D. Kuznetsov), Moscva, 256-289.
- Kögler 2010, Kögler, P., *Feinkeramik aus Knidos vom mittleren Hellenismus bis in die mittlere Kaiserzeit*. Reichert Verlag, Wiesbaden.
- Kögler 2014, Kögler, P., "Table Ware from Knidos: The Local Production during the 2nd and 1st Centuries BC", *Pottery, People, and Places: Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery*. BSS 16, (eds. P. Guldager-Bilde-M. L. Lawall), Aarhus University Press, 157-174.
- Körsulu 2011, Körsulu, H., *Kappadokia-Komana'sı Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Körsulu 2013, Körsulu, H., "Kappadokia Komanası Sıgillatları", *Olba*, XXI, 181-313.

- Kramer 2004, Kramer, N., Gindaros. Geschichte und Archäologie einer Siedlung im nordwestlichen Syrien von hellenistischer bis in frühbyzantinische Zeit. Rahden/Westf.
- Krapivina 2010, Krapivina, V. V., "E Red-glossed pottery", *The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD*, *Black Sea Studies* 13, (eds. N. A. Lejpuskaja-P. Guldager-Bilde-J. M. Højte-V. V. Krapivina-S. D. Kryžickij), Aarhus, 261-267.
- Krapivina 2014, Krapivina, V. V., "Late Hellenistic Red-Slip Ware in Olbia", *Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery*. *Black Sea Studies* 16, (eds. P. Guldager-Bilde-M. L. Lawall), Aarhus, 287-294.
- Ladstätter-Lang-Auinger 2001, Ladstätter, S.-Lang-Auinger, C., "Zur Datierung und kunsthistorischen Einordnung apollon Kitharodos-Statuette", *Studien zur hellenistischen Keramik in Ephesos*, (ed. F. Krzinger), Wien, 71-82.
- Lantsov-Trufanov 1999, Lantsov, S. B.-Trufanov, A., "Stolovaya posuda a lakovy pokrytiyem iz Kutlaksy kreposti", *Drevnosti Bospora*, 2, 161-173.
- Lapp 1961, Lapp, P. W., *Palestinian Ceramic Chronology 200 B.C.-A.D. 70*, New Haven.
- Lätzer 2009, Lätzer, A., "Studien zu einem späthellenistisch-frühromischen Fundkomplex aus dem Hanghaus 2", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institute*, 78, 123-220.
- Leroux 1913, Leroux, G., *Lagynos: Recherches Sur la Céramique et l'art Ornémental Hellénistiques*, Paris.
- Levi 1964, Levi, E. I., "Keramičeskij Kompleks III-II vv. do n.e. iz Raskopok Ol'vijskoj Agory", *Temenos i Agora*, (ed. V. F. Gajdukevič), Moskva, Leningrad, 225-280.
- Liko 2010, Liko, H., "Keramikauswertung", *Das sog. Lukasgrab Ephesos. Eine Fallstudie zur Adaption antiker Monumente in byzantinischer Zeit*, *FiE 4/4*, (ed. A. Pülz), Wien, 186-344.
- Loeschcke 1912, Loeschcke, S., *Sigillata-Töpfereien in Tschandarli*. *Mitteilungen des Kaiserlich-Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 37.
- Lomtadze-Kamelina 2008, Lomtadze, G. A.-Kamelina, G. A., "Pervyye itogi issledovaniya antichnogo pamyatnika na severo-vostoke Tamanskogo poluostrov "Akhtanizovskaya 4", *Drevnosti Bospora*, 12.11, 413-421.
- Lomtadze-Zhuravlev 2004, Lomtadze, G. -Zhuravlev, D., "Amphora from a Late Hellenistic Cistern at Pantikapaion", *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, (eds. J. Eiring-J. Lund), *The Danist Institute at Athens*, Aarhus, 203-209.
- Lomtadze 2015, Lomtadze, G. A., *Tsarskaya Khora Bospora (po materialam raskopok v Krymskom Priazov'ye) Keramicheskaya tara iz raskopok poseleniy IV-pervoy treti III v do n.e.* Moskva.
- Lordkipanidze 1985, Lordkipanidze, O., *Zapadnoye Zakavkaz'ye Drevneyshiy gosudarstva Kavkaza i Sredney Azii*. *Arkheologiya SSSR*. M.
- Lund 2005, Lund, J., "An Economy of Consumption: The Eastern Sigillata A Industry in the Late Hellenistic Period", *Making, Moving and Managing. The New World of Ancient Economies*, 323-31 B.C., (eds. Z. H. Archibald-J. K. Davies-V. Gabrielsen), Oxford, 233-252.
- Maksimova 1979, Maksimova, M. I., *Artyukhovskii Kurgan*, Leningrad.
- Marzec et al. 2018, Marzec, E.-Kiriati, E.-Müller, N. S.-Hein, A., "The provenance and technology of a group of Hellenistic colour-coated ware pottery from the excavations at Nea Paphos on Cyprus", *Journal of Archaeological Science: Reports*, 21, 1035-1043.
- Marzec et al. 2019, Marzec, E.-Kiriati, E.-Müller, N. S.-Hein, A., "An integrated typological, technological and provenance investigation of Late Hellenistic colour-coated pottery from Nea Paphos, Cyprus", *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11, 4103-4122.
- Maslennikov 1998, Maslennikov, A. A., *Ellinskaya khora na krayu Oykumeny Sel'skaya territoriya yevropeyskogo Bospora v antichnuyu epokhu*, Moskva.
- Matiashvili 1977, Matiashvili, N., *iz Ekonomicheskoy Istorii Gorodov Kholhidy III-I V. dn. n.e. (po keramicheskomu materialu)*. Tbilisi.
- Matiashvili 2004, Matiashvili, N., "The Red-Gloss Pottery from Vani in Colchis", *Pontus and the Outside World. Studies in Black Sea History, Historiography and Archaeology Colloquia Pontica*, 9, (ed. C. J. Tuplin), Leiden-Boston, 121-130.
- Matthers et al. 1978, Matthers, J. et al., "Tell Rifa'at 1977: Preliminary Report of an Archaeological Survey". *Iraq*, 40/2, 119-162.
- Medvedev 2012, Medvedev, A. P., "Detskoye pogrebeniye s sindskoy skulpturoy iz Fanagorii", *Yevraziya V Skifo-Sarmatskoye Vremya Pamyati Iriny Ivanovny Gushchinoy*, (eds. D. V. Zhuravlev-K. B. Firsov), Moskva, 307-314.
- Medvedev 2013, Medvedev, A. P., "Pozdneantichnyy nekropol' Fanagorii 4-5 vv. (raskopki 2005 g.)", *Fanagoriya. Materialy po arkheologii i istorii Fanagorii*. Institut arkheologii RAN, Tom 1, 330-402.
- Medvedev 2014, Medvedev, A. P., "O Khronologii Ellinisticheskikh Pogrebeniy Fanagorii (po materialam raskopok Vostochnogo nekropolya 2005-2007 godov)", *Vestnik Vgu. Seriya: Istoriya. Politologiya. Sotsiologiya*, 1, 3-13.

- Meriç 2002, Meriç, R., Späthellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos. *FiE IX/3*. Wien.
- Meyer-Schlittmann 1988, Meyer-Schlittmann, C., Die Pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon. Berlin, New York.
- Meyza–Peignard-Giros 2011, Meyza, H.–Peignard-Giros, A., The sigillata of Delos, Greece Archaeological Report. *Etudes et travaux. Studia i prace. Travaux du Centre d'archéologie méditerranéenne de l'Académie des sciences polonaise*, 24.
- Meyza 2000, Meyza, H., "Early Eastern Sigillata A from Paphos, Cyprus", *E Epistimoniki Syntantisi Gia Tin Ellinistiki Keramikhi. Chronologika Provlimata Kleista Synola-Ergastiria Praktika Keimena*. Atina, 237-244.
- Michelucci 1985, Michelucci, M., "Le Stibi Votive Dall'Agora Di Iasos", *Bollettino D'Arte, Supplemento al nr. 31-32*, 93-103.
- Mitchell 1980, Mitchell, S., Aşvan Kale. Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia. I. The Hellenistic, Roman and Islamic Sites. British Institute of Archaeology at Ankara Monograph No. 1. Oxford.
- Mitford 1980, Mitford, T. B., "Cappadocia and Armenia Minor: Historical Setting of the Limes", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II.13*, (eds. H. Temporini–W. Haase), 1169-1228.
- Mitsopoulos-Leon 1991, Mitsopoulos-Leon, V., Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos. Kleinfunde 1. Teil. Keramik hellenistischer und römischer Zeit, *FiE 9/2/2*. Wien.
- Mlynarczyk 2000, Mlynarczyk, J., "Pottery from the Hellenistic Cistern at Sha'ar ha-Amakim", *E'Epistimoniki Syntantisi gia tin Ellinistiki Keramikhi. Praktika*. Athina, 225-235.
- Mlynarczyk 2002, Mlynarczyk, J., "Hellenistic fine wares at Tell Keisan. A Pattern of importations", *Céramiques hellénistiques et romaines, productions et diffusion en Méditerranée orientale (Chypre, Égypte et côte syro-palestinienne)*, (eds. F. Blondé–P. Ballet–J. F. Salles), *Actes du colloque tenu à la Maison de l'Orient méditerranéen Jean Pouilloux du 2 au 4 mars 2000*, Lyon, 117-132.
- Negev 1974, Negev, A., The Nabatean Potter's Workshop at Oboda, Bonn.
- Negev 1986, Negev, A., "The Late Hellenistic And Early Roman Pottery Of Nabatean Oboda: Final Report", *Qedem*, Vol. 22, I-XXII, 1-144.
- Oliver–Rotroff 2003, Oliver, A. Jr.– Rotroff, S. I., "I. Wheelmade Wares", *The Hellenistic Pottery from Sardis: The Finds through 1994 (Archaeological Exploration of Sardis. Monograph 12)*. Cambridge, London, 19-88.
- Olshausen–Biller 1984, E. Olshausen–J. Biller, *Historisch-geographische Aspekte der Geschichte des Pontischen und Armenischen Reiches. Teil I. Untersuchungen zur historischen Geographie von Pontos unter den Mithridatiden*, TAVO B 29/1, Wiesbaden.
- Otschar 1996, Otschar, U., "Dokumentation Exemplarisch Ausgewählter Keramischer Fundkomplexe", *Hanghaus 1 in Ephesos, Der Baubefund*, (eds. C. Lang-Auinger), *FiE. Band VIII/3*. Wien, 27-64.
- Pappa 2000, Pappa, V., "Erythrovafis Keramikhi Apo Tin Amorgo", *A' Syntantisi Gia Tin Ellinistiki Keramikhi*, (eds. A. Marankou–I. A. Papapostoaou–V. Pappa), *Archaiologikó Institoúto Dodekanísou Ródos. Apólios*, 125-135.
- Papuci–Władyka 1994, Papuci–Władyka, E., "Ellinistiki keramikhi ápó tin poloniki ánakafá stín Páfo tis Kýprou Dexamení W/73 (Pínakes 208-217)", *G' Epistimoniki Syntantisi Gia Tin Ellinistiki Keramikhi Chronologimena Synola-Ergastiria 24-27 Septemvriou 1991 Thessaloniki*. Atina, 257-268.
- Parovich–Peshikan 1974, Parovich–Peshikan, M., *Nekropol Olvii Ellenisticskogo Vremeni*, Kiev.
- Peignard 1997, Peignard, A., "La Vaisselle de la Maison des Sceaux, Délos". *E' Epistimoniki Syntantisi Gia Tin Ellinistiki Keramikhi. Chronologika Provlimata Kleista Synola-Ergastiria. Praktika Keimena*. Mytilíni, M rtios 1994. Atina, 308-316.
- Pinkwart–Stammitz 1984, Pinkwart, D.–Stammitz, W., *Peristylhäuser westlich der Unteren Agora*, AvP XIV. Berlin.
- Plutarkhos, Lucullus, Pompeius, Sulla, Plutarkhos, Bioi Paralleloi, *Plutarch's Lives*, (trans. B. Perrin), I-XI. London, New York, 1959.
- Potsi 2013, Potsi, D., *Lepti Ellinistiki Keramikhi Apo To Iero Tou Apollona Tis Archaiais Alasarnas Tis Ko*. Didaktoriki Diatrivi Panepistimio Athinon. Athina.
- Rembart 2009, Rembart, L., *Die Datierung des sogenannten Serapeion in Ephesos anhand des stratifizierten Fundmaterials*. Magistra der Philosophie (Mag. Phil.) Universität Wien.
- Riley 1979, Riley, J. A., "The Coarse Pottery from Berenice", *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice) II*, (ed. J. A. Lyod), *Libya Antiqua Suppl.* 5, 2. Tripoli, 91-467.
- Robinson 1959, Robinson, H. R., *Pottery of the Roman Period: Chronology. The Athenian Agora*, Vol. 5, Pottery of the Roman Period: Chronology. Princeton, New Jersey.
- Rotroff–Oliver 2003, Rotroff, S. I.–Oliver, A. Jr., *The Hellenistic Pottery from Sardis: The Finds Through 1994. Archaeological Exploration of Sardis. Monograph 12*. London.
- Rotroff 1997, Rotroff, S. I., *Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, The Athenian Agora XXIX*. Princeton, New Jersey.

- Rotroff 2006, Rotroff, S. I., *Hellenistic Pottery The Plain Wares, The Athenian Agora XXXIII*. Princeton, New Jersey.
- Rotroff 2014, Rotroff, S. I., "Sulla and the Pirates", *Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery*. Black Sea Studies 16, (eds. P. Guldager-Bilde–M. L. Lawall), Aarhus, 83-109.
- Rougé 1966, Rougé, J., *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire romain*, Paris.
- Saprykin 2007, Saprykin, S. Ju., "The Unification of Pontos: the Bronze Coins of Mithridates VI Eupator as Evidence for Commerce in Euxine", *The Black Sea in Antiquity Regional and Interregional Economic Exchanges*, Black Sea Studies 6, (eds. V. Gabrielsen–J. Lund), Aarhus, 195-208.
- Schäfer 1962, Schäfer, J., "Terra Sigillata aus Pergamon", *Archäologischer Anzeiger*, 77, 777-802.
- Schäfer 1968, Schäfer, J., *Hellenistische Keramik aus Pergamon. Pergamenischen Forschungen*. Berlin.
- Schmaltz 1994, Schmaltz, B., "Kaunos 1988-1991", *Archäologischer Anzeiger*, 185-237.
- Schneider-Daszkiwicz 2020, Schneider, G.-Daszkiewicz, M., "Late Hellenistic And Roman Tableware in the Aegean and The Black Sea Region-Why We Need Chemical Analysis", *RCRF Acta*, 46, 429-436.
- Schneider 1995, Schneider, G., "Roman Red and Black Slipped Pottery from NE-Syria and Jordan First Result of Chemical Analysis", *Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean-Advances in Scientific Studies, Acts of the II Nieborow Pottery Workshop*, (ed. H. Meyza–J. Miynarczyk), Nieborow, 415-422.
- Schneider 1996, Schneider, G., "Compositional Analysis of Terra Sigillata from Nymphaion", *Archeologia*, XLVII, 109-112.
- Shaptshev 2016, Shaptshev, M. S., "Ekonomicheskiye svyazi varvarkogo naseleniya severo-zapadnogo Kryma Vo II v. do n.e.-Nachale II v. n.e. Po Amfornoy Tare I Krasnolakovoy Keramike", *Problemy istorii, fi logii, kul'tury*, 2, 163-178.
- Silantyeva 1958, Silantyeva, L. F., "Krasnolakovaya keramika iz raskopok Ilurata", *MIA*, 85, 283-311.
- Simonenko 1993, Simonenko, A. V., *Sarmaty Tavrii. Kiyevskaya Akademiya Yevrobiznesa*, Kiyev.
- Slane 1997, Slane, K. W., "The Fine Wares", *Tel Anafa II, i. The Hellenistic and Roman Pottery*, (ed. S. C. Herbert), Ann Arbor, 247-406.
- Slane-Wright 1980, Slane-Wright, K., "A Tiberian Pottery Deposit from Corinth", *Hesperia*, 49/2, 135-177.
- Sokolsky 1976, Sokolsky, N. I., *Tamanskiy Tolos I Rezidentsiya Khraliska*, Moskva.
- Son-Shaptshev 2012, Son, N. A.-Shaptshev, M. S., "Krasnolakovaya Keramika Iz Tiriy", *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny*, 8, 83-103.
- Sparkes-Talcott 1970, Sparkes, L.-Talcott, B. A., *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C, The Athenian Agora XII*, Princeton.
- Stamoudi 2004, Stamoudi, A., "Ta ellinistiká pinákia apó ton Achinó", *St' Epistimoniki Syntansi Gia Tin Ellinistiki Keramiki Provlimata Chronologis Kleista Synola-Ergastiria Volos 17-23 Aprilou 2000*. Atina, 161-172.
- Strabon, *The Geography of Strabo* (trans. H. L. Jones), London, New York, 1917-1932.
- Symonovich 1983, Symonovich, E. A., *Naseleniye Stolitsy Pozdneye Skifskogo Tsarstva*.
- Şenyurt et. al. 2018, S. Y. Şenyurt-A. Akçay-E. Bulut, "Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", *KST 39/3*, Bursa 2017, Bursa, 133-146.
- Şenyurt et. al. 2019, Şenyurt, S. Y.-Akçay, A.-Bulut, A. E. -Zoroğlu, U.-Yorulmaz, L.-Akgönül, S. O., "Kurul Kalesi 2017 Yılı Kazı Çalışmaları", *KST 40/3*, Çanakkale 2018, Ankara, 691-712.
- Şenyurt et. al. 2020, Şenyurt, S. Y.-Akçay, A.-Zoroğlu, U.-Bulut, A. E. -Yorulmaz, L.-Akgönül, S. O., "Kurul Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları", *KST 41/4*, Diyarbakır 2019, Ankara, 505-524.
- Tacitus, *Annales. The Annals*. (trans. J. Jackson), London 1969.
- Takmer 2013, Takmer, B., "Anadolu'nun Önemli Tarihi Yazıtları 4: Asia Eyaleti Gümrük Yasası", *Eskiçağ Yazıları 4*, (eds. E. Eda Akyürek–M. Ertan Yıldız– H. Uzunoğlu–B. Takmer– F. Onur–M. Alkan–F. Avcu– A. V. Çelgin), İstanbul, 103-206.
- Tamer 2022, Tamer, D., *Pontos Bölgesi Cingirt Kayası (Ordu-Fatsa) Yerleşimi Seramik Buluntuları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tavukçu 2006, Tavukçu, Z. A., *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tekkök et. al. 2001, Tekkök, B.- Wallrodt, S.-Yumni Gündem, C.-Rose, C. B., "Two Roman Wells in the Lower City of Iliion. Quadrats C29 and w28", *Studia Troica*, 11, 343-382.
- Tekkök-Biçken 1996, Tekkök-Biçken, B., *The Hellenistic and Roman Pottery from Troia: Second Century B.C. to Sixth Century A.D.*, Missiori University, Columbia.
- Thompson 1934, Thompson, H. A., "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Excavations in the Athenian Agora Fifth Reports Two Centuries of Hellenistic Pottery*, *Hesperia*, III-4, 311-476.
- Tiurin 2019, Tiurin, M. I., "Kruglaya Postroyka Ellinisticheskogo Vremeni Iz Raskopok Usad'by Uchastka 320 Na Gerakleyskom Poluostrove", *Khersonesskiy Sbornik*, Vypusk XX, 248-273.

- Tolstikov-Zhuravlev 2004, Tolstikov, V.-Zhuravlev, D., "Hellenistic pottery from two cisterns on the acropolis of Panticapaeum", *Praktiká tis St' Epistimoniki Synántisi gia tin Ellinistikí Keramiki. Provlímata chronoló-gisis-kleistá synola, ergastíria. Vólós 17-23 Aprilíoy 2000*. Athina, 269-276.
- Tolstikov et. al. 2003, Tolstikov, V.-Zhuravlev, D. V.-Lomtadze, G. A., "Keramicheskij kompleks pozdneellinisticheskogo vremeni iz Pantikapeya", *Bosporskiye Isspedovaniya*, Vyp. III, 289-314.
- Trakosopoulou-Salakidou 2004, Trakosopoulou-Salakidou, E., "Kanthos: Ellinistikí keramiki", *St' Epistimoniki Sy-nantisi Gia Tin Ellinistikí Keramiki Provlímata Chronologisis Kleista Synola-Ergastíria Volos 17-23 Aprilíou 2000*. Atina, 173-184.
- Tuna 1999, Tuna, N., "Bati Anadolu'da Geç Klasik Dönem Kentleşme Hareketleri", *Intenational Symposium on Sett-lement and Housing in Anatolia Through The Ages. Habitat II, Istanbul 1996*, Istanbul, 477-494.
- Unterkirchner 1983, Unterkirchner, E., "Terra Sigillata aus dem Heraion von Samos", *Athenische Abteilung*, Band 98, 173-214.
- Ushakov 2010, Ushakov, S. V., "Keramicheskij Kompleks Khersonesa Tavricheskogo (Po Materialam Rabot Bsp-Prichernomorskogo Proyektá U «Baziliki 1935 G.»", *Materialy po arkhologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Kryma*, Vyp. II, 7-26.
- Ushakov et. al. 2016, Ushakov, S.-Tiurin, M.-Lesnaya, E., "The New Hellenistic Assemblages from the North-Eas-tern District of the Tauric Chersonesos", *Traditions and Innovations Tracking the Development of Pottery from the Late Classical to the Early Imperial Periods; IARPOTHP, 1*, (eds. S. Japp-P. Kögler), Wien, 491-502.
- Uygun 2011, Uygun, Ç., *Tepecik Kırmızı Astarlı Seramikleri (İ.Ö. 2. YY-İ.S. 4. YY)*, Istanbul.
- Uzhentsev-Trufanov 2004, Uzhentsev, V. B.-Trufanov, A. A., "Krasnolakovaya Keramika Iz Kalos Limena", *Kherso-nesskiy Sbornik*, Vypusk XIII, 265- 284.
- Vaag et. al. 2002, Vaag, L. E.-Nørskov, V.-Lund, J., *The Pottery: Ceramic Material and other Finds from Selected Contexts, Maussolleion at Halikarnassos*, 7, Aarhus.
- Vanderhoeven 1989, Vanderhoeven, M., *Les Terres Sigillées (1966-1972) Fouilles d'Apamée de Syrie, IX1*, Bruxelles.
- Vessberg-Westholm 1956, Vessberg, O.-Westholm, A., *The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus, The Swedish Cyprus Expedition, Vol. IV-3*. Stockholm.
- Vinokurov 1999, Vinokurov, N. I., "Raskopki gorodishcha Lrteziai v 1997-1998 gg. (Issledovaniye severo-zapadnogo uchastka raskopa I)", *Drevnosti Bospora*, 2, 39-77.
- Vnukov-Lagutin 2001, Yu. Vnukov, S.-Lagutin, A. B., "Zemlyanyye Sklepy Pozdneskifskogo Mogil'nika Kara-Tobe V Severo-Zapadnom Krymu", *Pozdnyye skify Kryma*, (eds. I. I. Gushchina-D. V. Zhuravlev), Moskova, 96-120.
- Vnukov 2006, Vnukov, S. Yu., *Prichernomorskíe amfory I v. do n.e.-II v. n.e. 2 (Petrografiya, hronologiya, problemy trgovli)*, St. Petersburg.
- Vnukov 2009, Vnukov, S. Yu., "Problems of "brown clay" (Colchean) Amphora Studies. Typology, Chronology, Pro-duction Centers, Distribution", *PATABS I. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea: Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon*, (eds. D. Kassab-Tezgör-N. Inaishvili), 27-29 Avril 2006, *Varia Anatolica*, XXI, Paris, 29-32.
- Vnukov 2017, Yu. Vnukov, S., "Overseas trade in the Black sea Region and the Formation of the Pontic Market from the First Century BCE to the Third Century CE", *The Northern Black Sea in Antiquity: Networks, Connecti-vity and Cultural Interactions*, (ed. V. Kozlovskaya), Cambridge, 100-138.
- Vogeikoff 2000, Vogeikoff, N., "Late Hellenistic Pottery from Mochlos in East Crete", *E Epistimoniki Syntantisi Gia Tin Ellinistikí Keramiki. Chronologika Provlímata Kleista Synola-Ergastíria Praktiká Keímena*, Atina, 69-74.
- Vogeikoff-Brogan 2000, Vogeikoff-Brogan, N., "Late Hellenistic Pottery in Athens: A New Deposit and Further Thoughts on the Association of Pottery and Societal Change", *Hesperia* 69, 293-333.
- Vogeikoff-Brogan 2014, Vogeikoff-Brogan, N., "Pottery", *Mochlos III. The Late Hellenistic Settlement*, (eds. J. S. Soles-C. Davaras), Pennsylvania, 27-47.
- Vyazmitina 1972, Vyazmitina, M. Y., *Zolotobalkovskyy moyhl'nyk*, Kyev.
- Waage 1948, Waage, F. O., "Hellenistic and Roman Tableware of North Syria", *Ceramics and Islamic coins (Antioch-on-Orontes, 41)*, Princeton-London, 160.
- Wintermeyer 2004, Wintermeyer, U., *Die hellenistische und frühkaiserzeitliche Gebrauchskeramik*, Mainz am Rhein.
- Yıldırım 2017, Yıldırım, E., *Ordu/Fatsa Cıngirt Kayası Kazısı 2012-2014 Sezonu Metal Buluntuları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yıldız 2006, Yıldız, V., *Tarsus Cumhuriyet Alanı Kazısında Bulunan Doğu Sigillataları A Grubu Seramikleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yorulmaz 2019, Yorulmaz, L., *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Seramikleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Zabelina 1984, Zabelina, V. S., "Ellinisticheskaja keramika iz Pantikapeia", *Soobscheniya Gosudarstvennogo Muzeja Istorii Iskusstva imeni Puskina*, 7, 133-152.

- Zajcev 2005, Zajcev, J. P., "Absolute and relative chronology of Scythian Neapolis in the 2nd century BC", *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC.*, Black Sea Studies 3, (ed. V. F. Stolba-L. Hannestad), Aarhus, 259-273.
- Zapheiroupolou-Hatzidakis 1994, Zapheiroupolou, F. -Hatzidakis, P., "Δίλος-Κεραμική άπο τον δράμο νόρεια του Ανδρόου τn Leónton. (Pínakes 181-202)", *Γ' Epistimoniki Synantisi Gia Tin Ellinistiki Keramiki Chronologime-na Synola-Ergastiria 24-27 Septemvriou 1991*, Thessaloniki. Atina, 235-248.
- Zaytsev 2003, Zaytsev, Yu. P., Neapol' Skifskii (II v. do n. e.-III v. n. e.) (Scythian Neapolis (2nd Century BC-3rd Century AD). Simferopol.
- Zaytsev 2004, Zaytsev, Yu. P., "The Ceramic Complex of Neapolis Scythian (Crimea, Northern Black Sea)", *St' Epistimoniki Synantisi Gia Tin Ellinistiki Keramiki Provlimata Chronologisis Kleista Synola-Ergastiria Volos 17-23 Apriliou 2000*. Atina, 751-759.
- Zelle 1990, Zelle, M., "Terra Sigillata", *Asia Minor Studien*, Band 2. Ausgrabungen in Assos, 97-137.
- Zelle 1997, Zelle, M., *Die Terra Sigillata aus der Westtor-Nekropole in Assos*. Asia Minor Studien, Band 27, Bonn.
- Zhuravlev-Shlotsauyer 2014, Zhuravlev, D. V. -Shlotsauyer, U., "Nekotoryye itogi rabot Bosporskoy arkheologicheskoy ekspeditsii na Tamanskom poluostrove. 2006-2013 gg.", *Gosudarstvennyy istoricheskiy muzey i otechestvennaya arkheologiya. K-100-letiyu otdela arkheologicheskikh pamyatnikov*, (eds. D. V. Zhuravlev-N. I. Shishlina), Moskva, 150-186.
- Zhuravlev 2002, Zhuravlev, D. V., "Terra Sigillata and Red Slip Pottery in the North Pontic Region (A Short Bibliographical Survey)", *Ancient Civilizations*, 8, 3-4, 237-308.
- Zhuravlev 2007, Zhuravlev, D. V., "O Nekotorykh Kategoriyakh Pozdneellinisticheskoy Krasnolakovoy Keramiki Gorodishcha Chayka", *Materialy Issledovaniy Gordishcha "Chayka" V Severo-Zapadnom Krymu*, (eds. V. L. Yanin-Yu. L. Shchapova), Moskva, 275-312.
- Zhuravlev 2008, Zhuravlev, D. V., "Western Sigillata in the Northern Pontic Region", *Ancient Civilization from Scythia to Siberia*, 14/1-2, 85-121.
- Zhuravlev 2011, Zhuravlev, D., "Novye nachodki pozdneellinisticheskikh keramiki I svetil'nikov iz Pantikapeja", (ed. M. G. Abramzon), *Problemy istorii, filologii, kul'tury*, 4, 221263.
- Zhuravlev 2020, Zhuravlev, D. V., "Bospor I Rim: Stolovaya Posuda Kak Indikator Ekonomicheskikh Svyazey", *Bosporskiy Fenomen Bosporskoye Tsarstvo M. I. Rostovtseva (vzglyad iz xxi veka)*. *Materialy Mezhdunarodnoy Nauchnoy Konferentsii Chast' 2*. Saint-Petersburg, 174-180.
- Zolotarev et al. 2013, Zolotarev, M.-Korobkov, D.-Ushakov, S.-Maklennan, R.-Overman, A.-Olivye, Dzh.-Edvars, D.-Linstrom, G.-Oleninoy, Ye., *Drevnyaya Sinagoga V Khersonese Tavricheskom: Materialy i issledovaniya Prichernomorskogo Proyektá 1994-1998 gg.* Universitet Dmitriya Pozharskogo, Moskova.
- Zoroğlu 1986, Zoroğlu, L., "Samsat'da Bulunan Doğu Sigillataları İlk Rapor", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 61-100.
- Zuravlev-Demidenko 1997, Zuravlev, D.-Demidenko, S. V., "Kruglij Kurgan" Eine Gesamtvorlage des Materials aus den Grabungen des Barons V. G. von Tiesenhausen", *Eurasia Antiqua*, Band 3, 409-435.
- Zuravlev-Zuravleva 2014, Zuravlev, D.-Zuravleva, N., "Late Hellenistic Pottery and Lamps from Pantikapaion: Recent Finds", *Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretations of Late Hellenistic Pottery*, Black Sea Studies 16, (eds. P. Guldager-Bilde-M. L. Lawall), Aarhus, 255-286.
- Zuykov 1987, Zuykov, Yu. V., "Pozdneellinisticheskii keramicheskii kompleks iz Gorgippii", *Kratkiye soobshcheniya Instituta arkheologii, Vypusk 191, Pamyatniki antichnoy arkheologii*, 70-75.

PROPONTICA
Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi
International Journal of Propontic Archaeology

e-ISSN: 2980-132X, **PROPONTICA**, Eylül 2023, 1 (2): 159-182

Knidos'tan Bir Grup Pişmiş Toprak Boğa Figürini

A Group of Terracotta Bull Figurines
from Knidos

Derviş Ozan TOZLUCA¹

¹Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya
· ozan.tozluca@selcuk.edu.tr · ORCID > 0000-0002-3175-9605

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 24 Temmuz/July 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 11 Ağustos/August 2023

Yıl/Year: 2023 | **Cilt – Volume:** 1 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa/Pages:** 159-182

Atıf/Cite as: Tozluca, D. O. "Knidos'tan Bir Grup Pişmiş Toprak Boğa Figürini" Propontica, 1 (2), Eylül 2023: 159-182.

KNIDOS'TAN BİR GRUP PIŞMIŞ TOPRAK BOĞA FİĞÜRİNİ

ÖZ

Knidos buluntusu boğa figürinleri pişmiş topraktan yapılmış olup MÖ 8. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir. Knidos örneklerinin büyük çoğunluğu elle şekillendirilmiş olmasına karşın kalıp ve çark yapımı örnekler de görülür. Knidos'un birçok farklı noktasında gün yüzüne çıkartılan boğa figürinleri büyük oranda karışık ve güvenilir olmayan kontektlerden gelmiştir. Knidos buluntuları hiç şüphesiz Knidos teritoryumu içerisinde yer alan Emecik Apollon Kutsal Alanı buluntusu pişmiş toprak boğa figürinleri neredeyse aynı stil özellikleri gösterir. Kil özellikleri yanı sıra Emecik buluntusu örnekler göz önüne alındığında Knidos örneklerinin yerel üretim olduğu anlaşılmaktadır. Batı Anadolu ve Ege'deki diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi Knidos örnekleri de adak eşyası olarak kullanılmıştır. Pişmiş toprak boğa figürinleri birçok farklı bölgede bulunan kutsal alanlarda çok sayıda farklı tanrı ve tanrıçaya adanmıştır. Kesin bir kanıt olmamasına karşın Knidos örnekleri büyük olasılıkla kentin baş tanrısı Apollon ile ilişkilendirilmelidir. Geometrik ve Arkaik dönemlere ait bu buluntu grubu Knidos'un tarihsel süreci için oldukça önemlidir. G. Bean ve M. Cook'un 1950'li yıllarda Datça'da gerçekleştirdikleri araştırmalar sonucu Knidos'un Klasik Dönem öncesi buluntularının azlığından dolayı Eski Knidos – Yeni Knidos hipotezini ortaya atmışlardır. Knidos'ta uzun yıllardır devam eden kazı çalışmalarının ikna edici Klasik Dönem öncesi buluntulara sahip olmaması ya da bu buluntuların yayınlanmaması, Bean ve Cook'un hipotezinin bilim çevrelerince genel olarak kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu çalışmada Knidos'un önemli Klasik Dönem öncesi buluntu gruplarından biri olan pişmiş toprak boğa figürinleri stil özellikleri bakımından incelenmiş, Knidos ve Knidos teritoryumu açısından önemi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Knidos, Pişmiş Toprak Figürinler, Boğa, Arkaik Dönem, Kutsal Alan.

A GROUP OF TERRACOTTA BULL FIGURINES FROM KNIDOS

ABSTRACT

The bull figurines from Knidos are made of terracotta and dated to the 8th century BC and early 6th century BC. Although the majority of the Knidian examples were shaped by hand, there are also moulded and wheel-made examples. The bull figurines unearthed at many different parts in Knidos are largely from mixed and unreliable contexts. The finds from Knidos undoubtedly show almost the same

stylistic characteristics as the terracotta bull figurines from Emecik Apollon Sanctuary, which is located in the Knidian territory. Considering the clay characteristics as well as the examples from Emecik, it is understood that the Knidian examples were locally produced. As in other Western Anatolia and Aegean settlements, the Knidian examples were also used as votive objects. Terracotta bull figurines were dedicated to many different gods and goddesses in sanctuaries in many different regions. Although there is no conclusive evidence, the Knidian examples should probably be associated with Apollo, the city's chief god. This group of finds from the Geometric and Archaic periods is very important for the historical process of Knidos. G. Bean and M. Cook's research in Datça in the 1950s led to the hypothesis of Old Knidos - New Knidos due to the scarcity of finds from Knidos before the Classical Period. The lack of convincing pre-Classical finds or publication of these finds during the long years of excavations at Knidos resulted in the general acceptance of Bean and Cook's hypothesis by the scientific community. This study analyzes the terracotta bull figurines, one of the most important pre-Classical finds from Knidos, in terms of their stylistic characteristics and significance for Knidos and examines the Knidos territory.

Keywords: Knidos, Terracotta Figurines, Bull, Archaic Period, Sanctuary.

GİRİŞ

Muğla ili, Datça ilçesinde yer alan Knidos antik dönemde Karia bölgesi sınırları içerisinde yer alır. Antik Knidos bölgesi Herodotos'un¹ bildirdiği gibi Bybassos boğazından başlayarak en batıda Triopion Burnu olarak adlandırılan mevkiye kadar devam eder. Knidos'ta tam olarak yarımadanın en uç noktasında oldukça stratejik bir konumda yer almaktadır. Engebeli arazi yapısı sebebiyle teraslar üzerinde yükseltilmiş Knidos², anakara ve ada (Kap Krio) olmak üzere iki kısımdan oluşur. Anakara ve Kap Krio arasında kalan bölgede ise kent iki korunaklı limana sahiptir.

Çalışmamıza konu olan pişmiş toprak boğa figürinleri kentin sadece anakara bölümünde ve anakaranın birçok farklı noktasında bulunmuştur. Pişmiş toprak boğa figürinlerinin büyük bir bölümü Arkeolog I. C. Love tarafından ve az sayıdaki örnek ise Selçuk Üniversitesi adına Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı başkanlığında sürdürülen kazılarda tespit edilmiştir³. Bugüne kadar Knidos'ta gerçekleş-

1 Herodotos, I. 174, 2-3.

2 Herodotos Knidos topraklarının 5 stadalık bir alanı kapladığını belirtir (Doksanaltı et. al. 2018, 12). Ayrıca Homerik *Hymnos*larda geçen (*Homeric Hymnos*, III, 30) "dik/yüksekteki Knidos" ifadesi Knidos'un topoğrafyasını oldukça güzel bir şekilde betimlemektedir (Evelyn-White 1932, 327).

3 18. yüzyılın sonunda Lord Charlemont tarafından tekrar keşfedilen Knidos, oldukça uzun bir araştırma geçmişi sahiptir. Antik literatürde kendinden sıkça bahsedilen, dolayısıyla iyi bilinen Knidos birçok yabancı araştırmacı ve kâşifin ilgisini çekmiştir. 1812 yılında kente gelen Diletantı Cemiyeti'nin yaptığı çalışmalar,

tirilen çalışmalar kentin Klasik Dönem öncesine ilişkin çok sayıda buluntu elde edilmesiyle sonuçlansa da pişmiş toprak boğa figürinleri birkaç örnek dışında yayımlanmamıştır⁴. Knidos'ta bulunmuş pişmiş toprak boğa figürinleri tipoloji olarak benzerleri, daha ileri bir ifadeyle ise aynı örneklere kent hinterlandının doğusunda yer alan Emecik Apollon Kutsal Alanı'nda görmekteyiz. Bu makalede, Knidos buluntusu boğa figürinleri tipolojik ve kronolojik açıdan ele alınacak, kent içerisindeki buluntu yerleri göz önünde bulunarak antik Knidos teritoryumu açısından önemi değerlendirilecektir.

TANIM

Knidos'ta gerçekleştirilen çalışmalarda 19 adet boğa figürini tespit edilmiştir. Buluntular içerisinde tüme yakın örnekler olmasına karşın, figürinlerin büyük bir bölümü baş ve gövde parçalarından oluşur. Knidos örnekleri 4.5 cm ile 13.5 cm arasında değişen yüksekliğe ve 6 cm ile 16.6 cm arasında değişen uzunluğa sahiptir. Örneklerinin büyük bölümü elle şekillendirilmişken, bir örnek kalıp yapımı ve diğer bir örnek ise çark yapımıdır. Pişmiş topraktan üretilmiş bu figürinler oldukça basit bir şekilde şekillendirilmiş silindirik gövdeye ve dört ayağa sahiptir. Baş, bacak ve kuyruk gibi uzuvlar gövdeye daha sonra applike edilmişlerdir. *Quadroped* olarak adlandırılan hayvan figürinlerinin birçoğunda cinsiyeti belirten herhangi bir detay görülmez. Bu sebeple benzer örneklerin görüldüğü birçok buluntu merkezinde bu tip figürinler sığır/öküz (*bovine/rinder*) olarak isimlendirilmiştir. Knidos buluntularının zaman zaman arka bacaklar arasına applike edilmiş kil toplarıyla oluşturulmuş testislere, gövde altına applike edilmiş, kontur çizgilerle verilmiş ya da zaman zaman basit dairesel deliklerle belirtilmiş penislere sahiptir. Dolayısıyla Knidos buluntusu dört ayaklı bu hayvan figürinlerinin cinsi açık bir şekilde boğadır.

Boğa figürinleri üç köşeli konik bir başa sahip olup, silindirik formu ağız/burun kısımları genelde düz bir şekilde bitirilmiştir. Ağız tek, düz ve derin bir çizgiyle verilmişken, gözler birkaç farklı yöntemle betimlenmiştir. Bunlardan ilki ufak kil topların yuvarlatılarak başa applike edilmesiyle yapılır. İkinci yöntemde gözü temsil eden applike edilmiş kil topunun ortası oyularak göz bebeği verilir. Üçüncü yöntemde hamur yaşken gözün yapılacağı nokta kabartılır ve göz bebeğini temsilen tek daire şeklinde baskı bezeğin yapılmasıyla elde edilir ve göz bebeğini temsilen

kentte sürdürülen ilk araştırmalardır. Kentteki kazı çalışmalarını ise kabaca dört ana döneme ayırabiliriz. İngiliz Sir. Chr. Thomas Newton'un 1857-1859 yıllarında ilk dönem kazıları, I. C. Love'in 1967-1977 yıllarında ikinci dönem kazıları, Prof. Dr. Ramazan Özgan başkanlığında 1988 - 2006 yıllarında üçüncü dönem kazıları ve son olarak Prof. Dr. Ertekin Doksanaltı başkanlığında 2013 yılından itibaren sürdürülen dördüncü dönem kazıları olarak nitelendirebiliriz.

- 4 Peleponnes'te bulunan Pylos'ta ele geçen Liner B tabletlerinde adı geçen bazı kölelerin etnik kökenleri Knidos olarak yorumlanmıştır (Cahn 1970, 13; Tuna 2012, 10). J. T. Bent, Kap Krio'da Kyklad kültürlerine ait idollere rastladığını belirtmektedir (Doksanaltı et. al. 2018, 10). Kap Krio'da benzer Kykladik buluntulara rastladığını belirten I. C. Love, ayrıca kentin Ege/Trireme Limanı kuzeyinde gerçekleştirdiği kazı çalışmalarında Orta ve Geç Minos I Dönemi ve sonrasında tarihlendiği buluntulara ulaşmıştır (Love 1970, 152).

tek daire şeklindeki baskı bezek yapılıdır. Gözün betimlenmesindeki son yöntem ise figürünün başına direkt tek bir daireden oluşan baskı bezek yapılmasıdır. Başa aplike edildiği anlaşılan boynuzlar hiçbir örnekte tam bir şekilde günümüze ulaşmamıştır. Ancak, boynuzlar başın her iki yanında hilal benzeri bir formla yükseliyor olmalıdır. Kulaklar ise boynuzların hemen altında, başın her iki yanında, bazen aplike edilmiş ve ucunda kulak deliğini temsil eden bir delikle ya da başın her iki yanında basit delikler şeklinde verilmiştir.

Knidos figürlerinin başları gövdeye yerleştirilirken, bazen karşıya bakar şekilde, bazen ise havaya bakacak şekilde konumlanmıştır. Knidos figürlerinin neredeyse tamamı gerdanlı bir şekilde betimlenmiştir. Gerdan figürlerinin çenesinin hemen ucundan ya da biraz yakınından başlar tüm gövde boyunca devam eder ve ön bacak başlangıcında ya da ön bacaklar arasında biter. Boğa figürlerinin gövdeleri silindirik formulu olup yukarıda da belirttiğimiz gibi konik ya da silindirik formulu bacaklar gövdeye aplike edilmiştir. Yine gövdeye aplike edilen kuyruk bazen sağ bazen ise sol kalça üzerine yerleştirilmiştir.

KRONOLOJİ

Pişmiş toprak boğa figürinleri farklı dönemlerde ve farklı bölgelerde sıklıkla betimlenmişlerdir⁵. Geometrik ve Arkaik pişmiş toprak boğa örnekleri özellikle Kıta Yunanistan ve Ege Adaları'nda yadsınamaz bir biçimde kutsal alanlarda bulunmuşlar ve kutsal alan buluntusu olarak tanımlanmışlardır⁶. Olympia⁷, Kombothekra⁸, Samos⁹, Klaros¹⁰, Kommos¹¹, Rhodos¹² ve Emecik¹³ gibi merkezlerde üretilen boğa figürinleri masif olmaları, kendi ayakları üzerlerinde durmaları ve üç boyutlulukları gibi özellikleri, figürinlerin benzer bir düşünce yapısı ile üretildikleri göstermekle birlikte her bölgede yerel olarak yorumlanmıştır.

Olympia Zeus Kutsal Alanı el yapımı pişmiş toprak boğa figürinleri bakımından bizlere oldukça zengin veriler sunmaktadır. Olympiada Protogeometrik Dö-

5 Çark yapımı boğa/sığır figürinlerinin geçmişi Geç Miken ile Sub-Miken Dönemi'ne kadar geriye gitse de el yapımı figürinler Miken geleneğinden ayrı bir şekilde Protogeometrik Dönem'de ortaya çıkmaya başlar. Geometrik dönem boyunca artan üretim MÖ 7. yüzyıl boyunca azalarak kaybolmuştur (Averett 2007, 125-126).

6 El yapımı ve çark yapımı boğa/sığır figürinleri için önemli bir diğer merkez ise Kıbrıs'tır. Kıbrıs'ta ve Kıbrıs eteklerinde kalmış çevre bölgelerde tespit edilen boğa figürinleri hem kutsal alanlarda hem de nekropol alanlarında bulunması bakımından istisnai bir durum oluşturmaktadır. Ancak, Kıbrıs'ta üretilmiş olan pişmiş toprak boğa figürinleri stil bakımından Dodekanese ve Doğu Yunan merkezlerinde tespit edilmiş olan örneklerle kıyaslandığında sahip oldukları ince ve uzun vücut yapıları ile bu örneklerden ayrılırlar (Genel örnekler için bkz. Karageorghis 1996, 29-35, Lev. 29).

7 Heilmeyer 1972.

8 Sinn 1981.

9 Jarosch 1994.

10 Akar-Tanrıver 2009.

11 Shaw 2000.

12 Blinkenberg 1931; Higgins 1954; Lindos IV/2.

13 Kleibl 2006.

nem ile birlikte görülmeye başlayan boğa figürünü üretimi özellikle Geç Geometrik Dönem ile birlikte artış gösterir, bu dönemden itibaren sayıları azalmaya başlar¹⁴. Olympia örnekleri modellenmiş bir ağız/burna, ince uzun silindirik formu bir gövdeye ve bodur bacaklara sahiptir¹⁵. Birbirleriyle oldukça yakın bir konumda olan Olympia ve Kombothekra'da üretilmiş boğa figürinleri benzer üretim teknikleri ve stilleriyle dikkat çeker¹⁶. Samos'ta el yapımı masif pişmiş toprak boğa figürinleri Erken Geometrik Dönem ile görülmeye başlanır. Orta Geometrik Dönem ile birlikte yaygınlaşan boğa figürinlerinin üretimi Geç Geometrik Dönemde sayıca daha da artmaktadır. Samos örnekleri genel itibari ile benzer bir şekilde kendi ayakları üzerinde durur silindirik bir gövdeye sahip halde, özellikle çark yapımı örneklerde alttan ve üstten basık halde verilmiş konik bir başa sahiptir¹⁷. Klaros'ta bulunmuş ve masif olarak elde yapılmış figürinler 10-12 cm arasında değişen boyutlara sahiptir¹⁸. Klaros pişmiş toprak boğalarının yüzlerinin betimleniş biçimi Samos Heraionu'nda tespit edilen Geometrik dönem örnekleriyle büyük benzerlikler göstermektedir¹⁹.

Pişmiş toprak boğa figürinlerinin görüldüğü ve Knidos buluntuları ile benzerliğiyle dikkat çeken diğer bir merkez ise Girit'in güneyinde yer alan Kommos'tur²⁰. M. Shaw tarafından boğa/sığır olarak adlandırılan bu figürinler 8-9 cm yüksekliğe ve ortalama 10 cm uzunluğa sahiptir²¹. Kommos figürinleri dairesel formu aplike edilmiş gözlere, iki yönden bastırılarak oluşturulmuş çıkık bir gerdana, silindirik formu gövde ve bacaklara sahiptir²². Bu figürinler kendi kendilerine ayak-

14 Heilmeyer 1979, 54-85, 139-148; Zimmermann 1989, 63-90.

15 Heilmeyer tarafından yayınlanan pişmiş toprak boğa figürinleri özellikle erken örneklerde sivri şekilde verilmiş ağız-burun ve bacaklara sahip olduğu gözlemlenmektedir. Zaman içerisinde figürinlerin uzunlarının sahip olduğu sivri hatlar yumuşamış, ağız-burun bölümü düz bir şekilde verilmeye başlanmıştır. Gerdan kimi örneklerde işlenmemişken kimi örneklerde ise plastik bir şekilde verilmiştir. Gözlerin betimlenmesinde ise aplikasyon ya da baskı tekniği kullanılmıştır. Kimi örneklerde göz bebeklerinin nokta şeklinde verildiği görülür. Sub-Geometrik ve Erken Arkaik Dönem'de Olympia boğa figürin betimlemelerinde gövde ile uzunlar arasındaki geçişlerde yumuşama, ovalleşme ve detaylarda gözle görülür bir ilerleme dikkat çeker (Heilmeyer 1972, Lev. 1-9).

16 Heilmeyer; Olympia figürinlerinin Zeus ve Hera kültü için spesifik oluşunu, Kombothekra'daki örneklerdeki benzerliğin ise Olympia atölyelerinin baskınlığıyla alakalı olduğunu ve Artemis kültü için ihtiyaç duyulan sunuların Olympia atölyelerinin gölgesinde kaldığını düşünmektedir. Ulrich Sinn ise baskın atölye fikrine katılmayıp, adaklar ile kültün direk bağlantılı olduğunu savunur (Heilmeyer 1972, 90-93; Sinn 1981, 27-28; Averett 2007, 119, dn. 146).

17 Samos Geç Geometrik el yapımı boğa figürinlerin vücutlarında uzama görülmekte, boyun ve kalçalarda hafif bir yumuşama görülmektedir. MÖ 7. yüzyıla tarihlenen örneklerde ise gövde geçişlerinde görülen yumuşama biraz daha artmış, boyun profilden bakıldığında çıkık gerdan ile baştan gövdeye doğru genişleyen üçgen benzeri bir görünüm almıştır (Schmidt 1968; 45, Berlin 496x, Lev. 87; Jarosch, 1994; Kat. No: 313-317, 372-376, Lev. 22, 30 ve 31).

18 Dewailly Klaros'ta bulunmuş pişmiş toprak boğa figürinlerini MÖ 8. yüzyıl ile 7. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlenirken, Akar-Tanriver ise boğa figürinleri grubunu MÖ 10. yüzyıl ile MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlen (Dewailly 2001, 368; Akar-Tanriver 2009, 126, dn. 531).

19 Akar-Tanriver'in bahsettiği benzer Samos örnekleri için bkz. (Akar-Tanriver 2009, 126-127, dn. 535).

20 Shaw 2004, 43.

21 Shaw 2000, 136-137.

22 Kommos örneklerinde boğaların kulakları betimlenmemiştir.

ta durabilecek biçimde üç boyutlu üretilmişlerdir. Figürinlerin kuyrukları kimi örneklerde kalçadan aşağıya doğru düz bir şekilde verilmişken kimi örneklerde kıvrılarak kalça üzerine atılmış haldedir. Elle şekillendirilmiş hemen hemen her örnekte genital bölgenin betimlenmesi ve anüsün küçük bir delikle belirtilmesi Knidos örnekleri ile benzerlik göstermektedir²³. Girit'te benzer buluntu veren bir diğer merkez ise DICTEAN MAĞARASI'DIR²⁴. DICTEAN MAĞARASI'nda bulunan ve BOARDMAN tarafından MÖ 7. yüzyıla tarihlenen örnekler aplike gözler ve kulakları, konik başları ve çıkık gerdanlarıyla Knidos örneklerini anımsatır²⁵. Rhodos adasında tespit edilmiş pişmiş toprak boğa figürinleri ise genel olarak adanın Lindos²⁶ ve Kamiros²⁷ yerleşimlerinden ele geçmiştirlerdir. HIGGINS, Kamiros akropolünde bulunan boğa figürinlerinin sahip olduğu kaba, kahverengi ya da turuncu kil yapısının MÖ 7. ve 6. yüzyıla ait özellikler göstermesinden ötürü bahsi geçen tarih aralığına yerleştirir²⁸. BLINKENBERG, Lindos akropolünde bulunmuş boğa figürinlerine kesin bir tarih aralığı vermemiştir. Lindos'ta bulunmuş boğa figürinleri uzun ve konik bir baş yapısına, ince dar aralıklı ağızlara, oyulmuş burun deliklerine ve aplike edilmiş ya da baskı tekniğine sahip büyük dairesel gözlere sahiptirler²⁹. K. F. KINCH'in Rodos adasında yer alan Boukopion/Vigli'de tespit ettiği boğa figürinlerinin Knidos örnekleriyle olan benzerliği dikkat çekicidir³⁰. Knidos pişmiş toprak boğa figürinleri ile hiç şüphesiz en büyük benzerliği gösteren, aynı betimleme biçimleri ve tekniklerinin kullanıldığı buluntu merkezi Emecik Apollon Kutsal Alanı'dır. Emecik'te gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda 323 adet pişmiş toprak boğa figürünü gün yüzüne çıkartılmıştır³¹. Bazı boğa figürinleri üzerinde yapılan neutron aktifliği analizleri sonucu, figürinlerin yerel üretim olduğu anlaşılmıştır³². Emecik'te bulunmuş pişmiş toprak boğa figürinleri birçok buluntu merkezinde olduğu gibi kendi bacakları üzerinde durabilen bir yapıya sahiptirler. Konik başlara, düz bir çizgi ile belirtilmiş ağza, iki küçük oyuk şeklinde verilmiş burun deliklerine, ufak kil topraklarının aplike edilmesiyle oluşturulmuş gözlere ve birçok örnekte gö-

23 Shaw boğa figürinlerinin değişmeyen duruşları ve gövde-bacak gibi uzuvların aksial görünümünü Geç Minos devri figürlerinin statik görünüşlerini hatırlattığını ifade eder (Shaw 2000, 137).

24 Orta Girit'te Psychro'nun yukarısında Lasithi ovasına yukarıdan bakan bir konumda bulunan Dictaeon Mağarası ilk olarak 1883 yılında köylüler tarafından keşfedilmiş olup bahsetmeye değer gördüğümüz bir diğer buluntu merkezidir. DICTEAN MAĞARASI'nda bulunan buluntular ışığında burada Orta Minos III Dönemi'nden MÖ 8. ve 7. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Boardman 1961, 2-5).

25 Boardman 1961, 62-63, No: 268, Lev. 21.

26 Blinkenberg 1931, 459 vd.

27 Higgins 1954, 19 vd.

28 Higgins 1954, 19 ve 35, Lev. 1.

29 Lindos 1883 katalog numaralı örneğin alını üzerinde görülen içerisi kafes süsü ile doldurulmuş üçgen motifi Geç Geometrik Dönem'e tarihlediğimiz Knidos No. 1 figürünü ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Ayrıca Blinkenberg'in yayınladığı diğer örnekler için bkz. (Blinkenberg 1931, Kat. No: 1883, 1897, 1899 ve 1902, Lev. 83-84).

30 Vigli'de gün yüzüne çıkartılmış pişmiş toprak hayvan figürinleri kötü korunmuş olup, örneklerin tamamı el yapımıdır. Figürinlerin kelleri sarı ya da kızılımsı sarı olarak tanımlanmıştır. Bu grubun Kıbrıs'tan etkilenmiş yerel üretim olduğu önerilmektedir (Lindos IV/2, 47-49, Fig. 28-29).

31 Kleibl 2006, 175.

32 Kleibl 2006, 175; Kleibl 2010, 117.

rülebilin çıkık gerdanlarıyla betimlenmişlerdir. Hilal benzeri boynuzların altında yer alan kulaklar, Knidos örnekleri ile de benzer bir şekilde, oyularak ya da elle iki yandan bastırılarak oluşturulmuştur. Emecik örneklerinin anatomik olarak farklılık gösterdiği ve kendi aralarında sınıflandırmaya olanak sağlayan en önemli unsur gözlerin betimleniş biçimidir. Kleibl tarafından gözlerin betimleniş stiline farklılıklarından meydana getirilmiş dört farklı grup oluşturulmuştur³³.

Knidos'ta tespit edilmiş en erken örnek olan No. 1 (Fig. 1a) örneği, başı ve gövdesi üzerine işlenmiş kafes bezemesiyle doldurulmuş üçgenler, çapraz çizgilerle doldurulmuş bant bezemeleri ve zikzak motifleriyle süslenmiştir. Figürinin ağzının bir bölümü ile gerdanı siyah/kahverengi renkte astarlanmıştır. Figürinin başında göz hafifçe kabartılmış, gözün etrafı bir daire ile belirtilmiş göz bebeği ise tek bir nokta verilerek gösterilmiştir³⁴. No. 1 örneğiyle Emecik buluntularının form ve bezeme özellikleri benzerdir³⁵. Her iki buluntu merkezinde de boğa figürlerinin gövdeleri yatay çizgilerle doldurulmuş bantlara, zikzak motiflerine ve kafes bezemelerine sahiptir. No. 1'in başında alın üzerinde görülen kafes bezemesiyle doldurulmuş üçgen bir süsleme unsuru olarak bulunur. Baş üzerinde konumlandırılması ve benzer bezeme unsuru bakımından yakın örnekler Rodos'ta bulunmuştur³⁶. No. 1 örneği boğa figürü üzerinde görülen bezeme unsurları Geç Geometrik Dönem'de özellikle Doğu Grek stilinde yapılmış ve MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 7. yüzyıl başlarına tarihlenen vazolar üzerinde görülen bezemeleri anımsatır³⁷.

33 Birbirine yakın bir şekilde dairesel formlu applike edilmiş gözler Tip 1'in karakteristik göz özelliğidir. Tip 2'de göz yine Tip 1'de olduğu gibi applike edilmiş ancak göz bebeği tek bir daire ile belirtilmiştir. Tip 3'te ise göz ve göz bebeğini belirten iki daireden oluşmaktadır. Ayrıca Tip 3'e dahil edilen figürinlerin gövdelerinin arka bölümünde sahip oldukları belirgin oyuklarla anüsleri belirtilmiştir. Son grup olan Tip 4 grubuna giren boğaların ise gözleri tek derin daire ile verilmiş olup, bazen kulakta dahil olmak üzere gövdenin geri kalanı dairesel noktalarla bezemiştir (Kleibl 2006, 177, Taff. 106; Kleibl 2010, Abb. 3).

34 Göz benzerliği için bkz. Tuna 2022, 316, fig. VII.2-64.

35 Kleibl 2006, Kat. No: 459-461, Taff. 105:3-4 ve 108:1-2; Tuna 2012, 89, Fig. 94; Tuna 2022, 315, fig. VII.2-59 ve fig. VII.2-60.

36 Blinkenberg 1931, 466, lev. 83; Jacopi 1932, 43, Fig. 36.

37 Paralele çizgilerle doldurulmuş zikzak motifli Keramaikos'ta MÖ 8. yüzyıl ortalarına tarihlenen kaplarda görülmektedir (Kübler 1954, lev. 120).

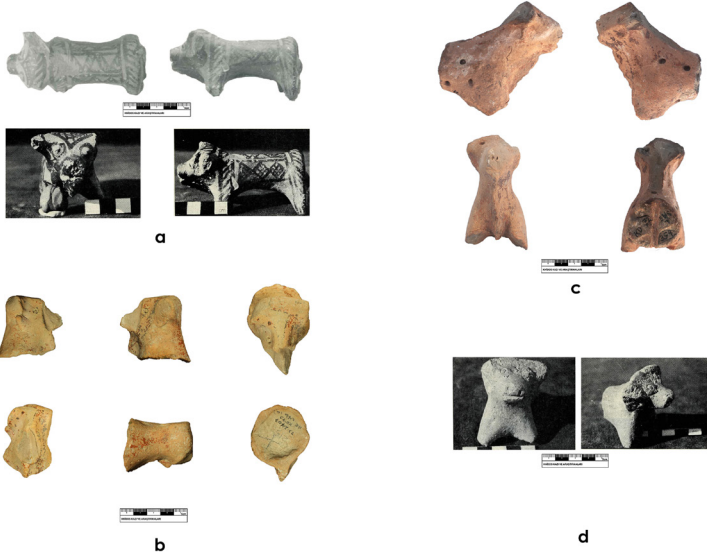

Fig. 1a-d: a) No. 1 figürini (Knidos Kazı Arşivi, Love 1973, 359, Fig. 22-23., b) No. 2 numaralı figürin c) No. 3 figürini, d) No. 4 figürini (Love 1973, Lev. 359, Fig. 18 ve 19).

No. 2 ve No. 3 örnekler korunagelen izlerden anlaşıldığı üzere kısmen ya da tamamen astarlanmışlardır. No. 2 figürininin (Fig. 1b) boynuzlar arasından başlayarak alın üzerine yerleştirilmiş bir üçgen kafes bezemesine sahip olduğu yine günümüze ulaşan izlerden anlaşılmaktadır. No. 2'nin konik ve üçgenimsi başının yapılması esnasında, özellikle ağız/burun bölümünün elin her iki yanından bastırılarak uzatılması primitif pişmiş toprak figürinlerde sıklıkla görülen bir uygulamadır. Benzer uygulamaya sahip kadın, erkek ve binici gibi örnekler Rodos'ta³⁸, Olympia Zeus Kutsal Alanı'nda³⁹ ve Peloponnes'te yer alan merkezlerde görülmektedir⁴⁰. Heilmeyer Olympia örneklerini Geç Geometrik Dönem'e tarihlenirken, Artemis Orthia Kutsal Alanı'nda bulunmuş Laconia örnekleri MÖ 7. yüzyıla, Rodos örnekleri ise kil yapıları dikkate alınarak Higgins tarafından MÖ erken 7. yüzyıla tarihlenmiştir⁴¹. Baş ve boyun kısmı günümüze ulaşan No. 2'nin boyun başlangıcının iç bölümünde görülen izlerden anlaşıldığı üzere, figürinin çark yapımı bir gövdeye aplat edilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁴².

38 CIRH III, 48 ve 69, Fig. 36 ve 59; Higgins 1954, 33-35, Kat. No: 7 ve 11, Lev. 2; Lindos IV/II, 76, Fig. 54.

39 Heilmeyer 1972, Lev. 25-26.

40 Mollard-Besques 1954, 25-26, Lev. 19; Higgins 1954, 277-280, Kat. No: 1002 ve 1004 - 1017, Lev. 141.

41 Higgins 1954, 34-35 ve 277-279.

42 Knidos örneklerinin sadece gövdeleri çark yapımı olup, baş ve diğer uzuvları elle şekillendirilmiştir. Kıta Yunanistan'da çark yapımı figürinlerin Protogeometrik Dönem'den Geç Geometrik Dönem'e kadar olan süreçte

No. 3'ün (Fig. 1c) bir önceki figürine benzer bir şekilde tüm yüzeyi astarlanmıştır. Başın ve gövdenin bir bölümünün günümüze ulaştığı No. 3'ün gövdesi üzerinde yuvarlak formu, hamur henüz yaşken yapılmış oyuklar/süslemeler mevcuttur. Günümüze ulaşan gövdenin arka tarafında yer alan yuvarlak oyukun tüm gövde boyunca devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla figürinin üzerinde görülen bu bezemelerin sadece süsleme amacıyla yapılmadığı bazı oyukların ise asılma amacıyla yapıldığını söyleyebiliriz. Benzer bezeme özelliklerine sahip Olympia ve Emecik örnekleri Geç Geometrik Dönem'e tarihlenirken⁴³, No. 3 ile gövde – boyun geçişi bakımından oldukça benzer örnekler MÖ erken 7. yüzyıl ile MÖ 7. yüzyıl ortasına tarihlendirilmiştir⁴⁴.

Knidos'ta bulunan boğa figürinleri arasında gerdansız olarak verilmiş iki figürinden biri olan No. 4 figürini (Fig. 1d) tıpkı No. 3 figürininde olduğu gibi çimdik tekniği ile oluşturulmuş kulaklara sahiptir. No. 4 figürinin gözü yuvarlak formu başa özensiz bir şekilde applike edilen kil topunun üzerine baskı tekniği ile yapılmış tek daire şeklindeki göz bebeği işlenmiştir⁴⁵. Knidos'ta bulunmuş bezemeli tek örnek olan No. 1 figürininde dış halka ve daha küçük bir iç nokta ile göz ve göz bebeği belirtilmek istenmiştir. Herhangi bir bezemeye sahip olmayan No. 4 figürininde var olan göz uygulaması No. 1 figürininin göz uygulaması ile benzer bir motivasyona sahip olmalıdır. Kleibl tarafından MÖ 8. yüzyıla tarihlenen Emecik buluntusu 523 ve 525 katalog numaralı örnekleri Knidos No. 4 figürini ile büyük bir benzerlik göstermektedir⁴⁶.

Knidos'ta bulunmuş pişmiş toprak boğa figürinlerinin çoğunlukla parçalar halinde günümüze ulaşmış olması figürinlerin yorumlanmasını zorlaştırır. No. 5 figürini (Fig. 2a) de bunlardan biridir. Sadece baş ve gövdesinin ufak bir bölümü korunan bu figürin, başın gövdeyle neredeyse düz bir hat halinde, karşıya bakar şekilde konumlandırılması ve ağzın hemen altından başlayarak gövdeye doğru çapraz inen gerdan bizlere No. 1 figürinini hatırlatmaktadır. Baş ve gövde konumlandırılması bakımından No. 5 figürini ile benzerleri Samos ve Kamiros'ta görülen boğa figürinleri yaklaşık olarak MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁴⁷.

görülmez. MÖ 8. yüzyıla birlikte bu üretim tekniği ile yapılmış figürinler sayısında büyük bir artış vardır. Kıta Yunanistan'da Geç Helladik III C Dönem'in sonundan beri görülmeyen çark yapımı boğa gövdesi Eretria'da Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen bir kontekste tespit edilmiştir (Thurston 2015, 244 - 247).

43 Tüm gövdenin astarlanması bakımından benzerlik için bkz. (Hayden 1991, 116, fig. 5:9; Bezeme benzerliği bakımından: Heilmeyer 1972, Kat. 239; Kleibl 2006, 178, lev. 106, 570).

44 Jarosch 1994, 120 - 124; lev. 22, 30 ve 31.

45 Kat. 4 numaralı figürin yayınlar üzerinden değerlendirilmiş olup dolayısıyla kataloğa dahil edilmemiştir. Benzer bir durum No. 18, 19 ve 20 numaralı örnekler için geçerlidir.

46 Emecik 523 ve 525 katalog numaralı örnekler Knidos buluntusu ile form bakımından oldukça benzerdir. (Kleibl 2006, Lev. 107:2-3, 109:1).

47 Samos 406 katalog numaralı boğa figürinini Jarosch MÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihler (Jarosch 1994, 126, Lev. 31). Kamiros örneğini ise Higgins MÖ 7. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihler (Higgins 1954, 32, Lev. 1).

Fig. 2a–d: a) No. 5 figürini, b) No. 6 figürini, c) No. 7 figürini, d) No. 8 figürini.

Knidos No. 6 (Fig. 2b), No. 8 (Fig. 2c), No. 9 (Fig. 2d), No. 11 (Fig. 3c), No. 12 (Fig. 3d), No. 13 (Fig. 4a), No. 14 (Fig. 4b), No. 15 (Fig. 4c) ve No. 17 – 19 (Fig. 5b) figürinleri tüme yakın ya da gövde parçaları halinde günümüze ulaşmışlardır. Yukarıda bahsettiğimiz boğa figürinleri arasında No. 6, No. 12, No. 13, No. 14, No. 15 ve No. 16 (Fig. 5a) numaralı örneklerin bacaklarının dolgunlaştırılması, uzuvlar ile gövde arasındaki geçişlerin yumuşatılması ve kalça bölgesinin dolgunlaştırılması açısından oldukça benzer özellikler sergilerken No. 8 ve No. 11 figürinleri daha silindirik bir gövde yapısına sahiptirler. No. 6 (Fig. 2b) figürinin gövdesi, üzerinde koyu kırmızı kahve renkle yapılmış bant bezemesine sahiptir. Ağız üzerinden başlayarak uzunlamasına gövde boyunca devam eden ilk bant bezemesi kuyrukta son bulur. Bir diğer bant bezemesi ise ön bacaklardan başlayarak gövde üzerindeki uzunlamasına verilmiş bantı dik keser. Yine ön bacaklardan başlayan diğer bir bant bezemesi ise gövdenin her iki yanında yay çizerek arka bacaklara doğru devam eder. Son olarak arka bacakların arasında kuyruk başlangıcından başlayan ve sola doğru verilmiş kuyruk hattını takip ederek anüs üzerine denk gelecek şekilde işlenmiştir. Pişmiş toprak figürinler üzerinde bant bezemesi kullanımı yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. No. 6 figürinin sahip olduğu bezeme hem Emecik hem de Knidos boğa figürinleri üzerinde görülen Geometrik Dönem bezemelerine göre oldukça sade kalmaktadır. No. 6 figürini ile gözlerin betimlenmeleri farklı olsa da bant bezemenin burundan başlaması gibi özellikleri sebebiyle Emecik örnekleri benzerlik göstermektedir⁴⁸. Kleibl, yayınladığı Emecik örneğini Geç Geometrik

48 Tuna 2022, 315 - 316, Fig. VII.2-62, VII.2-63.

Dönem tarihler⁴⁹. Samos 302 katalog numaralı at figürinleri de sade bant bezemeleriyle süslenmiştir. Samos 302 numaralı örneği de tıpkı No. 6 figürininde olduğu gibi bacak, kuyruk ve üst gövde boyunca devam eden bant bezemesine sahiptir⁵⁰.

Knidos pişmiş toprak boğa figürinleri arasında kalıp yapımı tek örnek olan No. 7 (Fig. 2c) figürini, hamurun yaşken kalıba sıvanması ile oluşturulmuştur ve figürinin içi boştur. No. 7 figürini sahip olduğu konikal baş ve burun deliklerinin oyularak verilmesi bakımından Knidos boğa repertuarına oldukça uygun bir görünümdedir. No. 7 figürinin gözleri yuvarlak formlu olup figürin yüzeyinden çıkıntı yapar. Bu görünüm diğer boğa figürinlerinde sıklıkla gördüğümüz gözün ufak bir kil topu haline getirilip başa applike edilmesi yöntemini hatırlatmaktadır. Higgins, MÖ 7.yüzyıla birlikte pişmiş toprak figürin üretiminde kalıp yapımının yaygınlaştığını belirtir⁵¹. Knidos No. 8 figürini ile diğer buluntu merkezlerinde görülen kalıp yapımı örnekleri kıyaslandığında çok büyük benzerlikler görülmez. Örneğin Samos'ta bulunan kalıp yapımı figürinlerin başları üç köşeli bir görünüme sahip olsa da başlar üst ve alttan basık-yassı bir görünüme sahiptir⁵². Ayrıca, bu figürinlerin ağız/burun kısımları oldukça düz bir şekilde bitirilmiştir. Üçgensel baş formuna sahip kalıp yapımı bir başka figürin Klaros'ta bulunmuştur⁵³. Klaros örneğinin gözleri şişkin yumru bir görünüme sahiptir. Emecik'te bulunmuş 581 katalog numaralı boğa figürinine ait baş parçası da kalıp yapımıdır⁵⁴. No. 7'de olduğu gibi Emecik örneği de üçgensel formlu bir başa sahiptir. Ancak ağız kısmı Knidos örneğine göre daha geniştir. Emecik 581 numaralı boğa figürini şişkin yumru gözlere sahiptir ve gözün üstüne yapılan düz bezemeyle belirtilmiştir. Girit Praisos'ta bulunmuş bir diğer örnek ise üçgen formlu bir baş yapısına sahiptir⁵⁵. Boğa figürini şişkin yumru şeklindeki gözlerinin üzerinde baskı tekniği ile yapılmış daire ve bu dairenin ortasında nokta ile belirtilmiş göz bebeğine sahiptir. Gözün bu özelliği sebebiyle Higgins figürin parçasını MÖ 6. yüzyıla tarihler⁵⁶.

49 Kleibl 2006, 179, Taf. 111,3.

50 Jarosch bezeme unsuru olarak ağırlıkla tek bant kullanılmış 282, 283 ve 292 numaralı diğer benzer at figürinlerini MÖ 8. yüzyılın sonu, MÖ 7. yüzyılın başına tarihler (Jarosch 1994, 119).

51 Higgins 1967, 1.

52 Jarosch 1994, Lev. 7:22 ve Lev. 8:27.

53 Akar-Tanrıver 2009, Lev. 55.

54 Kleibl 2006, Lev. 110: 6.

55 Higgins 1954, Lev 78: 606.

56 Higgins 1954, 164.

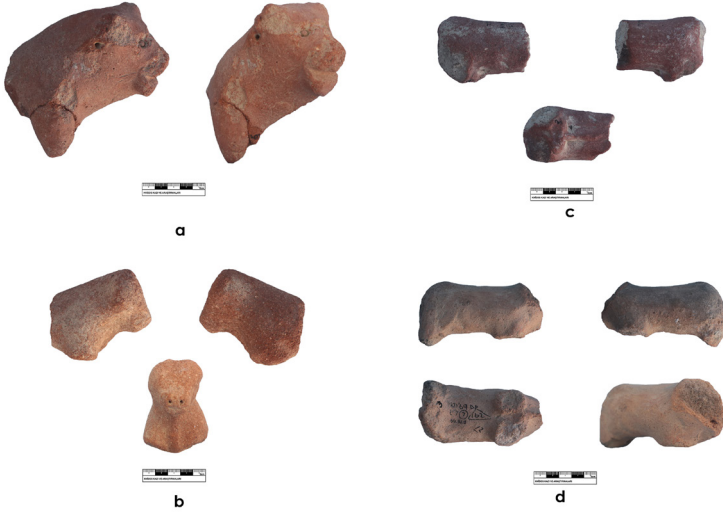

Fig. 3a–d: a) No. 9 figürini, b) No. 10 figürini, c) No. 11 figürini, d) No. 12 figürini.

No. 8 numaralı (Fig. 2d) boğa figürinin gövdesinin uzatılmış olması nedeniyle ön ve arka ayaklar arasındaki mesafe oldukça fazladır. Yaygın olarak at figürinlerinde görülen uzun gövde yapısı boğa figürinlerinde çok tercih edilmeyen bir betimleme biçimi olmakla beraber hiç görülmeyen bir uygulama değildir. At figürinlerinin bulunduğu Emecik ve Rodos gibi merkezlerde figürinlerin gövdelerinin genellikle dışbükey bir şekilde boyunlarının ise oldukça kalın verildiği görülmektedir⁵⁷. Dolayısıyla Knidos örneğinin attan ziyade bir boğayı temsil ettiği anlaşılmıştır. No. 8 figürinin uzatılmış gövde yapısı MÖ 7. yüzyıla tarihlenen Kamiros'ta bulunmuş boğa figürini ile büyük benzerlik göstermektedir.

57 Blinkenberg 1931, Lev. 84: 1891-1892; Kleibl 2006, Lev. 103:1-4.

Fig. 4a-c: a) No. 13 figürini, b) No. 14 figürini ve c) No. 15 figürini.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi No. 6, No. 12, No. 13, No. 14 ve No. 15 (Fig. 4c) numaralı boğa figürinlerinin vücutlarının sahip olduğu yumuşatılmış hatlar ve dolgun kalça yapısı, Geç Geometrik Dönem ile MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlenen pişmiş toprak at ve boğa figürinleri, kireçtaşından yapılmış boğa figürinleri ve bronzdan yapılmış boğa figürinlerinde yaygın olarak görülen bir özelliktir. Olympia’da Protogeometrik ve Geometrik Dönem boyunca hem pişmiş toprak hem de bronzdan oldukça fazla sayılda üretilen boğa figürinlerinin gövde yapıları Geç Geometrik ve Sub-Geometrik Dönem ile birlikte daha dolgun ve yumuşak kıvrımlı bir hal almaya başlamıştır. Olympia’nın özellikle Geç Geometrik Dönem’e tarihlenen boğa/sığır figürinin boyunları baştan gövdeye genişleyerek, figürinlerin ön gövdeleri hacimlendirilmiş, aynı zamanda arka bacaklar ile kalçaların genişletilmesiyle daha erken örneklerden alışık olduğumuz silindirik gövde yapısından biraz olsun uzaklaşmıştır⁵⁸. Aynı şekilde Olympia’nın bronzdan yapılmış boğa figürinlerinin gövde yapıları Geç Geometrik ve Sub-Geometrik Dönem ile birlikte hacimlenerek silindirik yapılarından kurtulmuşlardır⁵⁹. Olympia’nın Erken Arkaik örneklerinde ise bronz boğa figürinlerinin bacak boyları uzatılmış, bacaklar ile gövdenin birleşim yerleri daha plastik işlenerek uzuv geçişleri belirginleştirilmiş, böylelikle figürinlerde daha gerçekçi bir görünüm elde edilmiştir. Emecik’te bulunmuş pişmiş toprak at figürinleri silindirik yapıdan kurtulmuş benzer

58 Heilmeyer 1972, Kat. No. 47-50 ve 52, Lev. 9.

59 Heilmeyer 1979, Kat. No. 792-800, Lev. 97.

bir şekilde daha yumuşak ve dolgun bir kalça yapısına sahiptir⁶⁰. Benzer bir durum Samos'ta bulunmuş ve Jarosh tarafından Sub-Geometrik ile MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen boğa figürinlerinde de görülmektedir. Rodos'ta bulunan Vigli ve Atavyros'ta Danimarkalı araştırmacı Kinch tarafından tespit edilen bronzdan yapılmış boğa figürinlerinin yukarıda bahsettiğimiz Knidos örnekleri ile benzerlikleri oldukça dikkat çekicidir⁶¹. Rodos'ta bulunmuş bahsi geçen bu bronz boğa figürinleri Friis Johansen Sub-Geometrik ve Erken Orientalizan seramik buluntularla çağdaş olarak kabul etmesine karşın, Sorensen ve Pentz, Kamiros'ta bulunmuş MÖ 7. yüzyıl ile MÖ erken 6. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak boğa figürinleriyle kıyaslanmasını daha olası görmüşlerdir⁶².

Fig. 5a-b): No. 16 figürini, b) No. 17–19 figürinleri (Knidos Kazı Arşivi).

Hayvan figürinlerinin gövde yapılarındaki değişimi göstermesi bakımından faydalı olacak başka örnekler ise Samos ve Emecik'te bulunmuş MÖ erken 6. yüzyıla tarihlenen kireçtaşı boğa figürinleridir⁶³. Her iki buluntu merkezine ait örnekler yukarıda bahsettiğimiz gövde yapısına uymakla beraber, özellikle Emecik örneği oldukça gerçekçi bir görünüme sahiptir. Dolayısıyla çoğunluğu MÖ 7. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak, bronz ve kireçtaşı figürinlerden yola çıkarak silindirik gövde yapısından uzak Knidos örnekleri MÖ 7. yüzyıl ile en geç MÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlenebilir. Günümüze gövde parçası olarak ulaşan No. 11 figürini (Fig. 3c) yukarıda bahsettiğimiz boğa figürinlerinden farklı bir gövde yapısına sahiptir. Bahsi geçen figürinlerin gövdelerinde görülen yumuşama ve dolgunlaşma No. 11 figürininde görülmemekle birlikte, figürinin gövde yapısı daha silindiriktir. No. 11 figürini bu gövde özelliğiyle No. 1 boğa figürini ile benzerlik göstermektedir.

60 Kleibl 2006, Lev. 102:3-4, 103: 1-4;

61 Lindos IV/2, 52 ve 141, A 117, A 188, A 120, A 121 ve H2, Fig. 32, 33 ve 142.

62 Higgins 1954, Lev. 1-2; Lindos IV/2, 55.

63 Schmidt 1968, 67, Lev: 120: C 187; Berges 2006, 98, Lev. 49:3-4 ve Lev. 50:1-3.

FIGÜRİNLERİN BULUNTU YERLERİ VE BULUNTU YERLERİNİN YORUMLANMASI

Knidos'ta tespit edilen boğa figürinlerinin hiçbiri kontekst değildir. Bunlardan bir bölümü yüzey buluntusu olup bazı buluntular ise akıntı tabakalarında tespit edilmiştir. Amerikalı arkeologlar tarafından gün yüzüne çıkartılan örneklerin buluntu durumuna ilişkin ise bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Ancak bu buluntu grubunun kent içerisinde hatırı sayılır büyüklükteki bir alana yayıldığı görülmektedir (Fig. 6).

Knidos boğa figürinlerinin büyük bir bölümü Ege/Trireme Limanı'nın kuzey kıyılarında tespit edilmiştir. Buranın dışında Liman Caddesi, Apollon Karneios Kutsal Alanı, Dorik Stoa, Korinth Tapınağı Terası kuzeyi ve Küçük Tiyatro'nun batısında bulunmuştur⁶⁴. Bir diğer ifadeyle pişmiş toprak boğa figürinlerine Knidos'ta kazısı yapılan her alanda rastlanılmıştır.

Fig. 6: Knidos'ta pişmiş toprak boğa figürinlerinin bulunduğu alanlar.

Knidos boğa figürinlerinin büyük bir bölümü Ege/Trireme Limanı olarak adlandırılan alanın kuzeyinde bulunmuştur. I.C. Love tarafından “Trireme Harbor North/East/West” şeklinde kodlanan bu bölge, Ege/Trireme Limanı kuzeyini ifade eder. Bu alan limanın kuzeybatısında yer alan E Kilisesi ile yine limanın kuzeydoğusunda bulunan D Kilisesi arasında kalan bölgeyi kapsar. I.C. Love limanın kuzey bölgesinde çok sayıda sondaj kazısı gerçekleştirmiştir. I.C. Love bu sondajlarda

64 Bahsi edilen bu alan Knidos içerisinde yaklaşık 70000 metrekarelik bir alanı kapsar.

MÖ 6.–5. yüzyıllara tariheddiği seramik parçalarına rastladığını⁶⁵ bunların yanı sıra Protogeometrik ve Geometrik Dönem'e tarihlenen seramikler yine bu bölgedeki sondajlarda tespit edilmiştir⁶⁶. Yine de tüm bu buluntu gruplarına I.C. Love'ın da birçok kez ifade ettiği gibi farklı dönemlere ait karışık tabakalarında rastlanılmıştır⁶⁷. Kentin diğer noktalarında bulunan, örneğin Dorik Stoa ve Küçük Tiyatro batısında olduğu gibi diğer figürinler de karışık tabakalarda tespit edilmiştir⁶⁸.

Bilindiği üzere Knidos MÖ 4. yüzyılda Arkaik ve Klasik Dönem öncesi kentin üzerine ızgara/hippodomik planlı yeni bir kent düzenine geçmiştir⁶⁹. Oldukça kapsamlı bu inşa faaliyetleri neticesinde kentin tüm kamusal ve kutsal alanları yeniden düzenlenmiş, kentin terasları, limanları ve surları tamamen yenilenmiştir⁷⁰. Knidosluların gerçekleştirdiği bu hırslı inşa programı, kentin Arkaik ve Klasik Dönem öncesi yapılaşmasını/tabakaları üzerinde yıkıcı bir etkisi olmuş olmalıdır. Benzer bir şekilde I.C. Love da erken buluntuların karışık tabakalardan gelmesini bu inşa programına bağlar⁷¹.

MÖ 4. yüzyılda gerçekleşen bu inşa faaliyeti bazı araştırmacılar tarafından Knidos'un başka bir lokasyondan bugünkü konumuna taşınmış olması olarak değerlendirilmiştir. G. Bean ve M. Cook'un 1950'li yıllarda Datça Yarımadası'nda sürdürdükleri araştırma neticesinde Klasik Dönem öncesi buluntulara rastladıkları Burgaz'da (Datça) bulunan kentin, MÖ 4 yüzyılda Tekir Mevkii'ne taşındığını önerilmiştir⁷². Taşınmaya kanıt olarak ise Kos ve Rodos'ta gerçekleşen *synoikismos* hareketlerini ve Hekatomidler dönemi kentleşme hareketlerini örnek göstermişlerdir⁷³. Burgaz ve Emecik'te arkeolojik araştırmalar gerçekleştirmiş Numan Tuna ise Knidos'ta I.C. Love tarafından tespit edilen ve henüz yayınlanmayan buluntuların kanıt olarak kullanılamayacağını önermiş, doğal ve korunaklı bir koy olan

65 Iris Love bölgedeki Klasik Dönem öncesi buluntularını yüzey seviyesinden 6 metre, deniz seviyesinden ise 1.5 metre derinlikte rastladığını, bu sondajlardaki kazı çalışmalarını ise açmaların su dolması sebebiyle terk etmek durumunda kaldığını belirtir (Mellink 1978, 321 – 324).

66 Tozluca – Doksanaltı 2019, 219, fig. 2.

67 Love 1973, 419, Lev. 74, Fig. 10; Love 1974, 90, Fig. 48–49

68 Küçük Tiyatro'nun batısında yer alan ve MS 4. – 7. yüzyıllar arasında kullanılmış olan tonozlu mekanların üst dolgusunda gün yüzüne çıkartılan Kat. 14 numaralı örneklerle birlikte Klasik Dönem'den, Geç Antik Dönem'e kadar buluntulara rastlanılmıştır (Geç Antik Kompleks ve kontekstin tarihlemesi için bkz. Doksanaltı et. al. 2014, 532; Sözel 2023, 96 – 97).

69 Doksanaltı et. al. 2018, 15; Büyüközer 2020, 184.

70 Knidos surlarına ilişkin en güncel araştırmaları yürüten A. Büyüközer kent surlarının MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğine kadar tamamlanmış olduğunu önerir (Büyüközer 2019, 233; Büyüközer 2020, 184 – 185; Büyüközer 2023, 155 – 156).

71 Love 1978, 1129.

72 Bean – Cook 1952, 206 – 207.

73 Bean ve Cook'un taşınma düşüncesini Burgaz'da arkeolojik kazılar gerçekleştiren N. Tuna'da desteklemiş Burgaz'da Hellenistik Dönem ile birlikte nüfusun ve yerleşimin küçülmeye başladığını önerir (Bean – Cook 1952, 210 – 212; Tuna 2012, 14 – 15.) N. Deamand ise konuya ilişkin antik literatürde yeterli verinin olmadığını savunur (Deamand 1989, 224 – 237). Knidos'ta 1987 – 2006 yılları arasında arkeolojik kazılar yürüten R. Özgan ise böyle bir taşınmanın varlığını tamamen reddeder (Özgan 2009, 94 – 95).

Tekir Mevkii'nde sınırlı bir alanda yerleşim olabileceğini önermiştir⁷⁴. Dolayısıyla pişmiş toprak boğa figürinleri bu tartışma ve öneriler için oldukça önemlidir.

Karanlık Çağ'dan MÖ erken 8. yüzyıla kadar olan süreçte Grek dünyasında henüz temenos olarak ifade edilebilecek belirli bir kutsal alan anlayışının olup olmadığı tartışma konusudur⁷⁵. Kesin sınırlarla belirlenmiş temenos Arkaik ve Klasik Dönem için mutlak bir öneme sahip değilken bazı örneklerde kutsal alan sınırları bir sıra taş ile bile belirlenebilmektedir⁷⁶. Sınırları belli *periboloi* duvarları olan temenoslar öncesi birçok kutsal alan ya da kutsallık atfedilmiş alan, örneğin Olympia Zeus Kutsal Alanı ya da yakınlarındaki Kombotherka Artemis Kutsal Alanı gibi, yeniden düzenlendikleri MÖ 8. – 7. yüzyıllara kadar olan süreçte birer açık hava tapınım alanı hüviyetindedir⁷⁷. Bir diğer husus da Tegea'daki Athena Alea Kutsal Alanı'nda olduğu gibi ritüel uygulamaları bakımından altınlar tapınaklarda önemli bir role sahiptir ve birçok kutsal alanda altınlar tapınaklardan erken bir döneme aittir⁷⁸.

Kutsal alan kavramının oluşumunun yanı sıra kutsal alanlarda adak eşyalarının konumlandırılması da oldukça önemlidir. G. Alroth adakların bulunış pozisyonlarını altar üstünde, altar yakınlarında ve kül tabakası içinde olmak üzere üç ana başlıkta incelemiştir⁷⁹. Kıta Yunanistan'da Kalapodi'deki bir kült binasında yakılmış sunular ve adak eşyalarının bırakılması için bir orthostat bloğu yerleştirilmiş, bu bloğun üzerinde ve etrafındaki kül tabakasında adak eşyalarına rastlanılmıştır⁸⁰. Dreros'ta bulunan bir diğer kült yapısında, altar olarak yorumlanmış bir benç üzerinde çok sayıda adak eşyası gün yüzüne çıkartılmıştır⁸¹. Girit'te bulunan Kommos'ta, *Altar C* olarak adlandırılan altar üzerinde bir adet pişmiş toprak boğa figürini *insitu* halde bulunmuştur⁸².

Tıpkı Emecik'te olduğu gibi Knidos pişmiş toprak boğa figürinleri de adak eşyası olarak kullanılmıştır. Knidos örnekleri kent içerisinde tek bir noktadan ziyade belli bir alana yayılmış halde bulunmuştur. Ancak bu buluntuların büyük bir çoğunluğunun Ege/Trireme Limanı çevresinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Kni-

74 Tuna 2012, 27.

75 Polignac, Odyssea'da geçen Pylosluların deniz kenarında yaptıkları kurban sunusunu temel alarak bu dönemde sınırları belirlenmiş bir kutsal alan anlayışının bulunmadığını önerir (Polignac 1984, 27 – 31). Morris ise Karanlık Çağ'da mekânsal bir sınırın olmadığı, MÖ 8. yüzyıl ile birlikte yaşam alanları ile kutsal alanlar arasındaki farkın belirginleştiği dolayısıyla kutsal alanların ortaya çıktığını belirtir (Survinou-Inwood 1995, 2-4).

76 Tomlinson 1976, 17.

77 Olympia Zeus Kutsal Alanı MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreğinde tekrar organize edilmiştir (Averett 2007, 88). Kombotherka Artemis Kutsal Alanı ilk taş yapı ve temenos Arkaik Dönem ile birlikte görülmeye başlamıştır (Sinn 1981, 83 vd.).

78 Tomlinson 1976, 16-17; Survinou-Inwood 1995, 7, dn. 58.

79 Alroth 1988, 202.

80 Alroth 1988, 199, fig. 4.

81 Marinatos 1936, 222, 224, 269, fig. 6-7; Alroth 1988, 200, fig. 7.

82 Kommos'taki C9 numaralı boğa figürünü buluntu yeri için bkz. (Shaw 1977, 143, lev. 40:f ve 41:a; Shaw 2000, 58-59). Kommos'a benzer bir adak konumlandırması Girit'te Vyrse ve Chania'da tespit edilmiştir. Burada 430 adet kilden yapılmış boğa figürünü denize bakar şekilde konumlandırılmıştır (Andreadaki-Blasaki 1997: 59, 61-62, fig. 67; Shaw 2000, 166).

dos'un kent planlaması dikkate alındığında, kentin batı bölümünün özellikle de Ege/Trireme Limanı'nın kuzeyinde kalan bölgenin MÖ 4. yüzyılda yenilenen kent planlamasında kutsal alanlara ayrıldığı görülmektedir⁸³. Yine bu alanda yer alan Yuvarlak Tapınak Kutsal Alanı'nda yer alan mağarada tespit edilen pişmiş toprak figürin ve adak protomları bu alanda MÖ 7. yüzyıldan MÖ 390-80 yıllarına kadar devam eden süreçte kesintisiz bir kült aktivitesinin devam ettiğini gösterir⁸⁴. Yuvarlak Tapınak Terası'nda yer alan mağara, Apollon Karneios Kutsal Alanı'nda yer alan mağara ve su kaynağı erken dönemde bu bölgenin kült aktiviteleri için gayet uygun bir konumdur⁸⁵.

Çalışmaya konu boğa figürinlerinin kültürel içerikleri ve kültürel bir alanla var olması muhtemel bağlantısının ortaya konulmasını sağlayan önemli ipuçlarından biri de No. 3 (Fig. 1c) numaralı Knidos örneğinin gövdesini boydan boya delen ve figürinin asıldığını gösterir deliktir. Pausanias⁸⁶ Sikyon'daki Asklepios'a adanmış yapının tavanına asılmış halde duran figürinlerden bahseder. Benzer bir şekilde Delphi'deki Apollon Tapınağı tavanına asılmış bütün bir *chariot* yine antik kaynaklar tarafından belirtilmektedir⁸⁷. Dolayısıyla No. 3 numaralı Knidos örneği tapınak ya da bir kült yapısına adanmış ya da sergilenmiş olmalıdır. Tüm bu veriler dikkate alındığında Knidos'un batısında, Ege/Trireme Limanı'nın kuzeyinde Geometrik ve Arkaik Dönem'e tarihlenebilecek bir kutsal alanın varlığına işaret etmeli ya da aranmalıdır. Yine No. 3 örneğinin de gösterdiği gibi bu bölgede aynı döneme tarihlenebilecek kült yapıları da bulunabilir. Bu yorum için en büyük karşı argüman Knidos'ta erken döneme ilişkin mimari kalıntıların bulunmaması olacaktır. Ancak benzer ya da aynı diyebileceğimiz örneklerin görüldüğü Emecik'te de benzer bir "kült yapısı" henüz tespit edilememiştir⁸⁸.

83 Bahsi geçen bölgede Dor/Pembe Tapınak, Apollon Karneios Kutsal Alanı ve Yuvarlak Tapınak gibi Klasik Dönem ve öncesine buluntu veren en az üç kutsal alan bulunur.

84 Adak protomları ve diğer pişmiş toprak figürinleri değerlendiren M. Şahin, kutsal alanın ilk ve erken evresinde Demeter-Kore kültü ve Aphrodite kültünün tapınım gördüğünü belirtir (Şahin 2005, 76-77; Şahin 2021, 200 - 203).

85 Apollon Karneios Kutsal Alanı doğusunda yer alan mağaranın, ki bu mağaradan çıkan pişmiş toprak künkler burada bir su kaynağının olduğunu bizlere gösterir, ön yüzü Klasik Dönem'de tıraşlanmış ve önü kapatılmıştır (Bruns-Özgan 2002, 87 - 88, fig. 93 - 94). Kentin doğusunda yer alan Musalar Kutsal Alanı'nda bulunan mağaranın ön yüzü MÖ 300 yılında tıraşlanarak bir *nymphaeuma* çevrilmiştir (Jenkins 2005, 185).

86 Pausanias, 2.10.3.

87 Alroth 1988, dn. 2.

88 Emecik Apollon Kutsal Alanı'nda MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen teras duvarı dışarısında aynı dönem veya erken döneme ilişkin herhangi bir yapı bulunamamıştır (Berges 2006, 56).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Pişmiş toprak boğa figürinleri Zeus, Hera, Apollon, Artemis ve Athena gibi birçok farklı tanrı ve tanrıçaya adanmışlardır. Boğa figürinleri ve diğer hayvan figürinleri dini ritüellerde adak olmalarının yanı sıra duacıya eşlik etmektedir⁸⁹. Boğanın sahip olduğu iktidar, verimlilik ve cinsel güç gibi özelliklerin inanana geçtiği düşünülmekle beraber bu hayvanlar aynı zamanda tarımsal ekonomi ve gündelik hayat için oldukça önemli hayvanlardır⁹⁰. Heilmeyer pişmiş toprak boğa ve sığır figürinlerinin Olympiada oldukça fazla sayıda bulunması sebebiyle bu adakların çiftçi ve hayvan sahipleri tarafından yapıldığını önermiştir⁹¹. Snodgrass ise bu figürinlerin Miken ekonomik sisteminin çökmesinin ardından MÖ 9. yüzyılda küçükbaş hayvancılığın azaldığını ve tohumlu tarımın giderek artması sonucu boğa/sığırların ekonomik yaşamdaki artan öneminin kült aktivitelere yansımaları olarak önermiştir⁹². Bu adakların aynı zamanda kurban edilen hayvanların anımsatıcısı/hatırası olarak⁹³ ya da bu hayvanların gerçek hayvanlar yerine kullanıldığını düşünenler de vardır⁹⁴. Bazı araştırmacılar ise bu figürinlerin üzerinde yakma ve kesme gibi gerçek kurban ritüellerinin uygulandığı önerilmiştir⁹⁵. Benzer bir bakış açısıyla değerlendirilen Klaros buluntularının, gerçek hayvanların yerine adak olarak sunulduğu düşünülmüştür⁹⁶. Ayrıca Klaros'ta tespit edilen hayvan kemikleri incelendiğinde küçükbaşlara ait hayvan kemiklerinin büyükbaş hayvan kemiklerine göre sayıca çok daha fazla olduğu belirlenmiştir⁹⁷. Benzer bir durum Girit'te yer alan Kommos'ta da görülür. Kommos'ta tespit edilen pişmiş toprak boğa figürinleri sayıca büyükbaş hayvan kemiklerine kıyasla oldukça fazladır⁹⁸.

Pişmiş toprak boğa figürinleri kutsal alanlarda adak olarak kullanılmışlardır. MÖ 8. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlediğimiz Knidos boğa figürinleri de benzer bir amaçla kullanılmıştır. Kent içerisinde birçok farklı noktada tespit edilen Knidos buluntuları büyük oranda Ege/Tirreme Limanı çevresinde bulunmuştur. Dolayısıyla bahsi geçen bu bölgede Geç Geometrik ya da Arkaik Dönem'e ait bir kutsal alanın varlığı olasıdır.

Knidos üretimi boğa figürinleri kent içerisinde birçok alanda, farklı dönem ve malzemenin yer aldığı karışık tabakalarda tespit edilmiştir. Benzer buluntu mer-

89 Avarett 2007, 121.b

90 Burkert 1985, 64; Guggisberg 1996, 374; Shaw 2000, 172.

91 Heilmeyer 1972, 54, 87-89; Heilmeyer 1979, 196; Averett 2007, 131, dn. 49.

92 Snodgrass 1987, 193 - 210.

93 Sinn 1981, 88; Baumbach 2004, 161; Averett 2007, 232.

94 Burkert 1985, 93; Guggisberg 1996, 339; Baumbach 2004, 161 - 162.

95 Ancak bu düşünce figürinler üzerinde bu ritüellere ilişkin herhangi bir izin bulunmaması sebebiyle yaygın bir şekilde kabul görmez (Brulotte 1994, 202, n. 30, 305, Morgan 1999, 172-73, F29; Averett 2007, 135, dn. 72).

96 Dewailly 2001, 368-374.

97 Akar-Tanrıver 2009, 131.

98 Kommos pişmiş toprak figürinleri arasında çok az sayıda küçükbaş hayvan bulunurken, kutsal alanda en çok küçük baş hayvan kurban edilmiştir (Shaw 2000, 172 - 173).

kezlerinde tespit edilmiş örnekler dikkate alınarak yaptığımız tarihlemelerde, Knidos örneklerinin MÖ 8. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlenmiştir. Kutsal alanda adak olarak kullanılan bu figürinler, Tıpkı Emecik'te olduğu gibi, Knidos teritoryumunun baş tanrısı olan Apollon'a adanmış olmalıdır. Knidos örneklerine, kentin ada bölümü olan Kap Krio hariç, kazısı yapılan tüm bölgelerde rastlanmıştır. Ancak, örnekler Ege/Trireme Limanı kuzeyinde yoğunlaşmaktadır. Knidos örneklerinde yer alan asılmaya dair iz ve diğer kutsal alanlarda tespit edilen örneklerin konumlandırılması dikkate alındığında, Trireme Limanı kuzeyinde Geç Geometrik ve Arkaik Dönem'e tarihlenebilecek bir kutsal alanın varlığı olasıdır.

KATALOG⁹⁹

No. 1 (Fig. 1a): Y: 6 cm, U: 9.7 cm, G: 4.5 cm; Elle şekillendirilmiştir. Tüme yakın. Boynuzlar ve sağ ön bacak kırık. Kil kızıl kahve renkte (5 YR 5/6). Baş ve gövde geometrik bezemelere sahip. MÖ 8. yüzyılın son çeyreği.

No. 2 (Fig. 1b): Y: 4.1 cm, U: 4.8 cm, G: 3.1 cm; Baş parçası. Baş elle şekillendirilmiş, gövde çark yapımı. Hamur (10 YR 7/4). MÖ 8. yüzyılın son çeyreği/sonu.

No. 3 (Fig. 1c): Y: 7.8 cm, U: 8.6 cm, G: 4.3 cm; Elle şekillendirilmiştir. Baş, ön bacaklar ve gövdenin bir bölümüne ait parça. Hamur (10 YR 7/4). MÖ 8. yüzyılın son çeyreği/sonu.

No. 5 (Fig. 2a): Y: 5.4 cm, U: 9.8 cm, G: 4.7 cm; Elle şekillendirilmiştir. Baş ve ön gövde parçası. Bacaklar ve boynuzlar kayıp. Hamur (5 YR 5/6). MÖ 7. yüzyıl.

No. 6 (Fig. 2b): Y: 5.6 cm, U: 8.9 cm, G: 3.9 cm; Elle şekillendirilmiştir. Tüme yakın. Bacak ve boynuzlar kayıp. Hamur (7.5 YR 5/6) bezeme (5 YR 4/6). MÖ 7. yüzyıl.

No. 7 (Fig. 2c): Y: 5.3 cm, U: 8.1 cm, G: 5.5 cm; Kalıp yapımı. Baş parçası. Hamur (7.5 YR 5/6). MÖ 7. yüzyıl.

No. 8 (Fig. 2d): Y: 4.5 cm, U: 10.9 cm, G: 4.5 cm; Elle şekillendirilmiş. Gövde parçası. Baş ve bacaklar kayıp. Hamur (7.5 YR 7/6). MÖ 7. yüzyıl?.

No. 9 (Fig. 3a): Y: 8.4 cm, U: 11.3 cm, G: 6.3 cm; Elle şekillendirilmiştir. Baş ve ön gövde parçası. Hamur (5 YR 5/6). MÖ 7. yüzyıl.

No. 10 (Fig. 3b): Y: 6 cm, U: 6.6 cm, G: 4.8 cm; Elle şekillendirilmiştir. Baş ve ön gövde parçası. Hamur (5 YR 5/6). MÖ 7. yüzyıl.

99 Katalogda figürinlerin hamur renklerinin belirlenmesinde 2009 yılı basımı Munsell Soil Color Charts kullanılmıştır. Y: Yükseklik, U: Uzunluk, G: Genişlik.

No. 11 (Fig. 3c): Y: 4 cm, U: 6.2 cm, G: 4.7 cm; Elle şekillendirilmiştir. Hamur (5 YR 5/6). MÖ 7.-6. yüzyıl başları.

No. 12 (Fig. 3d): Y: 3.9 cm, U: 7.9 cm, G: 4.1 cm; Elle şekillendirilmiştir. Gövde parçası. Uzuvlar kayıp. Hamur (7.5 YR 7/6). MÖ 7.-6. yüzyıl başları.

No. 13 (Fig. 4a): Y: 4 cm, U: 8 cm, G: 3.5 cm; Elle şekillendirilmiştir. Gövde parçası. Uzuvlar kayıp. Hamur (5 YR 5/6). MÖ 7.-6. yüzyıl başları.

No. 14 (Fig. 4b): Y: 5.1 cm, U: 8.5 cm, G: 3.2 cm; Elle şekillendirilmiştir. Tüm. Hamur (10 YR 7/4). MÖ 7.-6. yüzyıl başları.

No. 15 (Fig. 4c): Y: 13.5 cm, U: 16.6 cm, G: 8.5 cm; Elle şekillendirilmiştir. Tüme yakın. Ön sağ sol bacak, arka bacaklar ve boynuzlar kayıp. Hamur (5 YR 5/6). MÖ 7. yüzyıl-6. yüzyıl başları.

No. 16 (Fig. 5a): Y: 3.3. cm, U: 8.1 cm, G: 3.7 cm; Elle şekillendirilmiştir. Hamur 5 YR 6/6. Gövde parçası. Uzuvlar kayıp. MÖ 7. yüzyıl-6. yüzyıl başları.

Teşekkür

Söz konusu çalışma, 01.06.2020 tarihli ve 2587 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Selçuk Üniversitesi adına sürdürülen Knidos - Burgaz - Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmaları kapsamında hazırlanmıştır. Knidos Antik Kenti kazı, restorasyon ve koruma-onarım çalışmaları T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir. Bu makalede adı yer alan buluntuların çalışılmama sağlayan sayın Prof. Dr. Ertekin DOKSANALTI'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışma Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından (Proje No: 15203011, Proje Adı: Knidos'ta Bulunmuş Bir Grup Boğa Figürini) desteklenmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmiştir.

Etik

Bu makale, "Knidos'ta Bulunmuş Bir Grup Boğa Figürini" isimli, 2016 yılında kabul edilmiş, yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Ayrıca bu çalışma Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından (Proje No: 15203011, Proje Adı: Knidos'ta Bulunmuş Bir Grup Boğa Figürini) desteklenmiştir. Etik Kurul izni ile ilgili; bu çalışmanın yazarı ve hakemleri Etik Kurul İzni'ne gerek olmadığını beyan etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akar-Tanrıver 2009, Akar-Tanrıver, D. S., Apollon Klarios Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Alroth 1988, Alroth, B., "The Positioning of Greek Votive Figurines", (eds. R. Hägg – N. Marinatos – G. C. Nordquist), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens*, Atina 1986, Stockholm, 195-203.
- Andreadaki-Blasaki 1997, Andreadaki-Blasaki, M., *The County of Khania through Monuments from the Prehistoric Period to Roman Times*, London.
- Averett 2007, Averett, E. W., *Dedications in Clay: Terracotta Figurines in Early Iron Age Greece (c. 1100-700 BCE)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Missouri-Columbia Faculty of the Graduate School, Columbia.
- Baumbach 2004, Baumbach, J. D., *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*, Oxford.
- Bean – Cook 1952, Bean, G. – Cook, M., "The Cnidia", *The Annual of the British School at Athens*, 47, 171-212.
- Berges 2006, Berges, D. *Knidos Beiträge zur Archaischen Stadt*, Mainz am Rhein.
- Blinkenberg 1931, Blinkenberg, C., *Lindos: Fouilles de l'Acropole 1902-1914, Les Petits Objets*, Berlin.
- Boardman 1961, Boardman, J., *The Cretan Collection in Oxford: The Dictaeon Cave and Iron Age Crete*, Oxford.
- Brulotte 1994, Brulotte, E. L., *The Placement of Votive Offerings and Dedications in the Peloponnesian Sanctuaries of Artemis*, Minnesota.
- Bruns-Özgan 2002, Bruns-Özgan, C., *Knidos. A Guide to the Ancient Site*, Konya.
- Burkert 1985, Burkert, W., *Greek Religion*, Cambridge.
- Büyükközer 2019, Büyükközer, A. "Knidos Liman Duvarları", *Cedrus*, VII, 215-237.
- Büyükközer 2020, Büyükközer, A. "Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?)", *OLBA*, XXVIII, 165-206.
- Büyükközer 2023, Büyükközer, A., "New Research at Knidos City Walls: Initial Outcomes", (eds. A. Diler – S. Özen), *Fortifications in Western Anatolia*, Saarbrücken, 139-159.
- Cahn 1970, Cahn, H. A., *Knidos. Die münzen des 6. und 5. Jhs v. Chr.*, Berlin.
- Deamand 1989, Deamand, N. "Did Knidos Really Move? The Literary and Epigraphical Evidence", *Classical Antiquity*, 8/2, 224-237.
- Dewailly 2001, Dewailly, M., "Le sanctuaire d'Apollon à Claros: Place et fonction des dieux d'après leurs images", *Mélanges de l'école Française de Rome* 113-1, 365-382.
- Doksanaltı et. al 2014, Doksanaltı, E. M. – Sevmen, D. – Karaoğlan, İ. – Erdoğlan, L. U. – Özgan, C., "Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2012-2013", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36/2, Gaziantep 2014, Ankara, 517-546.
- Doksanaltı et. al. 2018, Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan, İ. – Tozluca, D. O., *Knidos Denizlerin Buluştuğu Kent*, Ankara.
- Evelyn-White, 1932, Evelyn-White, H. G., *Hesiod. The Homeric Hymns and Homerica*, London.
- Guggisberg 1996, Guggisberg, M. A., *Frühgriechische Tierkeramik: zur Entwicklung und Bedeutung der Tiergefäße und der hohlen Tierfiguren in der späten Bronze- und frühen Eisenzeit (ca. 1600-700 v. Chr.)*, Mainz.
- Hayden 1991, Hayden, B. J., "Terracotta Figures Figurines and Vase Attachments from Vrokastro, Crete", *Hesperia*, 60/1, 103-144.
- Heilmeyer 1972, Heilmeyer, W. D., *Frühe Olympische Tonfiguren*, Berlin.
- Heilmeyer 1979, Heilmeyer, W. D., *Frühe Olympische Bronzfiguren*, Berlin.
- Herodotos, Herodotos, *Historia*, "Herodot Tarihi", (trans. M. Ökmen – A. Erhat), İstanbul, 1993.
- Higgins 1954, Higgins, R. A., *Catalogue of the Terracottas in Department of Greek and Roman Antiquities British Museum, Volume I-II: Greek: 730-330 B.C.*, London.
- Higgins 1967, Higgins, R. A., *Greek Terracottas*, London.
- Jacopi 1932, Jacopi, G., *Clara Rhodos, Vol. VI – VII (Parte I), Studi e Materiali Pubblicati a Cura Dell'Istituto Storico Archeologico di Rodi, Rhodos*, 1932.
- Jarosch 1994, Jarosch, V., *Samische Tonfiguren. Des 10. bis 7. Jahrhunderts v. Chr. aus Heraion von Samos*, Samos Band XVIII, Bonn.
- Jenkins 2005, Jenkins, I., "The Relief of the Dancing Nymphs from A Nymphaeum at Knidos", *Ramazan Özgan'a Armağan*, (eds. M. Şahin – İ. H. Mert), İstanbul, 180-191.
- Karageorghis 1996, Karageorghis, V., *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus VI: The Cypro-Archaic Period Monsters, Animals and Miscellanea*, Nicosia.
- Kleibl 2006, Kleibl, K., "Die Terrakottavotive des Apollon-Heiligtums Emecik", *Knidos Beiträge zur Archaischen Stadt*, Mainz am Rhein.

- Kleibl 2010, Kleibl, K., "Zypro-archaische Terrakottavotive aus dem Apollon-Heiligtum in Emecik xxvi (Türkei) als Zeugnis interkultureller Beziehungen", *Zypren, Insel im Schnittpunkt interkultureller Kontakte – Adaption und Abgrenzung von der Spätbronzezeit bis zum 5. Jahrhundert v. Chr.*, (eds. R. Bol – K. Kleibl – S. Rogge), Münster, 113 – 138.
- Kübler 1954, Kübler, K., *Die Nekropole Des 10. Bis 8. Jahrhunderts, Keramaikos Ergebnisse Der Ausgrabungen V*, Berlin.
- Lindos IV/2, Lindos VI/2: *Excavations and Surveys in Southern Rhodes: The Post-Mycenaean Period until Roman Times and the Medieval Period*, (eds. L. W. Sørensen – P. Pentz), Aarhus.
- Love 1970, Love, I. C., "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1969", *American Journal of Archaeology*, 74/2, 149-155.
- Love 1973, Love, I. C. "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1972", *American Journal of Archaeology*, 77/4, 413-424.
- Love 1974, Love, I. C., "Excavations at Knidos 1972", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXI/2, 85-129.
- Love 1978, Love, I. C. "A Brief Summary of Excavations at Knidos 1967-1973", (ed. E. Akurgal), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, III, 1111-1133.
- Marinatos 1936, Marinatos, S., "Le temple géométrique de Dréros", *BCH* 60, 214-285.
- Mellink 1978, Mellink, M. J., "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, 82/3, 315-338.
- Mollard-Besques 1954, Mollard-Besques, S., *Catalogue Raisonné Des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs Étrusques et Romains I: Époques Préhellénique Géométrique, Archaique Et Classique*, Paris.
- Morgan 1999, Morgan, C. A., *Isthmia VIII: The Late Bronze Age Settlement and Early Iron Age Sanctuary*, Princeton.
- Özgan 2009, "Eski-Yeni Knidos Problemi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 132, 93-112.
- Polignac 1984, Polignac, F., *La Naissance de la Cité Grecque*, Paris.
- Schmidt 1968, Schmidt, G., *Kyprische Bildwerke aus dem Heraion von Samos*, Bonn.
- Shaw 1977, Shaw, J. W., "Excavations at Kommos (Crete) during 1976", *Hesperia*, 46/3, 199-240.
- Shaw 2000, Shaw, M. C., "The Sculpture from the Sanctuary", *Kommos IV The Greek Sanctuary* (eds. J. W. Shaw – M. C. Shaw), New Jersey, 135-209.
- Shaw 2004, Shaw, J. W., "Kommos: The Sea-Gate to Southern Crete", (eds. L. P. Day – M. S. Mook – J. D. Muhly), *Crete Beyond the Palaces: Proceedings of the Crete 2000 Conference*, Philadelphia, 43-51.
- Sinn 1981, Sinn, U., "Das Heiligtum der Artemis Limnatis bei Komothekra II: Der Kult. Zur Bestimmung der Frühen 'Olympischen' Tonfiguren", *Athenische Mitteilungen* 96, 25-43.
- Snodgrass 1987, Snodgrass, A. M., *An Archaeology of Greece: The Present State and Future Scope of a Discipline*, California.
- Sözel 2023, Sözel, S., "Knidos Küçük Tiyatro Batisından Ele Geçen Pişirme Kapları", *Propontica*, 1, 83-105.
- Survinou-Inwood 1995, Survinou-Inwood, C. "Early Sanctuaries. The Eighth Century and Ritual Space", *Greek Sanctuaries: New Approaches*, (eds. N. Marinatos – R. Hägg), 1-12.
- Şahin 2005, Şahin, M., "Terrakotten aus Knidos: Erste Ergebnisse die Kulte auf der Raundtempelterrasse", *Istanbul Mitteilungen*, 55, 65-94.
- Şahin 2021, Şahin, M., "Knidos Yuvarlak Tapınak Terası Pişmiş Toprak Adak Protomaları", *OLBA XXIX*, 189-226.
- Thurston 2015, Thurston, C., *The Co-occurrence of Terracotta Wheelmade Figures and Handmade Figures in Mainland Greece, Euboea, the Dodecanese, the Cyclades and the Northern Aegean Islands, 1200-700 BC*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Oxford University, Oxford.
- Tomlinson 1976, Tomlinson, R. A., *Greek Sanctuaries*, London.
- Tozluca – Doksanaltı 2019, Tozluca, D. O. – Doksanaltı, E. M., "A Group of Protogeometric and Geometric Pottery Found in Knidos", *Anodos*, 14, 217-225.
- Tuna 2012, Tuna, N., *Knidos Teritoryumunda Arkeolojik Araştırmalar*, Ankara.
- Tuna 2022, Tuna, N., *Emecik'teki Apollon Kutsal Alanı Arkeolojik Araştırmalar (1998-2006)*, Knidos Teritoryumu I, İstanbul.
- Zimmermann 1989, Zimmermann, J. L., *Les Chevaux de Bronze dans l'art Géométrique Grec*, Genève.

Paphlagonia Bölgesi Roma Eyalet Sikkeleri Üzerindeki Nemesis Tasvirleri

Nemesis Representation on Roman Provincial Coins of the Paphlagonia Region

Ayhan GİRĞİN¹

¹Sinop Üniversitesi, Gerze Meslek Yüksekokulu, Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, Sinop
· ayhangirgin09@gmail.com · ORCID > 0000-0001-5713-8201

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12 Kasım/November 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 13 Ağustos/August 2023

Yıl/Year: 2023 | **Cilt – Volume:** 1 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa/Pages:** 183-204

Atıf/Cite as: Girgin, A. "Paphlagonia Bölgesi Roma Eyalet Sikkeleri Üzerindeki Nemesis Tasvirleri"
Propontica, 1 (2), Eylül 2023: 183-204.

PAPHLAGONIA BÖLGESİ ROMA EYALET SİKKELERİ ÜZERİNDEKİ NEMESIS TASVİRLERİ

ÖZ

Tanrıça Nemesis, hem soyut bir kavram hem de tanrısal bir varlık olarak insanların haddini bilmez, taşkın davranışlarına, aşırı zenginliklerine karşı tanrısal öfkeyi simgeler. Nemesis cetvel, dizgin, tekerlek, terazi, küre, asa, kılıç, kırbaç gibi sembollerle ve Griffon ile ilişkilendirilmiştir. Tanrıça, Roma İmparatorluk Dönemi boyunca hem başkentte hem de eyaletlerde tapınım görmüş, askeri eğitim alanları ve zafer kazanan generaller ile özellikle aktör, sporcu ve gladyatörlerin koruyucusu olarak kabul edilmiştir. Nemesis tasviri Paphlagonia Bölgesi'nde ele geçen Amastris, Gangra/Germanikopolis, Ionopolis/Abonoteikhos, Pompeiopolis, Sinope ve Tieuon/Tium kenti olmak üzere toplam altı kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir. Bu sikkeler üzerinde Nemesis'in toplam üç ana tipi saptanmıştır. Bunlar; Ayakta Duran Nemesis tipi, Kanatlı Nemesis tipi ve Tapınak İçinde Nemesis tipidir. Paphlagonia Bölgesi sikkeleri üzerinde Nemesis tasvirinin yer aldığı en erken örneği Domitianus dönemine tarihlenirken, en geç örneği ise Gallienus dönemine aittir. Bu bölgenin sikkeleri üzerinde Nemesis'in daha çok dengeleyici, cezalandırıcı özelliği ile birlikte zafer ve barışı simgelemesi ve adalet dağıtması vurgulanmış, ayrıca bu kentlerde tanrıçanın kent koruyucu kimliği ön plana çıkarılmıştır.

Bu çalışma kapsamında, Paphlagonia Bölgesi'nde yer alan altı kent tarafından Roma Eyalet sikkeleri üzerine darp edilmiş olan Nemesis tasvirleri incelenmiştir. Makalenin sonuç bölümünde, Nemesis'in Paphlagonia sikkeleri üzerinde tercih edilme nedenleri üzerine durulmuş ve tanrıçanın bölge sikkelerinde sıklıkla resmedilmesi bölgede Nemesis'e tapınımın geniş bir yayılım alanına sahip olmasına bağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Paphlagonia, Nemesis, Sikke, Roma Eyalet, Tasvir.

NEMESIS REPRESENTATION ON ROMAN PROVINCIAL COINS OF THE PAPHLAGONIA REGION

ABSTRACT

The Goddess Nemesis, both as an abstract concept and as a divine being, symbolizes divine anger against people's presumptuous, outrageous behavior and excessive wealth. Nemesis is associated with symbols such as cubit, bridle, wheel, scales, globe, scepter, sword, whip, and Griffon. The goddess was worshiped both

in the capital and the provinces during the Roman Imperial Period and was considered the protector of military training areas and victorious generals, especially actors, athletes, and gladiators. The depiction of Nemesis is found on the coins of six cities in the Paphlagonia Region: Amastris, Gangra/Germanikopolis, Ionopolis/Abonoteikhos, Pompeiopolis, Sinope and Tieion/Tium. Three main types of Nemesis were identified on these coins: The Standing Nemesis, Winged Nemesis, and In-Temple Nemesis types. The earliest coin of the Paphlagonia Region with the Nemesis representation belongs to the Domitian period, while the latest one belongs to the Gallien period. The depictions of Nemesis on the coins of this region emphasize her balancing and punishing feature, her symbol of victory and peace, and distributor of justice, and her identity as a protector in these cities.

This study examined Nemesis' representation on the coins minted by six cities in the Paphlagonia Region during the Roman Imperial Period. The conclusion emphasized why Nemesis was preferred over the coins of Paphlagonia, and the frequent depiction of the goddess on the coins of the region was attributed to the widespread Nemesis worship in the region.

Keywords: Paphlagonia, Nemesis, Coin, Roman Provincial, Representation.

GİRİŞ

Paphlagonia Bölgesi Roma eyalet sikkelerinde Nemesis tasviri; Amastris, Gangra/Germanikopolis, Ionopolis/Abonoteikhos, Pompeiopolis, Sinope ve Tieion/Tium kenti sikkeleri üzerinde görülmektedir. Bu kentlerin sikkeleri üzerinde Nemesis üç ana tipte betimlenmiştir: Ayakta Duran Nemesis, Kanatlı Nemesis ve Tapınak İçinde Nemesis. Söz konusu üç ana tipinde kendi içerisinde tanrıçanın elinde tuttuğu nesnelere göre alt tipleri bulunmaktadır. Ayakta Duran Nemesis tipinde yedi, Kanatlı Nemesis ve Tapınak İçinde Nemesis tiplerinde ise ikişer farklı alt tip olmak üzere toplam on bir alt tip tespit edilmiştir. Paphlagonia Bölgesi sikkeleri üzerinde görülen yukarıda belirtilen Nemesis tasvirlerinin tamamı, Roma imparatorları Domitianus ile Gallienus dönemleri arasında darp edilmişlerdir (Fig. 1). Bu çalışma kapsamında, Paphlagonia Bölgesi'nde yer alan söz konusu altı kent tarafından Roma Dönemi'nde basılmış olan sikkeler üzerindeki Nemesis tasvirleri hakkında bilgi verilmiş ve tanrıçanın sikkeler üzerinde resmedilmesinin nedenleri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

NEMESIS'İN KİMLİĞİ, KARAKTERİ, BELİRTEÇLERİ VE KÜLTÜ

Nemesis'in adı, Hellence “νέμω” ile bağlantılı “νέμεσις”¹ olmakla birlikte “pay-laştırmak, dağıtmak” anlamına gelen “νέμειν” (*nemein*) fiilinden türetilmiştir². Nemesis, insanların kendilerine ve talihlerine olan aşırı güveni ile ölçsüzlükleri ve aşırılıklarını cezalandıran bir ilahi cezanın/intikamın kişileştirilmiş bir ürünüdür³. Tanrıça, paylaşırma ve dağıtım konularında kader tanrıçaları Moiralar⁴, cezalandırıcı niteliğinde ise Eriny'ler⁵ ile benzerlik göstermektedir. Kültte Nemesis, Themis ve Gaia ile; şiirde ve güzel sanatlarda ise Dike ve Tykhe/Fortuna ile bütünleştirilir⁶. Nemesis'in “adil kanun, tanrısal ölçü”⁷ ve “haklı öfke” anlamlarını taşımaması, insanların haddini bilmez, taşkın davranışlarına, kendi talihine, zenginliklerine aşırı güveni cezalandıran tanrısal öfkeyi simgelemesiyle ilgilidir⁸. Tanrıça Tykhe/Fortuna tarafından dağıtılan abartılı iyilikleri kontrol eden Nemesis, Roma İmparatorluğu'nun özellikle doğu eyaletlerinde kent koruyucu olarak tapınım görmüş ve bu yönüyle Tykhe/Fortuna ile benzer bir külte sahip olmuştur⁹. Kötü eylemlere, aşırı şansa ve hak edilmemiş iyi servete karşı öfkelenerek, kayıplara ve acılara neden olduğu düşünülen Nemesis, genellikle kıskanç ve merhametsiz bir tanrıça olarak karakterize edilmiştir¹⁰. Ayrıca, dünyada adaleti koruyan, haklıyı haksızdan ayırt eden bir ahlak tanrıçası olarak da kabul edilir¹¹.

Nemesis'in adı ilk olarak antik kaynaklarda¹² geçer ve gece tanrıçası Nyks'in kızlarından biri olduğu belirtilir¹³. Hesiodos, Soylar Efsanesi'nin sonunda iyilik tanrıalarının yeryüzünden ayrılmasından sonra Aidos ile Nemesis'in kalacağını ve böylece bütün kötülüklerin insanların üstüne geleceğinden bahsetmektedir¹⁴. Bazı mitolojik anlatımlarda, Nemesis'in Helena'nın annesi olduğu; Zeus ile tanrıçanın birleşmesinden Helena'nın dünyaya geldiği söylenmektedir¹⁵. Yine başka anlatımlarda, Marathon yakınlarında yer alan Nemesis Tapınağı'ndaki tanrıça heykelinin yapımında kullanılan mermerin, Persler'in Atina'yı almasından sonra Nemesis'in, onların ölçsüz gururlarını cezalandırmasıyla ilişkili olduğu söylenir¹⁶. Bu olayla

1 Beekes 2010, 1005-1006.

2 Herter 1935, 2338; Larson 2007, 180; RE (https://alexikon.ch/RE/XVI,2_2337?Big).

3 Miles 1989; 138; Kılıç 2014, 833.

4 Yıldırım 2019, 709.

5 Grimal 1997, 534.

6 Fink 2004, 292.

7 Graves 2010, 155.

8 Cömert 2010, 94.

9 Hornum 1993, 41-42.

10 Hornum 1993, 6-10.

11 Can 2017, 483.

12 Homeros İlyada, III. 156, VI. 335; Odysseia, I. 350, II. 136, XXIII. 40; Hesiodos Theogonia, 223; İşler ve Günler, 200; Herodotos, I. 34, III. 40; Apollonius Rhodius, IV. 1042-1043, (<https://www.theoi.com/Text/ApolloniusRhodius4.html>).

13 Hesiodos Theogonia, 223.

14 Hesiodos İşler ve Günler, 200.

15 Erhat 2003, 215.

16 Grimal 1997, 534.

birlikte Nemesis'e tanrısal ölç kavramı atfedilmiş; çünkü Homeros'a göre tanrıça belirli bir bedelin ya da görevin gereğince yerine getirileceğine işaret eden insani bir duyguyu temsil etmekteydi¹⁷.

İnsan yaşamını dengede tutan bir tanrıça olan Nemesis dizgin, palmiye dalı ve tekerlek ile betimlenmiştir¹⁸. Tanrıça Nemesis genellikle cezalandırıcı ya da paylaştırıcı/dağıtıcı yönünü vurgulayan kırbaç, kılıç, küre, cetvel, terazi, asa gibi sembollerle ve Griffon ile ilişkilendirilmiştir¹⁹. Terazi birçok kültürde adaletin özellikle de ilahi adaletin simgesidir. Terazi, Hellen mitolojisinde tanrıça Dikaiosyne'nin simgesi olmasına karşın Nemesis kültüründe de yer alır; Asa/cetvel ise, adaletin ölçüsünü simgelediği için Tanrıça Nemesis'in simgesidir²⁰. Kanatlı olarak ya da Griffonlar tarafından çekilen bir arabayla betimlenebilen tanrıçanın ayaklarının yanında çoğunlukla bir çark/tekerlek betimlemesi bulunur. Tekerlek, insan talihinin döngüsel hareketlerini sembolize etmekte ve bu sembolle adaletsiz bir şansa sahip olanlara tanrıçanın mutlaka ceza vereceği ima edilmektedir²¹. Ciddi ve düşünceli bir kız olarak tasvir edilen Nemesis, vurgulanmak istenen yönüne göre atribülerle tasvir edilmiştir. İlmîliliği temsil ediyorsa cetvel veya dizgin, cezalandırmayı temsil ediyorsa kılıç veya kamçı taşımaktadır, müdahale hızını belirtmek için ise kanatları vardır ve Griffonlar'ın çektiği bir araba ile betimlenir²².

Klasik ve Hellenistik dönemlerde Smyrna²³, Rhamnous²⁴ ve Alexandria²⁵ gibi kentlerde önemli kült merkezleri bulunan tanrıçanın, Roma İmparatorluk Dönemi boyunca hem başkent Roma hem de eyaletlerde tapınım görmeye devam ettiği hatta yayılımında artış olduğu anlaşılmaktadır²⁶. İmparatorluğun erdemlerinden *Pax* ve *Victoria* ile bağlantılı olarak kabul edilen Nemesis, zafer ve barışın sağlanmasında aktif rol üstlendiği düşüncesi doğrultusunda, *Campestris* sıfatıyla askeri eğitim alanlarının ve zafer kazanan generallerin koruyucusu olarak algılanmıştır. Yine bu dönemde Nemesis stadion, amphitiyatro ve tiyatro gibi spor ve gösteriler ile bağlantılı olarak özellikle aktör, sporcu ve gladyatörlerin koruyucu tanrıçası olarak kabul edilmiştir²⁷.

17 Graves 2010, 155.

18 Tekin 2008, 129.

19 Ayrıntılı bilgi için bkz. Karanastassi 1992, 733-770.

20 Balty 1986, 386-388.

21 Dirven 1999, 329.

22 Cömert 2010, 94.

23 Kılıç 2014, 833 vd.

24 Miles 1989, 138-139; Graves 2010, 154-155.

25 Karanastassi 1992, 734.

26 Hornum 1993, 10-14.

27 Hornum 1993, 15-19.

İmparator/Kent ↓ →	Amastris	Gangra- Germanikopolis	Ionopolis- Abonoteikhos	Pompeiopolis	Sinope	Tieion/Tium
Domitianus					Ia	
Traianus					Ia	
Antoninus Pius			Ia		IIIa	Ia
I. Faustina					IIIb	
Marcus Aurelius	IIa				IIIb	Ia-Id-If
II. Faustina	Ib-Id IIa-IIb					
Lucius Verus	Ic				IIIa	
Lucilla			Ig	Ia		
Septimius Severus		Id-IIa				
Iulia Domna					Ia-IIa	Ib
Caracalla	IIb	Ic				Ia
Geta					IIIa	
Iulia Cornella Paula					IIIa	Ia
Iulia Mamaea					IIIa	
I. Maximinus					Ia-Ib-IIIa	
Caecilia Paulina					IIIa	
III. Gordianus	Ia					Ia-Ie
Tranquillina					IIIa	Ie
Otacilla Severa					Ia	
I. Philippus					IIIb	Ia
II. Philippus					IIIb	
Traianus Decius					IIIb	Ie
Hostilianus						Ia
Volusianus						Ia
I. Valerianus					IIIb	
Gallienus					IIIb	

Fig. 1: Sikkelerdeki Nemesis tiplerinin Paphlagonia kentlerine ve İmparator/İmparatoriçelere göre dağılımı.

PAPHLAGONIA BÖLGESİ SİKKELERİNDE GÖRÜLEN NEMESIS TİPLERİ

Paphlagonia olarak adlandırılan bölge, günümüzde Anadolu'nun Karadeniz Bölgesi'nde yer almaktadır ve bugünkü Bartın, Karabük, Kastamonu, Çankırı, Sinop illerini ve Çorum ilinin Kızılırmak batısındaki bölümünü kapsamaktadır²⁸. Antik çağda Paphlagonia, doğuda Halys (Kızılırmak) ile Pontos Bölgesi, güneyde Galatia ve Phrygia, batıda Bithynia ve Mariandyn'ler ve kuzeyde Pontos Eukseinos (Karadeniz) ile sınırlanmıştır²⁹.

Paphlagonia Bölgesi'nde yer alan kentler, Roma Dönemi'nde kendi sikkelerine basma yetkisine sahip olmuşlar ve genellikle Roma egemenliğine girdikleri dönemden, sikke darbının sona erdiği Gallienus dönemine kadar yerel olarak bronz sikke basımını gerçekleştirmişlerdir. Bu kentlerin sikkeleri, genellikle yerel ihtiyaçları karşılamak için basılmış olan bronz sikkelerden oluşmaktaydı ve arka yüzünde sikkenin basıldığı kentin kendi kalıpları görülmektedir³⁰. Bu tipler arasında özellikle sikkenin basıldığı kentte tapınım gören veya özel bir öneme sahip tanrı/tanrıçalar oldukça fazla yer almaktadır. Bölge kentlerinden Ionopolis-Abonoteikhos, Treboniunus Gallus/Volusianus; Amastris ve Sinope ise Gallienus dönemi sonuna kadar sikke darbu gerçekleştirmişlerdir³¹.

Roma Dönemi'nde, farklı tanrılara tapınma neticesinde bu kültürler yaygınlaşmış ve sikke basan kentlerin kendi yerel inançları dışındaki farklı tanrılara da yer vermesiyle çeşitlilik artmıştır. Ayrıca Geç Roma Dönemi'nde sikkelerin arka yüzlerinde betimlenen tanrılar, imparatorluğun koruyucusu olarak görülmektedirler³². Yine bu dönemde insan hayatı ve kaderiyle ilgili, soyut ve somut kavramların kişileştirilmiş halleri olan personifikasyonlar, özellikle sikkelerin arka yüzlerinde sık görülen tipler arasında yer almaktadır. Buna göre Paphlagonia Bölgesi Roma Eyalet sikkelerinin arka yüzlerinde birbirinden farklı tanrı, tanrıça ve personifikasyonların tasvir edildiği görülmektedir.

Bunlardan biri olan tanrıça Nemesis kültü, antik dönemde Hellen kültürünün etkisinin görüldüğü alanlarda yayılım ve tapınım bulmuştur. Sikkelerin antik dönemin en yaygın malzemelerinden biri olması nedeniyle, tanrıçanın kültürünün Paphlagonia Bölgesi'ndeki yayılımını özellikle sikkeler üzerindeki tasvirlerden yola çıkarak araştırma yöntemi uygulanmıştır. Nemesis, diğer tanrılara kıyasla sikkeler üzerinde geç tarihlerde görülmeye başlamıştır. Paphlagonia Bölgesi'nde özellikle ilk kez Roma Eyalet sikkeleri üzerinde tasvir edilmeye başlanan Nemesis, bu dö-

28 Umar 2007, 2.

29 Strabon, XII. 3, 9.

30 Franke 2007, 11.

31 Head 1911, 505-506, 509.

32 Baydur 1998, 11.

nemden önce bu bölgenin sikkeleri üzerinde yer almaz. Paphlagonia Bölgesi'ndeki Nemesis tasvirleri Ionopolis/Abonoteikhos, Amastris, Gangra/Germanikopolis, Pompeiopolis, Sinope ve Tieion/Tium kenti olmak üzere toplam 6 kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir (Fig. 2).

Fig. 2: Paphlagonia Bölgesi'nde Nemesis tasvirli sikke basan kentler.

Bu kentlere ait sikkeler üzerindeki Nemesis tasvirlerini üç ana tipe ayırmak mümkündür. Bunlar; Ayakta Duran Nemesis, Kanatlı Nemesis ve Tapınak İçinde Nemesis. Ayrıca tanrıçanın elinde tuttuğu nesnelere göre, Ayakta Duran Nemesis tipi 7, Kanatlı Nemesis ve Tapınak İçinde Nemesis tipleri ise 2 olmak üzere toplam 11 alt tipe ayrılmıştır (Fig. 3).

↓ Tip/Kent →		Amastris	Gangra- Germanikopolis	Ionopolis- Abonoteikhos	Pompeiopolis	Sinope	Tieion/ Tium	Toplam
Ayakta Duran Nemesis	Cetvelli	X		X	X	X	X	5
	Dizginli	X				X	X	3
	Dizginli ve Cetvelli	X	X				X	3
	Terazili ve Bereket Boynuzlu	X	X				X	3
	Bereket Boynuzlu, Tekerlekli ve Yanan Altar ile						X	1
	Terazili ve Asalı						X	1
	Pateralı ve Cetvelli			X				1
Kanatlı Nemesis	Cetvelli ve Dizginli	X	X					2
	Cetvelli, Dizginli ve Griffon ile	X						1
Tapınak İçerisinde Nemesis	Cetvelli					X		1
	Kürelı ve Cetvelli/ Kılıçlı					X		1
Toplam		6	3	2	1	4	6	22

Fig. 3: Sikkelerdeki Nemesis tiplerinin Paphlagonia kentlerine göre dağılımı.

I. Ayakta Duran Nemesis Tipi: Paphlagonia Bölgesi Roma Eyalet sikkeleri üzerinde sıkça kullanılan bu tip elinde tuttuğu nesnelere göre alt tiplere ayrılmaktadır. Sikkelerin arka yüzünde Nemesis tasvirlerinde görülen en yaygın tiplerdendir ve bu tipte tanrıça giyimli özellikle chiton giymiş şekilde betimlenir. Genellikle başında stephane takmış olarak görülmektedir. Ellerinde cetvel, dizgin, terazi, patera, bereket boynuzu ve tekerlek tutarken, ayakları yanında ise çoğunlukla tekerlek bazen de Isis'in yılanı ve yanan bir altar ile tasvir edilmiştir. Tanrıça ayakta duran tasvirlerinde duruş olarak bazen cepheden, bazen $\frac{3}{4}$ cepheden, bazen de başı sağa veya sola profilden verilir.

I.a. Cetvelli: Paphlagonia Bölgesi'ndeki beş kent sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen en yaygın tip olarak karşımıza çıkan bu tipte Nemesis, bir elinde elbisesinin altından bir cetvel veya asa taşırken, sağ eli ile elbisesini tutmaktadır, ayakları yanında tekerlek yer almaktadır. Bu tekerlek bazen telli olabilmektedir (Fig. 4).

Fig. 4: Pompeiopolis sikkesi, Lucilla adına³³.

Amastris'in III. Gordianus³⁴; Ionopolis/Abonoteikhos'un Antoninus Pius³⁵; Pompeiopolis'in Lucilla³⁶; Sinope'nin Domitianus³⁷, Traianus³⁸, Iulia Domna³⁹, I. Maximinus⁴⁰, Otacilla Severa⁴¹; Tieion/Tium'un Antoninus Pius⁴², Marcus Aurelius⁴³, Caracalla⁴⁴, Iulia Cornella Paula⁴⁵, III. Gordianus⁴⁶, I. Philippus⁴⁷, Hostilianus⁴⁸ ve Volusianus⁴⁹ adına basılan sikkelerin arka yüzünde bu tasvir bulunmaktadır.

I.b. Dizginli: Paphlagonia Bölgesi'ndeki üç kent sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen bu tipte Nemesis, sağ eli ile elbisesini, sol elinde ise dizgin tutmaktadır (Fig. 5).

33 RPC IV.3 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/4930>).

34 RPC VII.2 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2169>); SNG France 7, no. 150.

35 RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/8416>).

36 Recueil¹, no. 7; RPC IV.3, (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/4930>); Dalaison 2010, no. 14a; SNG France 7, no. 403.

37 RPC II (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/717>); Casey 2010, no. 330; Manisse 2015, no. 228-229. Buradaki tanımlamalarda cetvel yerine asa kullanılmıştır.

38 Recueil¹, no. 105; RPC III (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1217>); SNG France 7, no. 619; Casey 2010, no. 333-334; Manisse 2015, no. 248-251.

39 Recueil¹, no. 127; SNG France 7, no. 645; Casey 2010, no. 349-351; Manisse 2015, no. 359-362, no. 367-369.

40 Recueil¹, no. 150a; RPC VI (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6501>); Manisse 2015, no. 493.

41 RPC VIII (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74624>); Manisse 2015, no. 593.

42 Recueil², no. 47; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6124>); SNG von Aulock, no. 938; SNG France 7, no. 686.

43 BMC Paphlagonia-Bithynia, no. 10; Recueil², no. 68-69;

RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5568>); (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5569>); SNG Stancomb, no. 1089; SNG France 7, no. 701.

44 SNG von Aulock, no. 963.

45 Recueil², no. 136; RPC VI (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3578>); SNG von Aulock, no. 980; SNG France 7, no. 741.

46 Recueil², no. 162; RPC VII.2, (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2149>); SNG von Aulock, no. 1010-1011; SNG Stancomb, no. 1090.

47 RPC VIII (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/20042>); SNG von Aulock, no. 1023.

48 RPC IX (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/9/369>).

49 Recueil², no. 168; RPC IX (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/9/370>).

Fig. 5: Amastris sikkesi, II. Faustina adına⁵⁰.

Amastris'in II. Faustina⁵¹; Sinope'nin I. Maximinus⁵²; Tieion/Tium'un Iulia Domna⁵³ adına basılan sikkelerin arka yüzünde bu tasvir yer almaktadır.

I.c. Dizginli ve Cetvelli: Paphlagonia Bölgesi'ndeki üç kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen bu tipte Nemesis, bir elinde cetvel, diğer elinde dizgin tutmaktadır. Ayakları yanında tekerlek yer almaktadır (Fig. 6).

Fig. 6: Tieion/Tium sikkesi, MS 3. yüzyıl tarihli Teios adına⁵⁴.

50 RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5427>).

51 Recueil, no. 112; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5427>); SNG France 7, no. 113.

52 Recueil, no. 150.

53 SNG von Aulock, no. 957.

54 SNG France 7, no. 670.

Amastris'in Lucius Verus⁵⁵; Gangra-Germanikopolis'in Caracalla⁵⁶; Tiejon/Tium'un MS 3. yüzyıl tarihli Teios'a⁵⁷ ait sikkelerin arka yüzünde bu tasvir bulunmaktadır.

*I.d. Terazili ve Bereket Boynuzlu*⁵⁸: Paphlagonia Bölgesi'ndeki üç kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen bu tipte Nemesis, bir elinde terazi, diğer elinde ise bereket boynuzu tutmaktadır. Ayakları yanında tekerlek ile bazen Isis'in yılanı yer almaktadır (Fig. 7).

Fig. 7: Amastris sikkesi, II. Faustina adına⁵⁹.

Amastris'in II. Faustina⁶⁰; Gangra-Germanikopolis'in Septimius Severus⁶¹; Tiejon/Tium'un Marcus Aurelius⁶² adına basılan sikkelerin arka yüzünde bu tasvir bulunmaktadır. Amastris sikkelerinde Nemesis ile birlikte Isis'in yılanı görülürken, Gangra-Germanikopolis sikkeleri üzerinde Isis'in yılanı yer almaz.

I.e. Bereket Boynuzlu, Tekerlekli ve Yanan Altar ile: Paphlagonia Bölgesi'nde sadece tek bir kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen bu tipte Nemesis, bir elinde tekerlek, diğer elinde ise bereket boynuzu tutmaktadır. Ayakları yanında yanan bir altar bulunmaktadır (Fig. 8).

55 Recueil¹, no. 133; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5463>).

56 Recueil¹, no. 66.

57 Recueil², no. 12; SNG France 7, no. 670.

58 Bu tip, kataloglarda Dikaiosyne-Nemesis olarak tanımlanmıştır.

59 RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5432>).

60 Recueil¹, no. 117; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5432>); SNG France 7, no. 116.

61 Recueil¹, no. 21; SNG France 7, no. 166; SNG France 7, no. 166'da Nemesis-Dikaiosyne olarak tanımlanmıştır.

62 Recueil², no. 71; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6136>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10371>); SNG Cop, no. 616. Nemesis, Recueil², no. 71 ve SNG Cop, no. 616'da Aequitas; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6136>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10371>)'de Dikaiosyne-Nemesis olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca SNG Cop, no. 616'da kanatlı? olarak geçmektedir.

Fig. 8: Tieion/Tium sikkesi, III. Gordianus Dönemi⁶³.

Tieion/Tium'un III. Gordianus⁶⁴, Tranquillina⁶⁵, Traianus Decius⁶⁶ ve MS 3. yüzyıl tarihli Teios'a⁶⁷ ait sikkelerin arka yüzünde bu tasvir bulunmaktadır.

*If. Terazili ve Asal*⁶⁸: Paphlagonia Bölgesi'nde sadece tek bir kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen bu tipte Nemesis, bir elinde terazi, diğer elinde ise uzun bir asa tutmaktadır. Ayakları yanında ise tekerlek yer almaktadır (Fig. 9).

Fig. 9: Tieion/Tium sikkesi, Marcus Aurelius adına⁶⁹.

63 RPC VII.2 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2137>).

64 RPC VII.2 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2137>); SNG von Aulock, no. 1007-1008. Ayrıca bu tipte ek olarak, RPC VII.2 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2137>)'de cippus (kaide) ile SNG von Aulock, no. 1007-1008'de ağaç da belirtilmiştir.

65 RPC VII.2 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2142>); SNG von Aulock, no. 1020; SNG France 7, no. 760. RPC VII.2 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2142>)'de cippus da belirtilmiştir.

66 RPC IX (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/9/366>); SNG von Aulock, no. 1027-1028.

67 Recueil², no. 14; SNG France 7, no. 669.

68 Bu tip, kataloqlarda Dikaiosyne-Nemesis olarak tanımlanmıştır.

69 RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/9891>).

Tieion/Tium'un Marcus Aurelius⁷⁰ adına basılan sikkelerin arka yüzünde bu tasvir yer almaktadır.

I.g. Paterali ve Cetvelli: Paphlagonia Bölgesi'nde sadece tek bir kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen bu tipte Nemesis, bir elinde patera, diğer elinde ise cetvel tutmaktadır. Ayakları yanında tekerlek bulunmaktadır (Fig. 10).

Fig. 10: Ionopolis-Abonoteikhos sikkesi, Lucilla adına⁷¹.

Ionopolis-Abonoteikhos'un Lucilla⁷² adına basılan sikkelerin arka yüzünde bu tasvir yer almaktadır.

II. Kanatlı Nemesis Tipi: Paphlagonia Bölgesi Roma Eyalet sikkeleri üzerinde görülen bu tip elinde tuttuğu ve yanındaki nesnelere göre alt tiplere ayrılmaktadır. Sikkelerin arka yüzünde görülen bu tipinde tanrıça giyimli özellikle chiton giymiş şekilde betimlenir. Genellikle başında stephane takmış olarak görülmektedir. Elllerinde cetvel ve dizgin tutarken, ayakları yanında ise çoğunlukla tekerlek ve Griffon ile tasvir edilmiştir. Tanrıça ayakta duran tasvirlerinde duruş olarak bazen cepheden, bazen $\frac{3}{4}$ cepheden, bazen de başı sağa veya sola profilden verilir.

II.a. Cetvelli ve Dizginli: Paphlagonia Bölgesi'ndeki iki kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen bu tipte Nemesis, kanatlı bir şekilde tasvir edilmiş ve bir elinde cetvel, diğer elinde ise dizgin tutmakta, ayakları yanında ise bazen tekerlek yer almaktadır (Fig. 11).

70 Recueil², no. 70, 70(1), 70(2); RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6135>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/7986>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/8460>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/9891>); SNG Cop, no. 615; SNG France 7, no. 702-703. Nemesis, Recueil², no. 70, 70(1), 70(2) ve SNG Cop, no. 615'de Aequitas; SNG France 7, no. 702-703 ve RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6135>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/7986>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/8460>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/9891>)'de Dikaiosyne-Nemesis olarak tanımlanmaktadır.

71 Dalaisson et. al. 2015, no. 30a.

72 Recueil¹, no. 13a; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5366>); Dalaisson et. al. 2015, no. 30a.

Fig. 11: Amastris sikkesi, II. Faustina adına⁷³.

Amastris'in MS 2. yüzyıla⁷⁴ ait, Marcus Aurelius⁷⁵, II. Faustina⁷⁶, Caracalla⁷⁷ ile Gangra-Germanikopolis'in Septimius Severus⁷⁸ adına basılan sikkelerin arka yüzünde bu tasvir yer almaktadır.

II.b. Cetvelli, Dizginli ve Griffon ile: Paphlagonia Bölgesi'nde sadece tek bir kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen bu tipte Nemesis, kanatlı bir şekilde tasvir edilmiş ve bir elinde cetvel, diğer elinde ise dizgin tutmaktadır. Ayakları yanında ise, bir ayağını (ön pati, pençe) tekerlek üzerine koymuş bazen oturur şekilde bazen de ayakta Griffon yer almaktadır (Fig. 12).

Fig. 12: Amastris sikkesi, II. Faustina adına⁷⁹.

73 RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/8142>).

74 Recueil, no. 23a; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/4896>).

75 Recueil, no. 93; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5406>).

76 Recueil, no. 113a; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5429>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/8142>); SNG France 7, no. 114.

77 Recueil, no. 149a.

78 BMC Paphlagonia-Bithynia, no. 3; Imhoof-Blumer, 1890, 69, no. 101-102; Recueil, no. 12-12a, 22.

79 RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5428>).

Amastris'in II. Faustina⁸⁰ ve Caracalla⁸¹ adına basılan sikkelerin arka yüzünde bu tasvir betimlenmektedir.

III. Tapınak İçinde Nemesis Tipi: Paphlagonia Bölgesi Roma Eyalet sikkeleri üzerinde sıklıkla kullanılan bu tip, sadece tek bir kentin sikkelerinde görülmektedir ve elinde tuttuğu nesnelere göre alt tiplere ayrılmaktadır. Sikkelerin arka yüzünde görülen bu tipinde tanrıça, giyimli özellikle chiton giymiş şekilde betimlenir. Ellerinde küre, cetvel veya kılıç tutarken, ayakları yanında ise tekerlek ile tasvir edilmiştir. Bu tipin önemli özelliği ise tanrıçanın çoğunlukla kemerli olmakla birlikte bazen iki yana eğimli beşik çatılı bazen de akroterli iki yana eğimli beşik çatılı tapınak içerisinde heykel şeklinde betimlenmesidir. Tanrıça ayakta duran tasvirlerinde duruş olarak bazen cepheden, bazen $\frac{3}{4}$ cepheden, bazen de başı sağa veya sola profilden verilir.

III.a. Cetvelli: Paphlagonia Bölgesi'nde sadece tek bir kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen bu tipte Nemesis, iki sütunlu tapınak içinde chiton giymiş ayakta heykel şeklinde, bir elinde cetvel tutmakta, ayakları yanında ise tekerlek yer almaktadır (Fig. 13).

Fig. 13: Sinope sikkesi, Tranquillina adına⁸².

80 Recueil¹, no. 113, 114; RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5428>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5430>); SNG France 7, no. 115.

81 Recueil¹, no. 149; SNG France 7, no. 143.

82 RPC VII.2 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2792>).

Sinope'nin Antoninus Pius⁸³, Lucius Verus⁸⁴, Iulia Domna⁸⁵, Geta⁸⁶, Iulia Cornelia Paula⁸⁷, Iulia Mamaea⁸⁸, I. Maximinus⁸⁹, Caecilia Paulina⁹⁰ ve Tranquillina⁹¹ adına basılan sikkelerin arka yüzünde bu tasvir betimlenmektedir.

III.b. Küreli ve Cetvelli/Kılıçlı: Paphlagonia Bölgesi'nde sadece tek bir kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen bu tipte Nemesis, iki sütunlu tapınak içinde chiton giymiş ayakta heykel şeklinde, sol elinde cetvel veya kınında kılıç, sağ elinde ise küre tutmaktadır. Ayakları yanında ise tekerlek yer almaktadır (Fig. 14).

Fig. 14: Sinope sikkesi, I. Philippus Dönemi⁹².

83 RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5480>); SNG France 7, no. 627; Manisse 2015, no. 281-285. Manisse 2015, no. 281-285'de kuş ve meşale? olarak belirtilmektedir.

84 Recueil, no. 114b, RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/4939>).

85 Recueil, no. 126; SNG France 7, no. 635; Manisse 2015, no. 365-366.

86 Manisse 2015, no. 423.

87 SNG von Aulock Nachträge I, no. 6876; RPC VI (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6484>).

88 Recueil, no. 149; RPC VI (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6493>); SNG France 7, no. 651; Manisse 2015, no. 486-490. RPC VI (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6493>)'da Nemesis'in elindeki nesne ölçek küresi olarak geçmektedir.

89 Recueil, no. 150; RPC VI (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6503>); Casey 2010, no. 371; Manisse 2015, no. 494-496. Recueil, no. 150'de Nemesis'in elindeki nesne kamçı/kırbaç olarak geçmektedir.

90 Sear 1982, no. 3154; Manisse 2015, no. 522.

91 Recueil, no. 159; RPC VII.2 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2791>), (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2792>); Casey 2010, no. 387; SNG France 7, no. 657; Manisse 2015, no. 567-576.

92 RPC VIII (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/19566>).

Sinope'nin I. Faustina⁹³, Marcus Aurelius⁹⁴, I. Philippus⁹⁵, II. Philippus⁹⁶, Traianus Decius⁹⁷, I. Valerianus⁹⁸ ve Gallienus⁹⁹ adına basılan sikkelerin arka yüzünde bu tasvir bulunmaktadır.

SONUÇ

Hellen dünyasında ölçsüzlüğe karşı denge ve kent koruyucu özelliği ile belli bir dönem yaygın olarak tapınım gören Nemesis, Anadolu'da birçok bölgede olduğu gibi Paphlagonia'da da önemli tanrıçalar arasında yerini almıştır. Nemesis, sikkeler üzerinde hangi yönü vurgulanmak isteniyorsa o şekilde betimlenmiştir¹⁰⁰. Paphlagonia Bölgesi'nin Roma Eyalet sikkeleri üzerinde Nemesis'in elinde cetvel, kılıç, yılan ile betimlenmesi cezalandırıcı; terazi ve dizgin ile betimlenmesi dengeleyici; bereket boynuzu ve patera ile resmedilmesi bereket ve ödüllendirici; küre ve tekerlek ile tasvir edilmesi ise değişime ve döngüselci özelliğini vurgular. Özellikle dünyayı simgeleyen küre ve tekerlek her an herşeyin değişebileceğine veya tersine dönebileceğine işaretler. Yine kılıç ile betimlendiği tasvirlerde Nemesis'in kent koruyuculuğuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Nemesis'in pateralı ve yanan altarlı tasvirleri ise dinsel kimliği ile ilgilidir. Nemesis'in kanatlı olarak gösterilmesi insanlar arasındaki eşit paylaşımcı rolüyle iyiliği, ılımlılığı; yine kanatlı olması ve Griffonlar ile betimlenmesi ise olaylara müdahale hızını simgeler. Ayrıca Griffon'un sol pençesini kaldırıp tekerlek üzerine koyması ise Nemesis ile güçlerini birleştirmesini ifade eder¹⁰¹. Tanrıçanın tapınak içerisinde heykel şeklinde betimlenmesi ise ona ait bir tapınak olabileceğinin önemli bir göstergesidir. Nemesis tapınak içerisinde sadece Sinope, Kanatlı Nemesis ise Amastris ve Gangra-Germanikopolis kentlerinin sikkeleri üzerinde yer almaktadır. Nemesis'in patera ile tasviri Ionopolis/Abonoteikhos; terazi ve bereket boynuzu ile tasviri Amastris, Gangra-Germanikopolis ve Tieion/Tium; yanan altar ile tasviri Tieion/Tium; Griffon ve Isis'in yılanı ile tasviri Amastris; küre ve kılıç ile tasviri ise Sinope kentleri sikkeleri üzerinde yer alır. Cetvel, dizgin ve tekerlek ile tasviri hemen hemen tüm kent sikkelerinde bulunmaktadır.

Amastris, Gangra/Germanikopolis, Ionopolis/Abonoteikhos, Pompeiopolis, Sinope ve Tieion/Tium kentlerinin sikkeleri üzerinde tanrıçanın tasvirlerinin yer

93 RPC IV.1 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10478>); Manisse 2015, no. 316-317.

94 Recueil¹, no. 114b; Manisse 2015, no. 320.

95 Recueil¹, no. 161c; RPC VIII (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/19566>).

96 Recueil¹, no. 161; RPC VIII (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/19569>); Casey 2010, no. 399-404; SNG France 7, no. 659; Manisse 2015, no. 609-621.

97 BMC Paphlagonia-Bithynia, no. 62; Recueil¹, no. 162; RPC IX (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/9/1222>); Casey 2010, no. 405; Manisse 2015, no. 622-624.

98 Girgin 2019, 96-99, no. 116-117, 122, 124; Oyarçin - Girgin 2021, 399, no. 108-111.

99 Casey 2010, no. 418; Manisse 2015, no. 677-680.

100 Sancaktar 2009, 279.

101 Hornum 1993, 27.

alması, Nemesis kültürünün Paphlagonia Bölgesi'nde geniş bir yayılımının olduğunu göstermektedir. Roma Eyalet sikkeleri üzerindeki Nemesis tipleri dışında, bu bölgede Nemesis'in tapınağına veya kültürüne ilişkin arkeolojik unsurlara rastlanmamıştır¹⁰². Ancak özellikle Paphlagonia Bölgesi kentleri içerisinde sadece Sinope'de, üzerinde Nemesis'in tapınak içerisinde yer aldığı sikke örnekleri MS 1. yüzyıldan MS 3. yüzyıla uzanan Nemesis kültürünün varlığına ait önemli bilgiler sunmaktadır. Birçok Roma Eyalet sikkesinde Nemesis'in içinde bulunduğu bu iki sütunlu tapınak tasvirleri, Sinope'de tanrıçaya ait tapınağın var olduğunun nümismatik kanıtlarından biridir¹⁰³. Domitianus ve Traianus dönemlerine ait sikkeler üzerinde tanrıça herhangi bir yapı içerisinde yer almazken, özellikle Antoninus Pius Dönemi'nden Gallienus Dönemi'ne kadar olan sikkeler üzerinde tanrıçanın hem Suriye tipi alınlığı (kemerli) hem de iki yana eğimli beşik çatılı bir tapınağın cephesinde betimlenmiş olması, kentte MS 3. yüzyıla ait bir Nemesis Tapınağı'na işaret etmektedir. Buna karşın bu tapınağın varlığı antik kentin modern yerleşimin altında kalmış olması nedeniyle tespit edilememiş olup şimdilik kesin arkeolojik veriler söz konusu değildir¹⁰⁴. Ayrıca bu konu ile ilgili Fransız araştırmacılar tarafından 1826 yılında çizilmiş Sinope gravürü üzerinde, Boztepe Yarımadası'nın tepe noktasında Nemesis Tapınağı'ndaki molozlarla inşa edildiği belirtilen bir türbe (Fig. 15) ve bu yapıyı gösteren Sinope gravürü (Fig. 16) ile Sinope'de Roma Eyalet sikkeleri üzerinde yer alan betimlemeler dışında, Nemesis kültürüne ya da kült özelliklerine işaret eden başka herhangi bir bilimsel veri bulunmamaktadır.

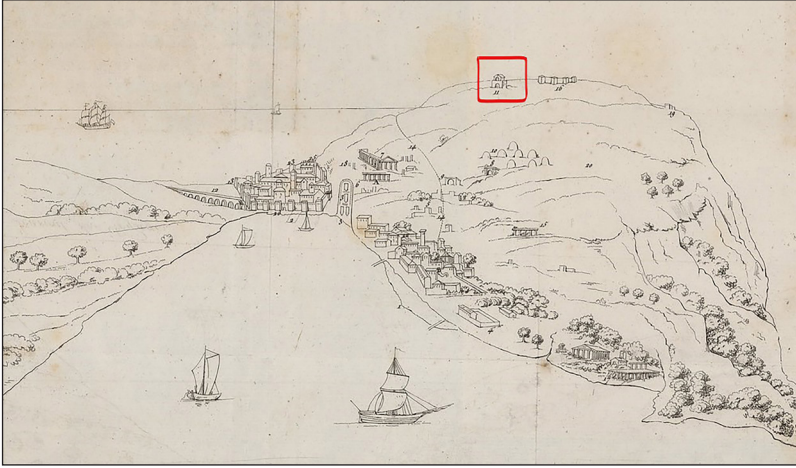

Fig. 15: Fransız araştırmacılar tarafından yapılmış Sinope gravürü¹⁰⁵.

102 Işık 2019, 134.

103 Robinson 1906, 266; Anabolu 1983, 3.

104 Yıldırım 2020, 290, 296.

105 Journal des Voyages 1826, 262 no. 11.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Roma İmparatorluk Dönemi boyunca oldukça popüler olan ve hem başkent Roma hem de diğer Roma eyaletlerinde tapınımı artan Nemesis, çok yönlü bir tanrıça olmasının yanı sıra kent yaşamında adaleti ve dengeyi sağlayarak kent düzenini koruması gibi nitelikleri nedeniyle bu bölgedeki sikkeler üzerinde sıkça tercih edilmiştir. Bu durum tanrıçaya tapınımı ve Nemesis kültürünün bu bölgede geniş bir yayılımının olduğunu göstermektedir. Sikkeler üzerinden bölgedeki Nemesis kültürüne ilişkin; Sinope kentinde Antoninus Pius Dönemi'nden başlayarak Gallienus Dönemi'ne kadar, yüzyılı aşkın bir süre devamlılık arz eden Tapınak İçinde Nemesis tasvirinin görülmesi¹⁰⁶, bu kentte tanrıçanın kurumsallaşmış bir kültürünün varlığına işaret etmektedir. Hatta Nemesis Tapınağı'nın, tüm bölgedeki Nemesis tapınımının bir kült merkezi olduğu da düşünülebilir.

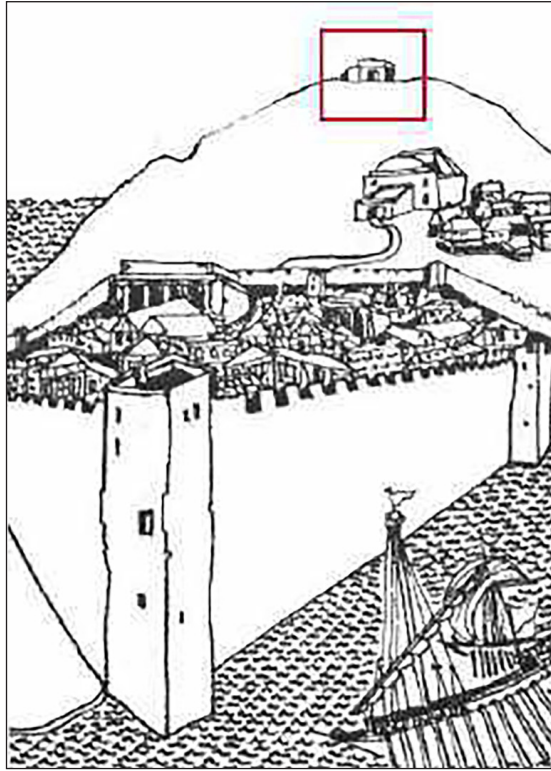

Fig. 16: William G. Alan tarafından yapılan Sinope gravürü¹⁰⁷.

106 Paphlagonia sikkeleri üzerinde, tek veya birkaç imparator döneminde Tapınak İçinde Nemesis tasviri görülseydi kendisi veya imparatorlukla ilişkili olabileceği düşünülebilirdi.

107 Delaney 1960.

Çıkar Çatışması

Yazar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmiştir.

Etik

Etik Kurul izni ile ilgili; bu çalışmanın yazarı ve hakemleri Etik Kurul İzni'ne gerek olmadığını beyan etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Anadolu 1983, Anadolu, M., "Küçük Asya Sikkeleri Üzerindeki Mimarlık Yapıtları ile İlişkili Olan Resimler II", Sanat Tarihi Dergisi, 2/2, 1-4.
- Apollonius Rhodius, Argonautica IV, (trans. R.C. Seaton). <https://www.theoi.com/Text/ApolloniusRhodius4.html>. Accessed 08 November 2022.
- Balty 1986, Balty, J.C., "Dikaiosyne", LIMC III, I, 386-388.
- Baydur 1998, Baydur, N., Roma Sikkeleri, İstanbul.
- Beekes 2010, Beekes, R., Etymological Dictionary of Greek, Leiden, Boston.
- BMC Paphlagonia-Bithynia, British Museum Catalogues of Greek Coins: Pontus, Paphlagonia, Bithynia, and The Kingdom of Bosphorus, (ed. W. Wroth), London.
- Can 2017, Can, Ş., Klasik Yunan Mitolojisi, İstanbul.
- Casey 2010, Casey, J., Sinope: A Catalogue of the Greek, Roman and Byzantine Coins in Sinop Museum (Turkey) and Related Historical and Numismatic Studies, London.
- Cömert 2010, Cömert, B., Mitoloji ve İkonografi, Ankara.
- Dalaison et. al. 2015, Dalaison, J. - Delrieux, F. - Ferriès, M.C. "Abônoteichos-Ionopolis et son atelier Monétaire", (éd. Cl. Chillet, C. Courrier, L. Passet), Arcana Imperii, Mélanges d'histoire économique, sociale et politique offerts au Professeur Yves Roman, Vol. 1, 91-206.
- Dalaison 2010, Dalaison, J., "L'atelier monétaire de Pompeiopolis en Paphlagonie", Hommages offerts à François Bertrandy, Tome I: Des déserts d'Afrique au pays des Allobroges, (éds. F. Delrieux - F. Kayser), Chambéry, 45-81.
- Delaney 1960, Delaney, L.P., Sinop in Ancient Times, Copyright.
- Dirven 1999, Dirven, L., The Palmyrene of Dura-Europos: A Study of Religious Interaction in Roman Syria, Leiden.
- Erhat 2003, Erhat, A., Mitoloji Sözlüğü, İstanbul.
- Fink 2004, Fink, G., Antik Mitolojide Kim Kimdir?, İzmir.
- Franke 2007, Franke, P.R., Roma Döneminde Küçükasya-Sikkelerin Yansımada Yunan Yaşamı, (trans. N. Baydur), İstanbul.
- Girgin 2019, Girgin, A., Sinop 2015 Yılı İncedayı Mahallesi Kazılarında Ele Geçen Roma Dönemi Definesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Graves 2010, Graves, R., Yunan Mitleri, (trans. U. Akpur), İstanbul.
- Grimal 1997, Grimal, P., Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma, (trans. S. Tamgüç), İstanbul.
- Head 1911, Head, B.V., Historia Numorum, A Manual of Greek Numismatics, Oxford.
- Herodotos, Tarih (trans. M. Ökmen), İstanbul 2017.
- Herter 1935, Herter, H., "Nemesis", RE XVI-2, 2338-2380. https://de.wikisource.org/wiki/Paulys_Realencyclopdie_der_classischen_Altertumswissenschaft. Accessed 02 November 2022.
- Hesiodos, Theogonia - İşler ve Günler (trans. A. Erhat - S. Eyüboğlu), İstanbul 2018.
- Homeros, İlyada (trans. A. Erhat - A. Kadir), İstanbul 2006.
- Homeros, Odysseia (trans. A. Erhat - A. Kadir), İstanbul 2006.
- Hornum 1993, Hornum, M.B., Nemesis, The Roman State and the Games, Leiden.
- Imhoof-Blumer 1890, Imhoof-Blumer, F., Griechische Münzen, Neue Beiträge und Untersuchungen, München.
- İşık 2019, İşık, A., Pers, Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia Bölgesinde Kültür, Ankara.
- Journal des Voyages 1826, Journal des Voyages. Découvertes et Navigations Modernes ou Archives Géographiques du XIX Siècle, Paris.
- Karanastassi 1992, Karanastassi, P., "Nemesis", LIMC VI, I, 733-770.
- Kılıç 2014, Kılıç, A., "The Cult of Nemeseia and Tyche at Smyrna", Belleten, LXXVIII/283, 833-854.
- Larson 2007, Larson, J., Ancient Greek Cults, New York and London.

- Manisse 2015, Manisse, P.D., La colonie romaine de Sinope: étude historique et corpus monétaire, (Unpublished Doctoral Dissertation), Dijon Université, Dijon.
- Miles 1989, Miles, M.M., "A Reconstruction of the Temple of Nemesis at Rhamnous", *Hesperia* 58/2, 133-249.
- Oyarçin – Girgin 2021, Oyarçin, K. – Girgin, A., "A Roman Provincial Coin Hoard from Sinope", *The Numismatic Chronicle*, Vol. 181, 381-403.
- Recueil¹, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure*, Tome Premier, Premier Fascicule: Pont et Paphlagonie, (eds. W.H. Waddington – E. Babelon – T. Reinach), (1904-1912), 1925, Paris.
- Recueil², *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure*, Tome Premier, Quatrième Fascicule: Prusa, Prusias, Tius, (eds. W. H. Waddington – E. Babelon – T. Reinach), 1912, Paris.
- Robinson 1906, Robinson, D.M., "Ancient Sinope: Second Part", *The American Journal of Philology*, Vol. 27, No. 3, 245-279.
- RPC, *Roman Provincial Coinage*, <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/>. Accessed 09 November 2022.
- Sancaktar 2009, Sancaktar, H., *Anadolu'daki Roma Koloni Kentleri ve Sikke Tipolojisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sear 1982, Sear, D., *Greek Imperial Coins and Their Values: The Local Coinages of the Roman Empire*, London.
- SNG Cop, *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum, Bosphorus – Bithynia*, 1944, Copenhagen.
- SNG France 7, *Sylloge Nummorum Graecorum. France 7 Département des monnaies, médailles et antiques. Paphlagonie, Pont et Arménie Mineure*, (ed. J. Dalaisson), Bordeaux.
- SNG Stancomb, *Sylloge Nummorum Graecorum. The William Stancomb Collection of Coins of Black Sea Region*, vol XI., Oxford.
- SNG Von Aulock, *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung von Aulock, Hefte 1-3. Pontus, Paphlagonien, Bithynien*, Berlin.
- SNG Von Aulock Nachträge I, *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung von Aulock, Nachträge I, Pontus, Paphlagonien, Bithynien*, Heft 15, Berlin.
- RE, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, XVI/2, Stuttgart.
- Strabon, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası*, Kitap: XII, XII, XIV (trans. A. Pekman), İstanbul, 2015.
- Tekin 2008, Tekin, O., *Antik Nümismatik ve Anadolu*, İstanbul.
- Umar 2007, Umar, B., *Paphlagonia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırma ve Gezi Rehberi*, İstanbul.
- Yıldırım 2019, Yıldırım, N., "Antik Dönem'de Ker ve Moiralar: Kader ve Ölümüne Hükmeden Tanrıçalar", *International Symposium on Mythology I, Ardahan*, 708-722.
- Yıldırım 2020, Yıldırım, N., "Roma Eyalet Sikkeleri Işığında Sinope Kenti Tanrıçaları", *Birinci Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Sempozyumu (USBBAS), Trabzon 2020*, Ankara, 282-306.

PROPONTICA

Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi
International Journal of Propontic Archaeology

e-ISSN: 2980-132X, PROPONTICA, Eylül 2023, 1 (2): 205-224

Parion İskeletleri Üzerine Osteoarkeolojik Bir Çalışma: 2020-2021 Kazı Sezonu

An Osteoarcheological Study on Parion Skeletons:
2020-2021 Excavation Season

Mustafa Tolga ÇIRAK¹, Serhan MUCUR², Nurdan Asiye TÜRKSAI³

¹Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Çorum
· mtolgacirak@hitit.edu.tr · ORCID > 0000-0002-1786-8717

²Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, Kırşehir
· mucurserhan@gmail.com · ORCID > 0000-0003-1326-6804

³Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, Çorum
· nurdanaasiye@gmail.com · ORCID > 0009-0002-8597-8405

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 24 Temmuz/July 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 14 Ağustos/August 2023

Yıl/Year: 2023 | Cilt – Volume: 1 | Sayı – Issue: 2 | Sayfa/Pages: 205-224

Atıf/Cite as: Çırak, M. T., Mucur, S., Türksai, N. A. "Parion İskeletleri Üzerine Osteoarkeolojik Bir Çalışma: 2020-2021 Kazı Sezonu" Propontica, 1 (2), Eylül 2023: 205-224.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Mustafa Tolga ÇIRAK

PARİON İSKELETLERİ ÜZERİNE OSTEOARKEOLOJİK BİR ÇALIŞMA: 2020-2021 KAZI SEZONU

ÖZ

Antropoloji biliminin önemli çalışma materyallerinden birisini, geçmişte yaşamış insanların iskelet kalıntıları oluşturmaktadır. Arkeolojik ve antropolojik kazı çalışmalarından elde edilen bu iskelet kalıntıları üzerinde gerçekleştirilecek osteoarkeolojik çalışmalar ile antik çağ toplumlarının cinsiyet ve yaş dağılımları, sağlık durumları, genetik yakınlıkları ve beslenme alışkanlıkları gibi pek çok toplum özellikleri anlaşılabilir. Bu çalışmada Parion antik kenti 2020-2021 yılı, Güney (Tavşandere) Nekropolü ve Sondaj 11 kazı alanlarından elde edilen Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihli iskelet kalıntılarının antropolojik analizleri yapılmıştır. Buna göre, 2020 yılı çalışmalarında 2'si erkek, 3'ü kadın, 1'i bebek ve yetersiz veri sebebiyle cinsiyeti tanımlanmayan 8 birey; 2021 yılı çalışmalarında ise 7'si erkek, 7'si kadın ve yine yetersiz veri sebebiyle cinsiyet tayini yapılamayan 8 birey tespit edilmiştir. Her iki yıl içerisinde tespit edilen toplam birey sayısı ise 36'dır. Cinsiyet tayin ve yaş tahmin çalışmaları tamamlandıktan sonra Parion toplumunun sağlık durumlarının belirlenebilmesi amacıyla paleopatoloji çalışmaları yapılmıştır. Kemikler üzerinde tespit edilen patolojik olgulardan Parion toplumunun ağır işler yaptığı ve bu işlerin yalnızca karasal olmayıp denizsel çalışmalar da olduğu düşünülmektedir. Yapılan bir diğer çalışma ise toplumun genetik yakınlıklarının tespit edilmesi için gerçekleştirilen non-metrik çalışmalardır. 2020 ve 2021 yılı iskeletleri üzerinde tespit edilen non-metrik kemik oluşumlar, yıl bazlı karşılaştırıldığında her iki yılın birbiri ile benzerlik gösterdiği ve böylelikle bireylerin birbirleri ile akrabalık ilişkilerinin olduğu düşünülmüştür. Bu çalışma ile Parion antik kenti 2020-2021 yılı arkeolojik kazı çalışmalarında elde edilen iskelet materyallerinin paleoantropolojik analizleri ve toplumun paleodemografik yapısı çıkarılmış ve elde edilen sonuçlar çağdaş toplumlara ile karşılaştırılarak yeri ve önemi hakkında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Parion, Paleoantropoloji, Osteoarkeoloji, Tavşandere Nekropolü, Helenistik-Roma.

AN OSTEOARCHEOLOGICAL STUDY ON PARION SKELETONS: 2020-2021 EXCAVATION SEASON

ABSTRACT

One of the important study materials of the science of anthropology is the skeletal remains of people who lived in the past. With the osteoarchaeological studies

to be carried out on these skeletal remains obtained from the archaeological and anthropological excavations, many social characteristics such as gender and age distributions, health conditions, genetic closeness, and nutritional habits of ancient societies can be understood. In this study, anthropological analyses were conducted on the skeletal remains dated to the Hellenistic and Roman periods obtained from the ancient city of Parion 2020-2021 South (Tavşandere) Necropolis and Drilling 11 excavation areas. Accordingly, in the 2020 studies, two males, three females, one infant, and eight individuals whose genders could not be defined due to insufficient data were identified, whereas in the 2021 studies, 7 males, seven females, and eight individuals whose genders could not be determined due to insufficient data were identified. The total number of individuals identified in both years was 36. After the gender determination and age estimation studies were completed, paleopathology studies were carried out in order to determine the health status of the Parion ancient city community. The pathological cases detected on the bones suggested that the Parion population did heavy work and that these works were not only terrestrial but also marine. We also carried out non-metric studies to determine the genetic affinities of the population. A comparison of the non-metric bone formations detected on the skeletons of 2020 and 2021 on a yearly basis suggested that both years were similar, and thus individuals had kinship relations. Through this study, paleoanthropological analyses of the skeletal materials obtained during the 2020-2021 archaeological excavation works in the ancient city of Parion have been conducted, and the paleodemographic structure of the population has been inferred. The results obtained have been evaluated in comparison with contemporary societies, determining the city's significance and relevance.

Keywords: Parion, Paleoanthropology, Osteoarchaeology, Tavşandere Necropolis, Hellenistic–Rome.

GİRİŞ

İnsan var olduğu günden bugüne sürekli kendini geliştirmeye çalışmış, en zor koşullarda bile hayatta kalmanın yollarını bulmuştur. Çetin kış koşullarında daha ılıman iklime sahip coğrafyalara göç etmiş, barınma ve beslenme kaynağına göre sürekli hareket halinde olmuştur. Böylelikle insan çeşitli çevre koşullarına adaptasyon geliştirmiş ve farklı coğrafyalardaki insan toplulukları ile sürekli etkileşim içinde olmuştur. Gelişen ve değişen yaşam biçimleri, toplumların hem kültürel hem de biyolojik çeşitliliklerine sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu değişimlerin günümüzde açığa çıkarılmasında insan iskelet kalıntılarının çalışılması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda farklı zaman ve coğrafyalara ait insanların iskelet kalıntıları üzerinde yapılacak olan antropolojik çalışmalar ile toplumlara dair önemli veriler elde edilebilmektedir.

Arkeolojik ve antropolojik kazılardan elde edilen insan iskelet kalıntıları ile yapılacak olan ilk antropolojik çalışmalardan biri, toplumun paleodemografik yapısının ortaya çıkarılmasıdır. Eski nüfus bilimi olarak tanımlanan paleodemografi, geçmişte yaşamış toplumların nüfus yapısını ve dinamiğini istatistiksel açıdan inceleyen bir bilim dalı olarak ortaya çıkmaktadır¹. Buna göre bir toplumun paleodemografik yapısının çıkarılmasındaki ilk adım, elde edilen iskeletlerin öncelikle cinsiyetlerinin tayin edilmesi ve bu tayinden yola çıkılarak yaş tahminlerinin yapılması ile başlamaktadır². Elde edilen veriler ile toplumun doğum-ölüm oranları, toplumdaki kadın erkek oranı ve ortalama yaşam uzunluğu tespit edilebilmektedir. Yine bireylerin yaşarken geçirmiş oldukları hastalıkların kemiklerine yansıyor iskelet kalıntılarında tespit edilmesi ile toplumun sağlık durumu, beslenme alışkanlıkları ve kültürel yaşamları hakkında bilgiler edinilebilmektedir. Bu çalışmalara ilaveten iskeletler üzerinde yapılacak olan non-metrik karakter çalışmaları ile bireylerin akrabalık ilişkileri, genetik yakınlık ya da uzaklıkları ve göç olgusundan etkilenip etkilenmedikleri anlaşılabilir. Dolayısıyla yapılacak olan antropolojik çalışmalar ile geçmişte yaşamış toplumların paleodemografik yapıları, sağlık durumları, beslenme pratikleri, kültürel alışkanlıkları, akrabalık ilişkileri ve genetik yakınlıkları gibi konularda bilgi sahibi olunabilmektedir³.

Bu çalışma ile Parion antik kenti 2020-2021 yılları arkeolojik kazı çalışmalarında tespit edilen insan iskelet kalıntılarının antropolojik yöntemler ile incelenmesi ve elde edilen verilerin çağdaş toplumları ile karşılaştırılarak eski Anadolu toplumları arasındaki yerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

MATERYAL-METOT

Kuzey Troas Bölgesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Parion antik kenti, Çanakkale ili, Biga ilçesi, Kemer köyü sınırları içinde yer almaktadır⁴ (Fig. 1). "Paris'in Kenti" anlamına gelen Parion, ismini Troia Kralı Priamos'un küçük oğlu Paris'ten almaktadır⁵. Sikke kataloglarına göre Mysia sınırları içerisinde yer alan Parion antik kentinin kuruluşuna dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Eusebius'a göre MÖ 709'da kurulan bu kent aynı zamanda Paros, Miletos ve Erythrai tarafından da kolonize edildiği düşünülmektedir⁶. Yine Thassos Adası'ndan gelen insanlar tarafından kurulmuş olabileceği yönünde de görüşler bulunmaktadır⁷. Bu noktada kentin kuruluşuna dair henüz fikir birliği bulunmamaktadır. Kentte ilk sistemli kazılar 2005 yılında Prof. Dr. Cevat Başaran başkanlığında kentin Güney (Tavşandere)

1 Gözlük 2005, 78.

2 Çırak 2017, 251.

3 Pelin - Polat 1997, 80; Başoğlu - Şener 2015, 456.

4 Yılmaz 2012, 2; Akın 2021, 6; Yılmaz - Yılmaz 2023, 78.

5 Başaran 2008, 1.

6 Ergüner - Keleş 2018, 23; Yılmaz - Acar 2018, 1404.

7 Tamyürek 2019, 4.

Nekropolü'nde başlamış (Fig. 2) ve daha sonra farklı sektörler ile kazı çalışmaları genişletilmiştir. Yapılan arkeolojik kazılarda açığa çıkarılan mimari yapılar ve elde edilen mezar buluntuları neticesinde kentin MÖ 8. yüzyıldan MS 13. yüzyıla kadar kullanıldığını anlaşılmıştır⁸.

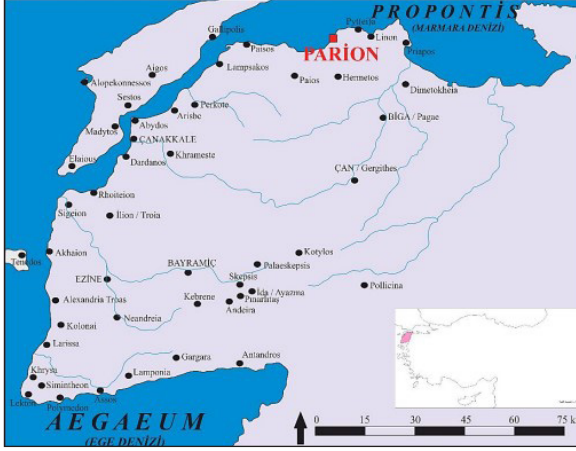

Fig. 1: Troas Bölgesi ve Parion Antik Kenti (Başaran-Yılmaz 2021, Fig.1)

Fig. 2: Güney (Tavşandere) Nekropolü (Çırak-Mucur 2021, 82)

Çalışmada yer alan iskelet materyali Parion antik kenti 2020-2021 yıllarında Güney Nekropolü'nde yapılan antropolojik çalışmalarda elde edilmiştir. Buna ilaveten Mezar 2 olarak isimlendirilen tek bir mezar Sondaj 11 (Fig. 3) kazı çalışmalarında elde edilmiştir. Yapılan kazı çalışmasında M-2 isimli bireyin yatış yönü kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda dorsal bir şekilde olup, bireye ait alt

8 Ergürer-Keleş 2018, 23.

ekstremitte kemiklerinin 6850-5505 karelajının doğu kesitinden dış tarafa doğru uzanmakta olduğu tespit edilmiştir. Buna istinaden 6850-5505 karelajının doğu yönünde 111 cm, K-G yönünde 135 cm ölçülerinde cep açılmıştır (Fig. 4). Arazide yapılan antropolojik çalışmalar daha sonrasında Parion kazı yerleşkesinde kurulan antropoloji laboratuvarında devam etmiştir. Elde edilen iskelet materyallerinin analizlerinde, öncelikle daha doğru ve eksiksiz bir çalışma olması adına kemiklerin temizlenmesi ve kırık olan parçaların eşleştirilip bir araya getirilmesi ile başlamıştır. Materyallerin çalışılmaya uygun hale getirilmesinden sonra toplumun demografisini ortaya koymak amaçlı, Bass (1987)⁹, Brothwell (1981)¹⁰, Buikstra ve Ubelaker (1994)¹¹, Camps (1976)¹², Krogman ve İşcan (1986)¹³, Olivier (1969)¹⁴, Steele ve Bramblett (1988)¹⁵, Ubelaker (1978)¹⁶, Workshop of European Anthropologists (1980)¹⁷de kullanılan çalışma kriterleri referans alınarak cinsiyet tespit çalışmaları yapılmış ve sonrasında diş aşınması¹⁸, kemiklerdeki epifiz kaynaşma safhası¹⁹, kafatasında bulunan sütürların kapanma dereceleri²⁰, pelvis kemiğinde yapılan makroskobik gözlemler²¹ ve kompleks metotlar kullanılarak²² bireylerin yaş tahmin çalışmaları yapılmıştır. Yaş tahmini yapılan bireylerin elde edilen verileri belirli yaş aralıklarına göre gruplandırılmıştır. Buna göre; Bebek (0-3 yaş), Çocuk (3-12 yaş), Adölesan (12-20 yaş), Genç Erişkin (20-35 yaş), Orta Erişkin (35-50 yaş), İleri Erişkin (50+ yaş) olarak gruplandırılmıştır²³.

9 Bass 1987.

10 Brothwell 1981.

11 Buikstra - Ubelaker 1994.

12 Camps 1976.

13 Krogman - İşcan 1986.

14 Olivier 1969.

15 Steele - Bramblett 1988.

16 Ubelaker 1978.

17 WEA 1980.

18 Buikstra - Ubelaker 1994, 50.

19 White - Folkens 1991, 391.

20 Olivier 1969, 172.

21 Krogman - İşcan 1986, 133; White - Folkens 1991, 375; Buikstra - Ubelaker 1994, 15.

22 WEA 1980, 518.

23 White et. al. 2012; Çırak et. al. 2019.

Fig. 3: Sondaj (SDJ) 11
(Parion kazı arşivi)

Fig. 4: SDJ M-2 ve açılan cep
(Parion kazı arşivi)

Bahsi geçen çalışmanın sonraki aşamasında iskeletler üzerinde yer alan patolojik izler²⁴ ve non-metrik karakterlerin varlığı incelenmiştir²⁵. Ayrıca bireylerin ağız ve diş sağlığının ortaya konulmasında Brothwell ve Boulville'nin dişlerde kullanılan tabloları referans alınmıştır²⁶.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

A. 2020-2021 Yılı Paleodemografik Yapı

Parion antik kenti 2020-2021 yılı arkeolojik kazı çalışmalarında elde edilen insan iskelet materyalleri sırasıyla yıllarına göre antropolojik çalışmaları yapılmıştır. 2020 yılı kazı sezonu Güney Nekropolü'nde gerçekleştirilen paleoantropoloji çalışmaları Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihlendirilen 5'i basit toprak mezar (Fig. 5), 8'i kiremit mezar (Fig. 6) olan 13 mezar yapısından korunma durumları genel anlamda kötü olan 14 bireye ait tam ve parçalanmış iskelet parçaları elde edilmiştir. Paleodemografisi yapılan iskeletlerden mezar 242 numaralı yapıya ait kemiklerin genç erişkin kadın bireye ve 0-3 yaş arası bir bebeğe ait olduğu tespit edilmiştir (Fig. 7). Diğer mezar yapılarından ele geçen bireylerden 5'inin cinsiyeti (Fig. 8), 6'sının ise yaşı tespit edilebilirken (Fig. 9), geriye kalan 8 mezara ait kesin bilgiler antropolojik açıdan yeterli veri olmadığı için tayin edilememiştir. Ayrıca M-2 olarak adlandırılan Roma Dönemi'ne tarihlendirilen kiremit mezara ait iskelet, Sondaj 11 kazı alanında açığa çıkmış ve antropolojik analizleri neticesinde cinsiyetinin erkek, yaşının ise orta erişkin (35-50 yıl) olduğu tespit edilmiştir.

24 Buikstra - Ubelaker 1994, 108; Ortner 2003, 37.

25 Berry - Berry 1967, 361; Brothwell 1972, 90.

26 Brothwell 1972, 51; Boulville et. al. 1983, 89.

Fig. 5: Basit toprak mezar
(Parion kazı arşivi)

Fig. 6: Kiremit mezar
(Parion kazı arşivi)

İskelet Dağılımı	(N)	(%)
Bebek	1	7
Erkek	2	14
Kadın	3	21
Belirsiz	8	58
Toplam	14	100

Fig. 7: 2020 yılı Güney Nekropolü bireylerinin paleodemografik dağılımı

Cinsiyet	(N)	(%)
Erkek	2	14
Kadın	3	21
Belirsiz	9	65
Toplam	14	100

Fig. 8: 2020 yılı Güney Nekropolü cinsiyet dağılımı

Yaş	(N)	(%)
Bebek	1	7
Genç Erişkin	1	7
Orta Erişkin	1	7
İleri Erişkin	2	14
Erişkin	1	7
Belirsiz	8	58
Toplam	14	100

Fig. 9: 2020 yılı Güney Nekropolü yaş dağılımı

2021 yılı iskelet materyalleri kentin yine Güney Nekropolü'nden elde edilmiştir. Anıt mezar ve basit toprak mezar olmak üzere Roma Dönemi'ne tarihli 2 farklı mezar türünden toplamda 22 bireye ait iskelet materyali elde edilmiştir. Toplam birey sayısının 12'si nekropolün farklı koordinatlarından elde edilirken geriye kalan 10 bireye ait iskelet materyali Anıt Mezar 6 (AM-6)'dan elde edilmiş ve paleodemografik dağılımı aşağıdaki sunulmuştur (Fig. 10). Cinsiyet tespit çalışmalarında ise 7 bireyin cinsiyeti erkek, diğer 7 bireyin cinsiyeti kadın ve geriye kalan 8 bireye ait iskelet materyalleri hem korunma durumlarının kötü olması hem de bazılarına kremasyon uygulanması sebebi ile bireylerin antropolojik analizleri mümkün olmamıştır (Fig. 11). Elde edilen bireylerin yaş tahmin çalışmalarında, 3'ü çocuk, 1'i adölesan, 2'si genç erişkin, 1'i orta erişkin, 1'i ileri erişkin, 10'u erişkin olarak tahmin edilirken geriye kalan 4 birey yetersiz veri sebebi ile tahmin edilememiştir (Fig. 12). Anıt mezar özelinde yapılan paleodemografi çalışmalarında ise Çırak ve Mucur (2021)²⁷, mezardan toplamda 10 birey elde ettikleri ve bu iskelet topluluğunu; 3 erkek birey, 5 kadın birey, 1 çocuk birey oluşturduğunu (Fig. 13), yaş tahmin çalışmalarında ise 1'i çocuk, 1'i orta erişkin ve 7'sinin erişkin birey olduğunu belirtmişlerdir²⁸ (Fig. 14). Ayrıca bunlara ek olarak 1 bireye uygulanan kremasyondan dolayı kemik morfolojilerinin çok fazla değişip çalışma yapmaya mümkün olmadığını da çalışmalarında belirtmişlerdir.

İskelet Dağılımı	(N)	(%)
Bebek	3	14
Adölesan	1	4
Erkek	7	32
Kadın	7	32
Belirsiz	4	18
Toplam	22	100

Fig. 10: 2021 yılı Güney Nekropolü bireyelerinin paleodemografik dağılımı

27 Çırak - Mucur 2021, 83.

28 Çırak - Mucur 2021, 83.

Cinsiyet	(N)	(%)
Erkek	7	32
Kadın	7	32
Belirsiz	8	36
Toplam	22	100

Fig. 11: 2021 yılı Güney Nekropolü cinsiyet dağılımı

Yaş	N	%
Çocuk	3	14
Adölesan	1	4
Genç Erişkin	2	9
Orta Erişkin	1	4
İleri Erişkin	1	4
Erişkin	10	46
Belirsiz	4	19
Toplam	22	100

Fig. 12: 2021 yılı Güney Nekropolü yaş dağılımı

Cinsiyet	N	%
Erkek	3	30
Kadın	5	50
Çocuk	1	10
Belirsiz	1	10
Toplam	10	100

Fig. 13: Parion toplumunda cinsiyet dağılımı

Yaş	N	%
Çocuk	1	10
Orta Erişkin	1	10
Erişkin	7	70
Belirsiz	1	10
Toplam	10	100

Fig. 14: Parion toplumunda yaş dağılımı

B. 2020-2021 Yılı Paleopatolojik Çalışmalar

Parion antik kenti 2020 kazı sezonu arkeolojik kazı çalışmalarında, Güney Nekropolü ve SDJ 11 kazı alanlarından elde edilen mezarlara ait iskeletlerin paleopatolojik analizleri sonucunda 9 farklı patoloji olmak üzere toplamda 15 patolojik oluşum tespit edilmiştir (Fig. 15). Elde edilen iskeletlerin çoğunluğu kremasyon olması sebebi ile patolojik çalışmalar her birey için mümkün olmamıştır. Buna göre M-2 olarak isimlendirilen birey için, craniumda travma izi (Fig. 16), clavicula kemiğinin sternal (iç) kısımlarında rhomboid fossa (Fig. 17), humerus kemiklerinde osteomyelid (Fig. 18), kulak yolunda auditory extostosis (Fig. 19), lomber vertebrae kemiklerinde osteofit, phalanges kemiklerinde osteoarthritis, calcaneus kemiklerinde calcaneal spur, tibia kemiklerinde periostitis tespit edilmiştir. Mezar 206 olarak isimlendirilen orta erişkin kadın bireyin craniumda travma, kulak yolunda auditory extostosis, sol patella kemiğinde osteofit, phalanges kemiğinde osteoarthritis ve calcaneal spur tespit edilmiştir. M-243'de ise kremasyon uygulaması yapıldığı tespit edilmiş ve bu yüzden cinsiyeti ve yaşı belirlenememiştir. Bireye ait kemik materyallerinden vertebra kemiğinde, schmorl nodülü tespit edilmiştir. Diş ve çene patolojileri üzerine yapılan çalışmalarda ise, M-206 numaralı bireyin (kadın/orta erişkin) mandibulasının sol tarafında 2. premolar antemortem (ölüm öncesi) diş kaybına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Patoloji	Sayı	Yüzde (%)
Travma	2	13
Rhomboid Fossa	1	7
Osteomyelid	1	7
Auditory Extostosis	2	13
Osteofit	2	13
Osteoarthritis	2	13
Schmorl Nodülü	1	7
Calcaneal Süpur	2	13
Periostitis	2	13
Toplam	15	100

Fig. 15: 2020 yılı Güney Nekropolü ve SDJ 11 iskeletlerinin paleopatolojik analizi

Fig. 16: SDJ 11 M-2 orta erişkin erkek bireyde travma

Fig. 17: SDJ 11 M-2 rhomboid fossa

Fig. 18: SDJ 11 M-2 osteomyelid

Fig. 19: SDJ 11 M-2 auditory exostosis

2021 yılında yapılan kazı çalışmalarında M-246'dan elde edilen erişkin erkek bireyin ileri derece diş aşınması (Fig. 20), periostitis, M-248 erkek genç erişkin bireyin diş taşı, tahrip olmuş mezar (TOM) 2'den elde edilen kadın genç erişkin 1. bireyde rhomboid fossa, sternal uçta enfeksiyon, ayak parmağında füzyon (kaynaşma) ve ayak baş parmağında gut, TOM 2/2 erkek ileri erişkin bireyin patella ve foramen obturatorium kemiğinde entosepati (Fig. 21), rhomboid fossa ve diş taşı tespit edilmiştir. Çalışmalarda tespit edilen önemli bir patolojik oluşumlar ise; M-249/1 erişkin erkek bireyde gözlemlenen tibia kemiğindeki travmaya bağlı kırık (Fig. 22-23), femur kemiğinde tespit edilen osteosarcoma ve yine travmaya bağlı kırık patolojileridir (Fig 24). Femur kemiğinde tespit edilen bu kırığın özellikle yüksek enerjili bir travmaya maruz kaldığı ve bunun en yakın olası sebebinin ise yüksekte düşmeye bağlı olabileceğidir. Bireye ait bu patolojik oluşumun titizlikle temizlik çalışmaları yapılmış ve fotoğraflaması yapılmış hem de dijital ortamda kemiğin cortical ve spongiosasında meydana gelen değişimlerin görülebilmesi adına röntgen görüntüleri çekilmiştir (Fig. 25). Ayrıca patolojik oluşumun "Geomagic Snapshots" programı ile 3D çalışmaları yapıp çeşitli açılardan görüntüleri alınmış ve tespit edilen patolojiler aşağıda sunulmuştur. (Fig. 26-27). Kötü huylu kemik tümörü olarak bilinen osteosarcoma (kemik kanseri) genellikle uzun kemiklerde daha sık gözlemlenmiştir. Antik çağ insanlarında bu patolojiye sahip olan bireyler genellikle amputasyon yolu ile tedavi edilmeye çalışılmıştır ancak bu şekilde tedavi edilmeye çalışılan hastalar çoğunlukla ilk yıllarından sonra hayatlarını kaybetmişlerdir²⁹. M-249/1 numaralı bireyin yanından elde edilen arkeolojik buluntulara bakıldığında kukla bacak figürinleri olduğu tespit edilmiştir (Fig. 28).

Fig. 20: M-246 erkek erişkin bireyde diş aşınması

Fig. 21: TOM 2/2 ileri erişkin erkek bireyde entosepati

29 Picci 2007, 1.

Fig. 22: M-249/1 travmaya bağlı kırık

Fig. 23: M-249/1 kırığın röntgen görünümü

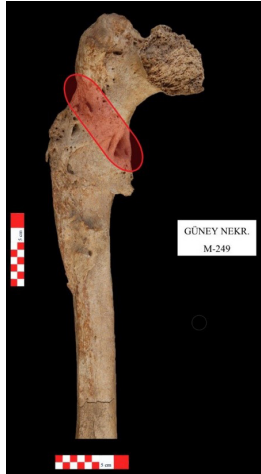

Fig. 24: M-249/1 erkek erişkin bireyde osteosarcoma

Fig. 25: M-249/1 osteosarcomanın röntgen görünümü

Fig. 26: 3D çalışmalarından elde edilen görüntüler

Mezar No	Paleopatoloji
M-248	Diş Taşı
M-246	İleri Derece Aşınma (+canine) / Periostitis
M-249	Osteosarcoma / Travma (kırık)
TOM 2/1	Sternal Uç Enfeksiyon / Rhomboid Fossa / Ayak Parmağı Füzyon (kaynaşma) / Gut
TOM 2/2	Entosepati (patella) / Entosepati F. Obturatorium / Diş Taşı / Rhomboid Fossa

Fig. 27: 2021 yılı tespit edilen paleopatolojiler

Fig. 28: M-249'dan elde edilen kukla bacak örneği (Parion kazı arşivi)

Anıt mezar 6 iskelet toplumunun paleopatoloji çalışmalarını yapan Çırak ve Mucur (2021) cinsiyeti erkek, erişkin birey 2'nin lumbar omurlarında osteofit,

erkek erişkin birey 3'ün mandibulasında antemortem diş kaybı, erkek orta erişkin birey 4'ün burun kemiğinde septum deviasyonu, auditory exostosis, kadın erişkin birey 6'nın calcaneus kemiğinde topuk dikenini, burun kemiğinde travma (kırık) ve kafatası kemiğinde cribra orbitalia gözlemleyip anemi tespit ettiklerini bildirmişlerdir³⁰ (Fig. 29).

Anıt Mezar 6	Paleopatoloji
Birey 2	Osteofit
Birey 3	Antemortem Diş Kaybı
Birey 4	Septum Deviasyonu / Auditory E. / Entosepati
Birey 6	Anemi / Travma (kırık)

Fig. 29: AM-6 Tespit Edilen Paleotolojiler

C. 2020-2021 Yılı Ölçülemeyen (Non-Metrik) Özelliklerin Çalışılması

2020 yılında yapılan non-metrik çalışmalarda, M-2, M-206 ve 245 numaralı bireylerde 11 farklı non-metrik karakter tespit edilmiştir. Buna göre; M-2 numaralı bireyde, sağ-sol yönlü parietal foramen, anterior calcaneal çift facet ve sağ sol yönlü os trigonum tespit edilirken (Fig. 30), M-206 numaralı bireyde (kadın/orta erişkin), mastoid foramen, lambdada kemikçik, İnka kemiği ve septal apertura (Fig. 31) son olarak M-245 numaralı bireyde, coronal kemikçik ve supscapular foramen tespit edilmiştir (Fig. 32).

Fig. 30: SDJ 11 M-2 orta erişkin erkek os trigonum

Fig. 31: SDJ 11 M-2 septal apertura

Varyasyon	Sayı	Yüzde (%)
Mastoid Foramen	1	9
Coronal Kemikçik	1	9
Lambdada Kemikçik	1	9
Parietal Foramen	1	9
İnka Kemiği	1	9
Septal Apertura	1	9
Anterior Calcaneal Çift Facet	2	18
Supscapular Foramen	1	9
Os Trigonum	2	18
Toplam	11	100

Fig. 32: Güney Tavşandere Nekropolü ve SDJ 11 iskeletlerinin varyasyon analizi

2021 yılında elde edilen iskeletler üzerinde tespit edilen non-metrik karakter analizleri yapıldığında ise M-246 numaralı bireyin sağ-sol patella kemiğinde vastus çentiği (Fig. 33), AM-6 / 4. bireyde en yüksek nuchal çizgi, TOM 2/2. bireyin cervical vertebrae kemiğinde ikinci transvers foramen ve molar dişinde mine incisinin varlığı (Fig. 34) ortaya koyulmuştur.

Fig. 33: M-246 erkek erişkin bireyde Vastus Çentiği

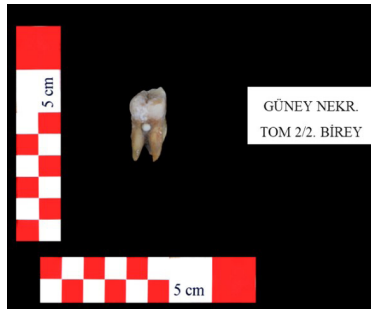

Fig. 34: TOM 2/2 Mine incisi (ileri erişkin erkek birey)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Parion antik kentinde gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında elde edilen iskeletler üzerinde yapılan antropolojik çalışma ile toplumun paleodemografik yapısı, paleopatolojik yapıları ve non-metrik karakterler ortaya konulmuştur. Buna göre elde edilen paleodemografik yapıya bakıldığında; 2020 yılında tespit edilen iskeletlerin toplamda 14 birey olduğu, bunların 1'i bebek, 2'si erkek, 3'ü kadın olup geriye kalan 8 bireyin iskelet materyalleri antropolojik açıdan çalışılmasına yetersiz olduğundan cinsiyet tayin edilemediği belirtilmiştir. Bireylerin yaş dağılımlarına bakıldığında ise, 1'i bebek, 1'i genç erişkin, 1'i orta erişkin, 2'si ileri erişkin, 1'i erişkin olan toplamda 6 bireyin yaş tahmini yapılabilmektedir. 2021 yılında yapılan paleodemografik çalışmalara bakıldığında ise; 3'ü bebek, 1'i adölesan, 7'si erkek, 7'si kadın ve 4 birey belirsiz olarak tespit edilirken erkek ve kadın birey sayılarının aynı olması dikkatleri çekmiştir ki bu eşitlik cinsiyetlerin değerlendirilmesinde önemlidir. Yaş dağılımı yapılan bireylerin, 3'ü çocuk 1'i adölesan, 2'si genç erişkin, 1'i orta erişkin, 1'i ileri erişkin, 10'u ise erişkin olurken 4 bireyin yaş tayini yapılamamıştır. Erişkin bireylerin sayıca fazla olması, elde edilen bireylerin genç, orta ve ileri erişkin temelinde ayrıntılı yaş tespitine olanak sağlamamasından kaynaklandığının belirtilmesinde fayda vardır.

Paleopatolojik çalışmaları yapılan 2020 yılı iskeletlerinde 9 farklı patolojik oluşumda toplamda 15 patoloji tespit edilmiştir. Elde edilen iskeletlerin büyük bir bölümüne kremasyon uygulanması sebebi ile toplamda 3 bireyde patolojik oluşum tespit edilmiştir. Bu patolojilere bakıldığında ise; genellikle antik çağ insanların da gözlemlenen olgular olduğu ancak kulak yolunda bulunan auditory ekstozis, parmak kemiğinde bulunan osteoartrit ve yine omurlarında tespit edilen patolojik rahatsızlıklar, bireylerin hem deniz işlerinde hem de ağır işlerde çalıştıklarını göstermektedir. 2021 yılında elde edilen iskeletlerin paleopatolojik analizlerde tespit edilen hastalıklara bakıldığında ise; 2020 yılında elde edilen hastalıklara benzer olduğu ve yine kulak yolunda bulunan ekzositozların varlığı ve sıklığı, parmak kemiklerinde tespit edilen kaynaşmalar, köprücük kemiklerindeki patolojiler bireylerin hem denizel hem de karasal işlerde ağır bir şekilde çalıştıklarını düşündürmektedir. Ancak M-249/1 numaralı bireyde tespit edilen osteosarcoma ve beraberinde aynı yönde tibia kemiğinde bulunan travmaya bağlı kırık, mezar içerisinden elde edilen kukla bacak buluntuları ile beraber düşünüldüğünde bireyin bir savaşı olabileceğini düşündürmüştür.

Parion toplumunun sosyo-kültürel açıdan sağlık yapısını ortaya koymak için cinsiyetler arasında yapılan karşılaştırmada, beklenildiği üzere erkek bireylerin kadın bireylere göre daha fazla dejeneratif hastalıklara sahip olduğu görülmektedir. Erkek bireylerin toplum içinde daha yoğun fiziksel güç gerektiren işlerde çalışmalarına bağlı olarak travma, rhomboid fossa, osteofit, entosepati gibi patolojilere kadın bireylerden sayıca daha fazla maruz kaldığı olağan bir durumdur. Bu

durum, toplumsal statü anlamında cinsiyetler arasında görev dağılımı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, yine sosyal statüyü anlamak adına enfeksiyon hastalıklarının da erkek bireylerde kadınlara göre daha yüksek çıktığı söylenebilir. Dejenere hastalıklarla günlük yaşam arasındaki ilişki kaynaklı olduğu gibi, enfeksiyona bağlı patolojilerde de benzer sebep-sonuç ilişkisi ile ortaya çıkmıştır (Fig. 35). İncelemesi yapılacak iskelet sayısının artmasıyla bu ayrım çok daha net olarak ortaya konulabilecektir.

Fig. 35: Cinsiyetler arası patoloji düzeyleri

Biyolojik yakınlık ve uzaklık çalışmalarında en çok bakılan özellikler non-metrik çalışmalardır. Non-metrik çalışmaları yapılan Parion 2020 yılı iskeletlerinde genellikle kafatasında meydana gelen varyasyonel oluşumlar tespit edilmiştir. 2021 yılı iskeletlerinde tespit edilen non-metrik karakterler ise yine 2020 yılında tespit edilen oluşumlara benzer olduğu ve bunların antik çağ bireylerinde sıklıkla gözlemlendiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla ele geçen iskeletlerde yer alan benzer non-metrik karakterlerin, bu bireyler arasında genetik yakınlık olacağı ihtimalini artırmaktadır. Elde edilen veriler ışığında Parion insanların hem coğrafyası gereği denizel işlerle uğraştığı hem de elde edilen patolojiler sonucunda denizel işlerine ilaveten kara işleriyle de yoğun olarak uğraştıkları kemikleri üzerinde yer alan kullanıma bağlı kemik oluşumları ile ortaya çıkartılmıştır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmiştir.

Etik

Etik Kurul izni ile ilgili; bu çalışmanın yazarları ve hakemleri Etik Kurul İzni'ne gerek olmadığını beyan etmişlerdir.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmanın Tasarlanması (Design of Study): MTÇ(%35), SM(%35), NAT(%30)

Veri Toplanması (Data Acquisition): MTÇ(%35), SM(%35), NAT(%30)

Veri Analizi (Data Analysis): MTÇ(%35), SM(%35), NAT(%30)

Makalenin Yazımı (Writing up): MTÇ(%35), SM(%35), NAT(%30)

Makalenin Gönderimi ve Revizyonu (Submission and Revision): MTÇ(%35), SM(%35), NAT(%30)

KAYNAKÇA

- Akın 2021, Akın E., Parion Kültürleri, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bass 1987, Bass, W. M., Human Osteology. Missouri.
- Başaran 2008, Başaran, C., "Parion'dan Persia'ya Yol Gider", Euergetes, Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU'na 65. Yıl Armağanı Cilt I, (eds. İ. Delemen - S. Ç. Kepçe - A. Özdzibay - Ö. Turak), İstanbul, 133-137.
- Başaran-Yılmaz 2021, Başaran, C.- Yılmaz, A., "Parion'un (Parium) MS 1.- 2. Yüzyıl Kentsel Gelişimi ve Mimarisi", Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan, (eds. M. A. Yılmaz-B. Can-M. Işikli), İstanbul, 107-138.
- Başoğlu-Şener 2015, Başoğlu, O.-Şener, T., "Ovaören Erken Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8/2, 455-476.
- Berry-Berry 1967, Berry, A. C.-Berry, R. J., "Epigenetic Variation in the Human", Cranium. J. Anatomy, 101/2, 361-379.
- Boulville et. al. 1983, Boulville C.-Constance Westermann T. S.-Newell R. R., "Les Restes Humains Mesolithiques de l'Abri Corbille, Istres (Bouches du Rhone)", Bulletins et Memoires de la Societe d'anthropologie de Paris, 13, 89-110.
- Brothwell 1972, Brothwell, D., Digging up Bones, London.
- Brothwell 1981, Brothwell, D. R., Digging up Bones, The Excavation, Treatment and Study of Human Skeletal Remains. Cornell University Press, Third Edition.
- Buikstra-Ubelaker 1994, Buikstra, J. E.-Ubelaker, D. H., Standarts for Data Collection from Human Skeletal Remains, Fayetteville.
- Camps 1976, Camps, F. E., Gradwahl's Legal Medicine, Bristol.
- Çırak 2017, Çırak, M. T., "Akgüney Geç Roma-Bizans Dönemi Toplumuna Üzerine Paleodemografik Çalışma", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10/1, 249-264.
- Çırak et. al. 2019, Çırak, M. T.-Keleş, V.-Şarbak, A.-Acar, E., "Parion Oda Mezar 5 İskeletlerinin Paleodemografik Yapısı", (eds. B. C. Ataman-G. Taşkıran), Recent Evaluations on Humanities and Social Sciences, London İstanbul, 127-142.
- Çırak-Mucur 2021, Çırak, M. T.-Mucur, S., "Parion Anıt Mezar 6 İnsanlarının Sağlıkları Üzerine Biyoarkeolojik İnceleme". Uluslararası Arkeoloji, Sanat Tarih ve Kültürel Miras Kongre (Bildiri Kitabı). 79-92.

- Ergürer-Keleş 2018, Ergürer, H. E.-Keleş, V., "Parion Tiyatrosu'nda Bulunan Gladiatör Graffitoları", Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 18, 23-32.
- Gözlük 2005, Gözlük, P., "Karagündüz Toplumunun Paleodemografik Açından İncelenmesi", Antropoloji, 20, 75-105.
- Krogman-İşcan 1986, Krogman, W. M.-İşcan M. Y., The Human Skeleton in Forensic Medicine, Springfield.
- Olivier 1969, Olivier, G., Practical Anthropology, Springfield.
- Ortner 2003, Ortner, D. J., Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains, London.
- Pelin-Polat 1997, Pelin, C.-Polat, O., "Paleopatoloji", Ankara Patoloji Bülteni, 14/1, 80-83.
- Picci 2007, Picci, P., "Osteosarcoma (Osteogenic sarcoma)", Orphanet Journal of Rare Diseases, 2, 2-6.
- Steele-Bramblett 1988, Steele, D. G.-Bramblett, C. A., The Anatomy and Biology of the Human Skeleton. Texas.
- Tamyürek 2019, Tamyürek, S., Praxiteles Eros'unun Parion Arkeolojik Bulgularındaki Yansımaları ve Parion'da Eros Kültü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Ubelaker 1978, Ubelaker, D. H., Human Skeletal Remains. Chicago.
- White et. al. 2012, White, T. D.-Black, M. T.-Folkens, P., Human Osteology (Third Edition). Cambridge.
- White-Folkens 1991, White, T.-Folkens, P. A., Human Osteology (First Edition). California.
- WEA 1980, Workshop Of European Anthropologist, "Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons", Journal of Human Evolution, 9/7, 518- 549.
- Yılmaz 2012, Yılmaz, A., 2005-2010 Yılları Arasında Bulunan Parion Nekropolü Kandilleri, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yılmaz-Acar 2018, Yılmaz, A.-Acar, E., "Parion Antik Kenti Roma Hamamı Mezarları ve İskeletlerin Osteoarkeolojik Değerlendirilmesi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11/2, 1403-1428.
- Yılmaz-Yılmaz 2023, Yılmaz A.-Yılmaz Z., "The Roman Bath at Parion: Historical Development and the Dating by 14c of its Reused Phase", Mediterranean Archaeology and Archaeometry, 23/1, 77-92.

Antik Dönemde Triskeles Motifi

Triskeles Motif in Antiquity

Tuğçe KOCAEL¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Samsun
· tugcekocael001@gmail.com · ORCID > 0000-0001-5874-334X

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12 Eylül/September 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 4 Ocak/January 2023

Yıl/Year: 2023 | **Cilt – Volume:** 1 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa/Pages:** 225-248

Atıf/Cite as: Kocael, T. "Antik Dönemde Triskeles Motifi" Propontica, 1 (2), Eylül 2023: 225-248

ANTİK DÖNEMDE TRISKELES MOTİFİ

ÖZ

Motifler, insanların gündelik yaşantıları, bağlı oldukları toplumun sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel değerleri hakkında bizlere bilgiler sunan bir araç niteliğindedir. Bezenmiş bir seramik, dekore edilmiş bir mimari yapı ya da basılmış kent sikkeleri üzerinde bağlı bulunduğu toplumun kültür dilini yansıtmaktadır. Bu çalışmada insanoğlunun tarih boyunca içinde bulunduğu siyasi ve sosyal koşullar, yaşadığı coğrafyaya bağlı olarak özellikle Lykia ve Pamphylia bölgelerinde görülen “triskeles” motifi tanıtılmaya çalışılmıştır. Eski Yunan dilinde ayak-bacak anlamına gelen ‘skeles’ten türetilmiştir. Triskeles, merkez bir diskten çıkan üç adet insan bacağına sahip, saat yönünde döner şekilde dekore edilmesiyle gösterilmiştir. Triskeles motifinin özellikle Lykia sikkeleri haricinde başka bölgelerde yoğun bir kullanımının olmaması, bölgeye özgü bir motif olduğunu düşündürmektedir. “Üçlü sarmal, triskeles, triskelion” gibi isimlerle anılan motifin ilk örnekleri MÖ 3000’li yıllara dayanmaktadır. Motifin, başta Sicilya, Syracuse gibi darp edilen kent sikkelerinde tasvir edilmesinin yanı sıra seramik formların yüzeylerinde de betimlendiği görülmektedir. Yaygın bir kullanım alanına sahip triskelesin, swastikadan türetildiği düşünülmektedir. Prehistorik dönemlerden bu yana sevilerek kullanılan motifin çeşitli varyasyonları ile karşılaşılmaktadır. Bu makalede, triskeles motifi ikonografik açıdan incelenerek arkeolojik verilerin tespit edildiği sosyal birikim ile kente mahsus bir kimliğe dönüşümü incelenmiştir. Triskeles ile ilgili yayınlarda tanımlamalar dikkate alınarak bu motif hakkında örnekler üzerinden motifin uygulama alanları tespit edilmeye çalışılmıştır. Arkeolojik verilerden elde edilenler ışığında görseller üzerinden motifin neyi simgelediği yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Triskeles, Motif, Swastika, Lykia Bölgesi Sikkeleri, Roma.

TRISKELES MOTIF IN ANTIQUITY

ABSTRACT

Motifs are a tool that provides us with information about people’s daily lives, and the social, political, economic and cultural values of the society to which they belong. A decorated ceramic, or architectural structure, or minted city coins reflect the cultural language of the society they belong to. This study, introduces the “triskeles” motif, found primarily in the regions of Lycia and Pamphylia, depending on the political and social conditions in which human beings have lived throughout history, and their geography. It is derived from the ancient Greek word ‘skeles’ me-

aning foot-leg. The triskeles are shown in clockwise rotation, with three human legs protruding from a central disc. The fact that the Triskeles motif is not used extensively in Anatolia, in the coins of other regions except for primarily Lycia suggests that it is a region specific motif. The first examples of the motif, known with names such as “triple spiral, triskeles, triskelion”, date back to 3000 BC. The motif is depicted not only on Sicily and Syracuse coins but also on the surfaces of ceramic forms. The triskelesin, which has a widespread use, is thought to be derived from the swastika. Various variations of the motif, which has been lovingly used since prehistoric times, are encountered. This article examines, the triskeles motif iconographically and its transformation into a city-specific identity through the social accumulation in which archaeological data are determined. Considering the definitions in the publications on Triskeles, the motif’s application areas were determined through examples of this motif. What the motif symbolizes has been interpreted through the visuals in the light of the archaeological data.

Keywords: Triskeles, Motif, Swastika, Lycian Coins, Rome.

GİRİŞ

Bir süsleme unsuru olarak motif, toplumların inanışlarını, geleneklerini sembollerle ifade etme biçimidir. Etimolojik kökeni symbolon sözcüğünden gelen sembol, duyguların bir araya getirilmesidir. En erken MÖ 3000’li yıllarda görülen triskeles, merkez diskten çıkan üç spiralın saat yönünde döner şekilde dekore edilmesiyle gösterilen süsleme motiflerinden birisidir¹. Üçlü sarmal, triskeles ya da triskelion² gibi isimlerle anılan motif, Kelt Uygarlığı ve Sicilya Adası ile ilişkilendirilmektedir. Sicilyada tespit edilen örnekler üzerinden MÖ 4. yüzyılda motife ayaklara kanatlar takıldığı, merkezi diskte Medusa başının kullanıldığı görülmektedir³. Bu makalenin amacı, bu ilginç motifin en erken kullanımından yola çıkılarak nasıl ve neden kullanıldığını araştırmaktır. Triskeles motifinin ilk ne zaman benimsendiği tam olarak belirlenememiş olmakla birlikte Lykia Bölgesi sikkelerinde sık ve tekrarlanan kullanımı dikkat çekicidir. Makalede bu ikonografiyi betimleyen tüm mevcutta bulunan madeni paralar üzerindeki triskeles motifi incelenmeye alındığında, triskeles motifinin türlerinin gruplanarak, motifin vurgulanması sağlanacaktır. 2004 yılında S. Bulut’un kaleme aldığı “Erken Dönem Lykia Sikkelerinde Triskeles Motifi” başlıklı makalesi ve diğer bazı araştırmacılar tarafından kaleme

1 Bulut 2004, 16.

2 Grekçede τρισκελης, “Tri: üç, skelos: bacak” anlamına gelmektedir.

3 Wilson 2000, 35.

alınan çalışmalarda⁴, motifin tasarımı konusuna odaklanılarak sikke ikonografisindeki bilinmezliği çözmüşlerdir⁵.

Triskeles motifinin seramik, mozaik, sikke gibi sanatın hemen hemen her alanında kullanılmasına karşın, bu motifin oluşturulurken altında yatan etkilerin de önemli olabileceğini düşünmek gerekmektedir. Bu çalışma, motifin uygulandığı sikkeler ve seramikler üzerinden hareketle, siyasi ve ekonomik boyutunun yanı sıra dinsel boyutunun da olabileceği üzerine yeni bir bakış açısı olması için hazırlanmıştır. Bugüne kadar bu konuyla ilgili yapılan tüm çalışmalardan yola çıkılarak ikonografiyi yorumlama açısından bir farklılık olabilmesi olası bir durumdur. Bu makalenin amacı, bölgelerde sık karşılaşılan triskeles motifini tanıtmak ve terminoloji üzerinde sembolik anlamı konusunda öneriler getirmektir.

Triskeles, merkezi bir disk etrafında dizlerden bükülü insan bacaklarının saat yönünde hareket ediyormuş gibi görülmesidir. Ortadaki diskte Medusa başı da yer alabilmektedir⁶. Strabon; antik bir sembol olan motifin adını Sicilya'nın batı, kuzeydoğu ve güneydoğusunda üçgen bir şekilde konumlanan tepelerden aldığını, isminin "Trinacria, Thrinacis" olarak değiştirildiğini söylemiştir⁷. Homeros'un Odysseus'unda olay Scylla ve Kharybdis'in dar boğazlarda yer alması anlatılmaktadır⁸. Sicilya ile anakarası İtalya arasında yer alan Messina Boğazından bahsediyor oluşu çıkarımı yapılabilir. Motifin erken örnekleri Sicilya'da MÖ 7. yüzyılda görülmektedir (Fig.1).

Fig. 1: Sicilya'dan triskelion örneği⁹

4 Sikkeler üzerinde triskeles motifi ile ilgili yapılan çalışmalar: Bulut 2004, 15-68; Voukelatos 2011, 7-24; De Lisle 2017, 9-28; Müseler 2019, 29-81.

5 Bulut 2004, 15-68.

6 Voukelatos 2011, 7.

7 Strabon, VI, 2, 265-266; Penelope (https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/6B*.html); Homeros Odysseia'da Thrinakia'dan "Çatal Adası" olarak bahsetmektedir. Homeros, Odysseia, XI, 107; XII, 127, 135; XIX, 275.

8 Homeros, Odysseia, XII, 201-259.

9 Arts and Culture (<https://artsandculture.google.com/asset/ceramic-mixing-bowl-with-a-triskeles-museo-archeologico-regionale-di-agrigento/FgHg5Qd27Zva7g>).

Beazley'in arşivi incelendiğinde Triskeles motifinin MÖ 6.yy.sonu 5.yy. başında Attik seramik sanatında ressamlar tarafından sıklıkla tercih edilen bir form olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ İsviçre özel koleksiyonuna ait Cenevre HR 84 olarak kayıtlı bir amphora üzerinde triskeles motifi görülmektedir. MÖ 540 yılına tarihlenen Princeton Ressamı'na ait bir 38.9 cm yüksekliğe sahip amphora üzerinde Ajax, Cassandra ve Athena'nın tasvir edilmiştir. Aynı amphoranın ön yüzünde Athena'nın kalkanında beyaz bir triskeles motifine yer verilmiştir¹¹. Triskeles kullanımının bir başka örneğini, bugün Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde yer alan MÖ 520-510 yılları arasına tarihlenen Antiope Grubu'na atfedilen hydriada¹² yer alan Akhilleus'un elindeki kalkan üzerinde yer alan dikkat çekici triskeleste görmekteyiz. Bunu, savaşta kendilerini korumak, olasılıkla da kendilerine güç katmak amacıyla kullandıkları görülmektedir (Fig. 2). Bunun benzer örneğine, MÖ 470 yıllarına tarihlenen Lycata yakınlarındaki bir mezarda bulunan ve bugün Sicilya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, kırmızı figür tekniğinde yapılmış lekythos üzerinde Grek savaşçının kalkanında da rastlanmıştır (Fig. 3).

Fig. 2: Kalkan detayında triskeles motifi¹³

10 Voukelatos 2011, 12.

11 Moore 2007, 26.

12 Perseus (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Boston+63.473&object=Vase>).

13 Perseus (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/image?img=Perseus:image:1990.24.0345>).

Fig. 3: Lycata yakınlarında bir mezar buluntusu, kalkan detayında triskeles motifi¹⁴

Anadolu dışında Orta Yunanistan'da MÖ 560-510'a tarihlenen Atina örneği drahmi gümüş bir sikke üzerinde triskeles vardır¹⁵. Bu ender Atina sikkeleri üzerinde yer alan triskeles'in Panathenaic Oyunları'na atıfta bulunduğu ileri sürülebilir. Triskeles, genellikle dairesel bir kalkan görünümü verecek şekilde bir daire içerisine alınmıştır. Bu motifin hem erken dönem vazo ressamı tarafından yaptıkları kalkanların üzerinde dikkat çekici şekilde tasvir edilmesi hem de sikkeler üzerinde bir tip olarak karşımıza çıkıyor oluşu tesadüf olmayabilir¹⁶. Güney İtalya'daki Grek koloni kentlerinin en erken MÖ 500-480'e tarihlenen darplarının arka yüzlerinde triskelese yer verilmiştir¹⁷. Sikkelerin ön yüzünde ise Apollon ve Hermes'e yer verilmesinin yanı sıra, rüzgâr tanrısı veya nehir tanrısı olması muhtemel figürler, tarımsal bereketin simgesi olan başaklar kullanılmıştır. Erken dönem bir obol üzerinde Apollon'un yerini triskelesler almıştır¹⁸. Triskeles, Sicilya'nın eski bir sembolü olup, Miken gemilerinde ve Atina'nın darp edilen sikkelerinin bazılarında da sıklıkla tercih edildiğine tanık olunmaktadır¹⁹. Daha sonraki dönem sikkelerinde merkezi diskte Medusa başı yerine bir dizden çıkan üç adet bacak

14 Giuseppe Gallo (<https://www.giuseppegallosdesign.com/design-and-communication/meaning-and-history-of-the-sicilian-triskele>).

15 Münzkabinett Online Catalogue (<https://ikmk.smb.museum/object?id=18203259>).

16 Dawson 1999, 71-78; Voukelatos 2011, 12.

17 Voukelatos 2011, 7.

18 Noe 1958, 4.

19 Taylor 2016, 32.

baskılarda yerini almaktadır. Sicilya sikkeleri üzerinde triskeles tasvirlerini görmek mümkündür. Motifin uygulandığı Agathokles (MÖ 317-289) döneminde basılmış olan ön yüzünde genç Ares'in sola dönük başı, arka yüzünde merkezinde Gorgoneion'un yer aldığı kanatlı üç adet bacaktan oluşan triskeles yer almaktadır (Fig. 4). Syracusa sikke örneğinde ön yüzünde Apollon başı sola dönük şekilde ve boynunun altında bir "Σ" lejandı yer alırken, arka yüzünde bir quadriga ve altında triskeles motifinin tasvir edildiği görülmektedir (Fig. 5).

Fig. 4: Agathokles dönemi sikkesi (MÖ 317-310)²⁰

Fig. 5: Agathokles dönemi sikkesi (MÖ 317-310)²¹

MÖ 339-334 yıllarına tarihlenen bronz madeni paraların ön yüzünde başı sola dönük, sakallı Zeus Eleutherios başı, arka yüzlerinde triskeles yer almaktadır²². Aynı türdeki aynı triskelesi taşıyan diğer örnek ise, bugün British Müzesinde bulunan Sicilya sikkesinin ön yüzünde Persephone'nin başı, arka yüzünde quadriga ve üstte triskeles betiminin yer aldığı sikkede de görülmektedir. En önemli Sicilya darphanesi Syracusa idi. Bu motifin Syracussa'da özellikle Agathokles döneminde tercih edildiği dikkati çekmektedir. Sikkeler üzerinde sürücüsüyle birlikte tasvir

20 CNG (<https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=163516>).

21 Wildwinds (https://www.wildwinds.com/coins/greece/sicily/syracuse/agathokles/BMC_337.jpg).

22 Sheedy 2014, 84.

edilen quadriga ve arka yüzlerde Sicilya'nın kültürünü ve imajını yansıtan üç adet koşan ayak yani triskeles betimlendiği görülmektedir (Fig. 6)²³.

Fig. 6: Syrakusa Kenti Agathokles dönemi sikkesi (MÖ 317-289)²⁴

Ön yüzlerinde Kore'nin sağa dönük başı, arka yüzlerinde ise Nike'nin Tropheum yaparken betimlendiği tetradrahmiler üzerinde de yine ikincil sembol olarak triskeles motifinin betimlendiğine tanık olunmaktadır²⁵. Sicilya ya da Atina sikkeleri ikonografilerinde görülen triskeles motifinin Grek kökenli olduğuyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Sicilya dışındaki kentlerde basılan sikkelerin arka yüzlerinde yer alan triskeles motifinin, dönemin triskeles tasvirlerinden etkilenmiş yani sikke de moda denilen eğilimin bir yansıması olarak dikkate alınması büyük olasılık olarak değerlendirilmelidir. Sikkeler üzerindeki tasvir edilen konular ve yaşanan sanatsal gelişiminin başta ticaretten kaynaklı insan etkileşimleri yoluyla gelişmesinden yola çıkılırsa bu durum oldukça normaldir. Grek kültürünün etkisinin görüldüğü geniş bir coğrafyada motifin yayılım alanı bulunduğu söylenebilir.

Triskeles betiminin MÖ 5. yüzyıl itibarıyla Anadolu'da Lykia ve Pamphylia sikkelerinde kullanıldığı görülmektedir²⁶. Sikkeler üzerinde de triskeles betiminin hangi amaç veya hangi isimle kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak neredeyse tüm sikkeler üzerinde ortak unsurun üç bacağı bir spiral oluşturacak şekilde saat yönünde dairesel bir hareketle sikke yuvarlağına işlendiği görülmektedir. Motifin, bu bölgelerdeki yerel özelliklerin etkisinde kalarak, darp edildiği bölgenin şeklini alarak değişik tiplerde betimlendiği söylenebilir.

23 Fischer-Bossert 2012, 5.

24 Wildwinds (https://www.wildwinds.com/coins/greece/sicily/syracuse/agathokles/BMC_350.jpg).

25 Agathokles'in MÖ 317 yılında siyasetteki döneminin başlamasının ardından, basılan dönem sikkelerinin ön yüzünde Apollon'un, arka yüzlerinde triskeles motifinin tasvir edildiği altın drahmiler görülmektedir. Syracuse sikke tiplerinin taklitlerinin yapıldığı ve triskeles motiflerinin işlendiği gümüş tetradrahmiler de kullanılmaya başlandı. Agathokles'in Sicilya'yı yönetme hırsı ve Kartaca'yı düşman ilan etmesinden yola çıkılarak triskelesi özellikle kendisinin "kişisel rozet" olarak seçtiği düşünülmektedir (De Liste 2017, 9-28).

26 Philippou 2019, 2.

Sikkelerin arka yüzlerinde incus içerisinde birincil figür olarak tasvir edildiği gibi (Fig. 7, Fig. 8), aynı sikkelerin arka yüzlerinde figürlerin alt taraflarında ikincil sembol olarak kullanıldığı da görülmektedir. Ayrıca madeni paralar üzerinde görülen triskeles motifinde ayak kısımları yerine ördek başları şeklinde değişik tiplerde tasvir edilmiştir. Mari'de ele geçen silindir mühürde ya da Babil Dönemine tarihlendirilen kabartma üzerinde yapılan ördek tasvirinin su tanrısı ile ilişkilendirilmesi önerisinden²⁷ yola çıkarak en azından Kuprilli döneminde basılan "S" formlu ördek başı triskelesin²⁸ de "tanrı ve kutsallık" kavramlarının sembolize edilmesi için kullanılmış olması ileri sürülebilir.

Fig. 7: Aspendos kent sikkesi (MÖ 465-430)²⁹

Fig. 8: Lykia Dynastileri. Kuprilli Sikkesi (MÖ 470-440)³⁰

Lykia Bölgesi Pers satraplarının hâkimiyetinde darp edilen sikkeler üzerinde genel ikonografik açıdan kıyafetler ve betimlenen kişilerde Pers etkisi vardır. Likya sikkelerinde triskeles motifinin görülüyor olması Pers kültürünün etkisiyle darp edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü triskelesin, swastika motifine benze-

27 Erkanal 1975, 78.

28 Bulut 2004, 19.

29 Wildwinds (https://www.wildwinds.com/coins/greece/pamphylia/aspndos/BMC_01.jpg).

30 Wildwinds (https://www.wildwinds.com/coins/greece/lycia/dynasts/kuprilli/SNGVA_4153.jpg).

tiliyor oluşu ve en erken swastika örneklerinin İran'da yer alan Susa'da görülüyor olması³¹ kullanılan süslemenin varyasyona sahip olabileceğini ve biçimsel olarak ifade edilmesinde swastika motifinden örnek alınabildiğini söylemek mümkündür. Antik dönem süsleme ve tasarım anlayışında kullanım yerlerine göre gruplandırmak gerekmektedir. Bu noktada motiflerinin birbirlerinden etkilenilerek sanatçılar tarafından ikincil derecede öneme sahip swastika kullanımına, biçimsel olarak ifade edilmiş şekline de bakmak yerinde olacaktır.

SWASTİKA MOTİFİ

Gamalı haç olarak da bilinen swastika, evrensel bir semboldür ve tarih boyunca farklı kültürler tarafından kullanılmıştır. Bu motifin daha çok güneşle özdeşleştirilmesi en yaygın yaklaşım olsa da tüm kültürlerde ona verilen anlamın bu olduğunu söylenemez. Swastika'nın, MÖ 2600 yıllarında Harappa kentinde ortaya çıktığı İndus kültürlerinde bulunması ve kutsal bir sembol olarak günümüze kadar varlığını sürdürüyor olması, bulunduğu bölgenin önemli bir sembolü olduğu düşüncesinin savunulmasına neden olmuştur³². Hatta buluntulardan hareketle en eski swastika motifinin kullanımının Zagreb Arkeoloji Müzesinde bulunan MÖ 5. binyıla tarihlenen Neolitik çömlek üzerinde tanımlanıyor oluşu bu durumu desteklemektedir. Dekoratif bir sembol haline gelmeden önce motifin, takılarda ve ev eşyalarında kutsal bir koruyucu görevi vardır. Swastika motifi kendisine seramiklerde, bronz süs eşyalarında ve pantantiflerde de kullanım alanı bulmuştur. Myken dönemine tarihlenen, bugün Metropolitan Müzesinde sergilenen Kıbrıs vazosu üzerinde swastika tasvir edilmiştir (Fig. 9).

Fig. 9: Kıbrıs vazosu üzerinde swastika motifi³³

31 Freed-Freed 1980, 89.

32 Vahia-Yadav 2010, 1-3.

33 Wilson 1894, 844, fig. 158.

Swastika'nın coğrafi dağılımı dikkate alındığında Sümer, Akad, Babil veya Asur sanatında görülmemektedir. Persepolis'te değişken olmakla birlikte bu sembolü o coğrafyada görmekteyiz. Özellikle Samarra çömlekçilerinin beğenerek kullandığı düşünülen motif, Persepolis'te tekrarlanan tasarımlar arasına girmiştir³⁴. Swastika sembolünün, temsil ettiği tanrılarla ilişkisi konusunda teorilerde bulunulmuştur. Baal'in, dolayısıyla güneş tanrısının amblemi sayılmaktadır ve güneşin sembolü olduğuna inanılmaktadır³⁵. Triskelion da bu açıdan Zeus'un amblemi olarak, Baal'ine benzer, sürekli dönen ve döngüsel hareketi gösterdiğinden, motifin kökeninde swastika olduğu düşünülmektedir³⁶. Viyana Müzesinde sergilenen kırmızı figürlü bir krater yüzeyinde radyant disk içerisinde, bir quadriga üzerinde, göğsünde gamalı haç taşıyan bir figür tasvir edilmiştir. Seramiğe ilk bakışta, Helios'un önden tasvir edilmiş betimi gibi görülmektedir. Bu figürün Apollon olabileceği de düşünülmeyle birlikte, güneşin yükseltilmesi görevini gerçekleştiren ve genellikle ışınlı süslemelerle betimlenen güneş tanrısı Helios da denilmiştir³⁷. Bu açıdan bakıldığında swastikanın güneşle doğrudan bağlantı kurulması, güneş ve gamalı haçın özdeşliğinin görülmesi açısından bu seramik güzel bir örnektir³⁸. Gamalı haçın en yaygın olarak güneş işareti olarak kabul edilebilirliği, formunun güneşin dönme hareketini simgelemesi şeklinde yorumlanabilir. Belirtilen örnekten yola çıkılarak "ışığın tanrısı" olarak da tapınım gören Apollon'un swastika ya da bu motifin stilize edilmiş hali olan triskeles motifinin bir tanrı sembolü olarak kullanılıyor oluşu motifin dinsel kimliği ile ilgilidir. Ayrıca swastikanın doğurganlığı temsil ettiği de düşünülmektedir. Gamalı haç kullanımının en dikkate değer kanıtı Hisarlık'tadır. Schliemann'ın Troia'da bulunduğu pişmiş toprak terrakotta kadın figürininde motifin kullanılmış olması bu duruma örnek oluşturmaktadır (Fig. 10)³⁹.

34 Herzfeld 1941, 21.

35 Wilson 1894, 771.

36 Wilson 1894, 779.

37 Baldwin 1915, 138.

38 Burillo-Burillo 2014, 34.

39 Wilson 1894, 831.

Fig. 10: Troia'dan swastika motifi⁴⁰

Troiada halka dipli bir seramik yüzeyinde (Fig. 11) veya Alacahöyük'te mezar-
da bulunan, bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonunda yer alan Hitit
bronz levhanın üzerine kareler şeklinde düzenlenen swastika'nın Anadolu'da dahi
örneklerine ulaşmak mümkün olmuştur⁴¹.

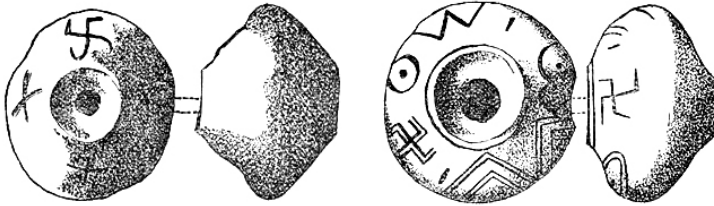

Fig. 11: Troia'dan swastika örnekleri⁴²

Swastika motifi yalnızca seramik yüzeylerde kullanılmamış olup, madeni pa-
ralar üzerinde de örneklerini görmek mümkündür. Bir Korinth sikkesi üzerinde
sağa doğru dönük gamalı haç yapılmış olup, Bithynia'da Astakos, Arcadia'da Thali-
adai, Thrace'de Mesembria ve Thasos kent sikkeleri üzerinde de motifin tasviriyle
karşılaşmaktayız⁴³.

40 Wilson 1894, 831, fig. 129.

41 Quinn 1994, 89-90, fig. 10, fig. 11.

42 Wilson 1894, 811, fig. 43, fig. 44; Gutenberg (<https://www.gutenberg.org/files/40812/40812-h/40812-h.htm>
Page_809).

43 Baldwin 1915, 145-146.

Swastika⁴⁴ modelinin örnek alınmasından yola çıkılarak triskeles motifinin stilize edilerek seramik yüzeylerde uyarlanması aksine medeniyetler arası ticari ve sosyo-kültürel ilişkilerin kurulması anlamında oldukça dikkat çekicidir. Beazley arşivindeki Attik seramik yüzeyinde bir kalkan üzerinde apotropeik anlamda kullanılması gibi, Kültepe'de bulunan bir gagalı testinin⁴⁵ yüzeyinde de Lykia sikkelerinde görülen anaför tarzında triskeles motifi süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Swastikanın tasarımının değiştirilerek Agathokles dönem sikkelerinde benimsendiği görülmektedir. Triskeles o zaman Agathokles döneminde orijinal bir tasvir değildi; ancak onun tarafından daha önceki madeni paraların ikonografik tiplerinden alınmıştı. Agathokles, triskelesi kişisel bir rozet olarak kullanan ilk kişi olmuştur. Triskelesin bir güç sembolü olduğuna inanılıyordu⁴⁶. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde anlatılacak olan Lykia sikkelerinde üç horoz başlarından merkezi bir nokta ve daire yapıldığı görülmektedir. Üç kol ya da üç adet birbirlerine eşit uzaklıkta sola bükülerek ilerleyen tasarıma geçiş yapılmıştır. Pınara, Tlos, Ksanthos gibi Lykia birlik sikkelerinin triskeles motifinin “üç bacak” şeklinde olabildiği gibi, “üçlü sarmal” ya da bir “anaför” şeklinde de döngüsel hareketle betimlenebiliyordu. Bu triskelesin “anaför” tarzında rozetler şeklinde tasvir ediliyor oluşu, başta D'Alviella olmak üzere birçok araştırmacılar tarafından çalışılmış olmakla birlikte, triskelesin daha çok Prehistorik çağlardan beri görülen swastika modelinin prototip alınarak oluşturulduğunu düşünmektedirler⁴⁷. Tespit ettikleri motifleri incelemelerinin ardından anaför olarak yorumladıkları görülmektedir. Swastika motifinin ay, güneş gibi kozmolojik olayların sembolize edilerek tanrıların temsilleri olduğuna inanmaları sonucunda⁴⁸ bir tılsım gibi çeşitli nesnelere üzerinde kutsal bir karakter kazandırılmıştır.

Triskeles motifi Grek sanatında hemen hemen her sikkede görülmektedir. Atina'nın Wappenmünzen sikke serisinde de triskeles tipiyle karşılaşılacaktır. Bu betimlerin dönemin aristokrat ailelerinin sembolleri olabileceği dikkate alındığında betimin aristokrat aileleri sembolize ettiği söylenebilir. MÖ 500 yıllarına tarihlenen Trakya'da Makedon sikkeleri kent sikkesi üzerinde triskelesin uygulandığı görülmektedir. Bu tür madeni paralar çok nadirdir. Benzer dönemlerde basılan Megara ve Makedonya sikkeleri Lykia sembolünün türevleri olmuştur. MÖ 4. yüz-

44 Swastikaya büyük oranda benzeyen belirli biçimler bulunmaktadır. Bunların başında meander, triskelion, tetraskelion, spiraller ve sarmallar gelmektedir. Swastikanın, meander deseninin kaynağı olabileceği, özellikle meanderin sarmal kıvrımlarından swastika modelinin ortaya çıktığı düşünülmektedir. Gutenberg (https://www.gutenberg.org/files/40812/40812-h/40812-h.htm#Page_905); Wilson 1894, 767, 779.

45 Orthmann 1963, Lev. 8-26/18.

46 Filocamo 2016, 52.

47 D'Alviella'nın argümanlarına göre swastika ve triskelionun birbirlerine benzediği yönündedir. Özellikle bükülen kollar ve motifin dönme hareketi açısından bu benzerlik üzerinde durmaktadır (D'Alviella 1891, 72-75). Ayrıca Brinton'da swastika ve triskelionun anlam bakımından da birbirleri ile yakından ilişkili olduğunu da düşünmektedir (Wilson 1894, 780-787). Cartailhac ise Prehistorik dönemlerde en erken örneği görülen swastikanın, triskelionun atası olmasından bahsetmektedir (Cartailhac 1886, 285-293).

48 Quinn 1994, 52.

yılda Abydos, Neandria gibi kentlerde yoğun olmamakla birlikte Küçük Asya'nın kuzeyine kadar yayılım göstermiştir.

Yayınlarda bahsedilen sikke kataloglarında, triskelesin sadece bir Lykia Bölgesi sembolü olarak bahsedilip, motifsel anlamda değerlendirildiği görülmektedir. Oysaki motifin, yapıma düşüncesini anlamamızı sağlayan önemli bir rolü olmuştur. Üçlü sarmalın erken örneklerinin görüldüğü kentlerde kentsel inanışa bağlı olarak tanrıçanın bakirelik, doğum ve yaşlılık dönemlerini temsil ettiğine inanılıyordu.

Özellikle Keltlerde tanrıçayla ilişkiyi sembolize eden triskeles, Kartaca'da güneşi temsil ediyordu⁴⁹. Lykia Bölgesi ile yaşadıkları coğrafya farklı olsa da "güneşin ışığını" sembolize ediyor olması benzer bir durumdur denilebilir. Çünkü Likya Bölgesinde "güneşi sembolize eden" tanrının Apollon olduğu inancı hâkimdir. Apollon, Homeros'un İlyada Destanı'nda "Lykia soylu" anlamına gelen "Lykegenes" sıfatıyla "ışık soylu" olarak tanrı anılmaktadır⁵⁰. Buradan yola çıkılarak Lykia'da darp edilen birlik sikkeleri üzerindeki triskeles motifinin Apollon ile ilişkilendirilmesi muhtemeldir. Sikkeler üzerindeki yaban domuzuyla tasvir edilen triskelesin Apollon'un sembolü olabileceğini söyleyen Babelon'un çalışması, triskeles motifinin Apollon'un sembolü olması düşüncesini destekler niteliktedir⁵¹.

Apollon'un simgesinin triskeles olması kesin olmamakla birlikte motifin Helenistik ve Roma dönemlerinden ziyade Pers Dönemi'nde ortaya çıkmış olması da göz ardı edilmemelidir⁵². Perslerin Anadolu'ya etkisiyle birlikte, Urartular ve Hititler ile Demir Çağı Anadolu'sunda bir araya gelerek kültürel bir mozaik oluşmuştur⁵³. Perslerin özellikle mezar anıtlarında görülen temalarda Pers kahramanların av ve dövüş sahnelerinde ön planda olması silahlar, savaş arabaları, kıyafetler Pers krallığının başarılı bir yansımasını oluşturmaktadır. Perslerin Pamphylia'ya kadar yayıldığı bilinmektedir. Pamphylia'da triskeles sembolünün seçiminde Helladik etkilerinde göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir⁵⁴.

LYKIA VE PAMPHYLIA BÖLGESİ SIKKELERİ ÜZERİNDE TRISKELES MOTİFİ

Çalışmalar doğrultusunda Lykia Bölgesi sikkeleri üzerindeki triskeles motifi ikonografik açıdan incelenerek değerlendirilmiştir. Lykia Bölgesi'nin ilk sikke çalışmaları İngiliz kâşif Sir Charles Fellows⁵⁵ tarafından yapılmıştır. Pers egemen-

49 Bulut 2004, 50.

50 Işık 2010, 77.

51 Babelon 1907, 509.

52 Bulut 2004, 53.

53 Gates 2005, 791.

54 Childs 1981, 61.

55 Anadolu'ya ilk kez 1838'de gelen Fellows, Lycia Bölgesi'nde arkeolojik kazılarda bulunmuştur. Ksantos'u keşfinin ardından, 1839 ve 1841 yıllarında bir kazı ekibiyle Lycia Bölgesi'ne gelmiştir. Nereidler Anıtı,

liğinde olan Lykia Bölgesi'nin sikkeleri üzerinde bir merkezi noktadan çıkan üç adet eğrisel çizgiden oluşan triskeles motifi görülmektedir. Binlerce Lykia sikkesi günümüze ulaşmıştır. Bu sikkelerin birçoğu, üzerinde darp edilen yerin adına ya da darp eden kişinin adını sunmasına dair yararlı bir katalog sunmaktadır. Lykia Bölgesi'nin sikkelerine bu kapsamda bakmak yerinde olacaktır. Sikkeler üzerinde Pers satraplarının isimlerine yer verilmiştir. Lykia Bölgesi'nin tarihi örneklerden itibaren ön yüzde bölgede sıklıkla karşılaşılan yaban domuz protomu, arka yüzde ise kare bir incus betimlenmiştir⁵⁶. Yaban domuzu haricinde deniz kaplumbağaları, Pegasus, boğa, aslan, yunus ve sphenks tasvirlerine sikke ikonografilerinde yer verilmiştir. Lykia'da Hermes tasvirlerine ilk kez Kuprilli dönem sikkelerinde rastlanılmıştır. Kuprilli'nin MÖ 440 yıllarında ölümünden sikkelerinin Ksanthos hükümdarlarının yanında Orta ve Doğu Lykia'daki darphanelerde de basılmaya devam etmiştir. İkonografide Hermes'e yer verilmiş olması tüccarları koruyan bir tanrı, ticarete kişilere ön ayak olan bir tanrı olduğuna duydukları inançtan kaynaklanması olasıdır⁵⁷. Lykia sikkelerinin ön yüzlerinde genellikle Athena başı ve az sayıda Herakles başı tasvir edilirken, arka yüzlerinde triskeles kare bir incus içerisinde yer almaktadır⁵⁸. Sikkeler üzerinde sıklıkla içi boş bir merkezi noktadan saat yönüne ters üç adet eğrisel çizgi şeklinde tasvir edilmektedirler. Bölgede yer alan birkaç merkezden örnek vermek gerekirse; Limyra'da stater, diobol, tetrobol-lerin ön yüzlerinde sıklıkla Pegasus ve yunus, arka yüzlerinde triskeles motifi ve bölgeye özgü anlamının ne olduğu anlaşılamayan betimlere yer verilmiştir⁵⁹. Limyra sikkelerinin kullanılan kalıpların ve varyasyonların sayısı bize darp edilen kent sikkelerinin oldukça geniş bir üretimin olduğunun işaretini vermektedir. Zagaba kentinde domuz tipli veya aslan başlı sikkelerinde arka yüzü motifinde yer alan triskelesin kollarının hayvan başı ile sonlandığı görülmektedir. Apollonia kent sikkelerinde griphon ile sonlanan triskeles kolu şeklinde⁶⁰; bölgede yer alan Phellos ve Kandyba sikkelerinin ön yüzlerinde Ksanthian Hanedanlığın üyelerinin portrelerine yer edilirken, arka yüzlerinde incus içinde triskeles yerine tetraskesles motifinin yerleştirilmesi dikkat çekicidir. Ksanthos Vadisindeki darphanelerde Kheriga ve Kherei kendi adlarına sikke bastırmışlardır. Onların da darp ettirdiği sikkeler üzerinde miğferli Athena başı ön yüzlerde, tetraskesles motifi ve kişisel amblemleri de arka yüzlerinde kullanılmıştır (Fig. 12).

Harpy Mezar kabartmaları gibi bazı eserleri British Museum yetkilileri ve İstanbul İngiliz elçiliği aracılığıyla ülkesine taşımıştır (Küçükhasaköylü 2017, 321). Likya sikkelerinin ilk bilimsel tasniflerini yapmıştır (Fellows 1855; Arslan 1999, 2).

56 Likya Bölgesi'nde basılmış bir hanedan sikkelerinden MÖ 500-460 yıllarına ve MÖ 500-440 yıllarına tarihlenen örneklerin ön yüzlerinde sola bakar şekilde bir yaban domuzu ve arka yüzlerinde ise triskelese yer verilmiştir. Wildwinds (<https://www.wildwinds.com/coins/greece/lycia/dynasts/uncertain/i.html>).

57 Özüdoğru 2007, 34.

58 Arslan 1999, 2.

59 Müseler 2018, 12.

60 Doğan 2012, 28.

Fig. 12: Kheriga dönem sikkesi (MÖ 440-410)⁶¹

Klasik Dönem Lykia sikkeleri üzerinde Lykia dynastlarının portreleri, tanrı tasvirleri, yunus, yaban domuzu, aslan, sphenks, Pegasus, horoz figürlerine yer veriliyorken, arka yüzlerinde triskeles uçlarında motifsel sembollerinin de bulunduğu görülmektedir. Lykia Bölgesi sikkeleriyle ilgili Y. Doğan tarafından yapılan bir çalışma sonucunda 38 adet sikkede sembol tasviri kullanıldığı tespit edilmiştir⁶². Bu semboller tüm bölgede görülüyorken, dynastlar tarafından ortak bir dil olarak kullanılmaktadır. Buna güzel örneklerden biri olarak bir dynast olan Mithrapata (MÖ 380-375) tarafından darp edilen arka yüzlerinde triskeles tasvirinin kullanıldığı sikkeler verilebilmektedir. Bugün Musa Dağı, Cıngırık Tepesi'nde yapılan çalışmalar ışığında ele geçen 68 adet gümüş sikkeden yola çıkılarak darp edilen sikkelerin arka yüzlerindeki incus içerisinde triskeles betiminin varlığı dikkat çekicidir⁶³.

Lykia Bölgesi sikkeleri haricinde Pamphylia sikke ikonografisinde de triskeles tasviri görülmektedir. Triskeles özellikle Aspendos'un yerel rozeti sayılmış olup, Pamphylia'nın başlıca darphanesi olmuştur. Barrett'in düşüncesine göre, triskelesin gamalı haçın bir varyasyonu olduğunu, merkezdeki diski güneşin küresinden kaynaklı olarak, motifteki eğrisel çizgilerin yaptığı dönüş hareketiyle güneşi simgelediğini ifade etmektedir⁶⁴. En bilindik örneği güreşçi tasviridir. Bunu dışında staterler ön yüzde ellerinde kalkan, kılıç, mızrak tutan savaşçılar; arka yüzlerinde ise incus içerisinde insan bacağı şeklinde triskeles ile karşılaşmaktadır. Aspendos'tan bir başka sikke örneğinde ön yüzde yine güreşçi betiminin bacakları arasında triskelese de rastlanmaktadır (Fig. 13, Fig. 14)⁶⁵.

61 Wildwinds (https://www.wildwinds.com/coins/greece/lycia/dynasts/kherei/Morkholm_7.jpg).

62 Doğan 2012, 101.

63 Büyükyörük-Çelik 2019, 242.

64 Barrett 2000, 20.

65 Tekin 1991, 14.

Fig. 13: Aspendos kent sikkesi (MÖ 420-400)⁶⁶

Fig. 14: Aspendos kent sikkesi (MÖ 400-380)⁶⁷

Aspendos kent sikkelerinde çok özel bir örnek var ki, o da bir staterin üzerinde ağız açık bir aslan ile yapılmış tasviridir. Özel olarak darp edilen bu sikkenin Aspendos ve Selge kentlerinin birlik sikkesi olduğu sonucuna varılmıştır⁶⁸. Aspendos dışında diğer şehirler de darp ettikleri madeni paralarda triskeles motifini benimsemişlerdir. Aspendos'ta olduğu gibi Side'de, Selge'de basılmış sikkeler üzerinde triskeles amblemine rastlanmaktadır. Her ne kadar sikkelerde motifin yaygın olarak görüldüğü bölgeler arasında Lykia ve Pamphylia bölgelerini sayıyor olsak da Pisidia Bölgesi'nde de triskelesin tasvirinin olması ilgi çekicidir. Özellikle Pisidia Bölgesi'nin antik kentlerinden biri olan Adada'da Geç Hellenistik döneme tarihlenen sikkelerde de triskeles motifinin varlığına tanık olunmaktadır. Zeus, Herakles, boğa başlarına yer verilmesinin yanı sıra, gücün sembolize edildiği düşünülen triskeles tasvirli sikkeler yer almaktadır⁶⁹. Kilikia Bölgesi'nde Olba sikkelerinin ön yüzünde Hermes tasvir edilirken, arka yüzünde triskeles motifi görülmektedir.

66 Wildwinds (https://www.wildwinds.com/coins/greece/pamphylia/aspndos/BMC_15.jpg).

67 Wildwinds (https://www.wildwinds.com/coins/greece/pamphylia/aspndos/BMC_18.jpg).

68 Tekin 1991, 16.

69 Büyükkolancı 2013, 200.

Olba kentinde Roma dönemine tarihlenen sikkeler üzerinde Zeus bir tahtta oturur halde tasvir edilirken, triskeles motifi de Zeus'un yanında yer almaktadır⁷⁰. Sikke tiplerinde Zeus Olbios'un kutsal sayılan tahtının hemen yanında tasvir edilmiş olması bu bağlamda motifin tanrı kültüründe önemli olduğunu göstermektedir.

Lykia sikkelerinde triskeles motifinin kullanımının benzer versiyonu Augustus Dönemi'nde de görülmektedir. Augustus döneminde basılan Sicilya sikkelerinde ve Afrika darphanelerinden çıkan sikkeler üzerinde de basit görünümünün altında niteliksel olarak sembolün kullanımına devam edilmiştir (Fig. 15).

Fig. 15: Augustus dönemi sikkesi⁷¹

Augustus'tan önce Sextus Pompeius sikkelerinde de triskeles tasvirinin kullanıldığı görülmektedir. Gaius Claudius Marcellus ve Lucius Cornelius Lentulus konsüllerinin isimlerini taşıyan denariusun ön yüzünde triskeles vardır. Medusa başıyla ve mısır koçanlarıyla betimlenen triskeles, Sicilya'nın sembolü olarak "Trinacria" olarak kullanımına devam etmiştir⁷². Savaş sonrası Pompeialılar askere alma ve savaş hazırlıkları faaliyetlerini finanse etmek amacıyla triskeles motifli madeni paralar basmışlardır. Roma döneminde triskeles ikonografisi şekillendirilmiş bir şekilde kullanılmıştır (Fig. 16). Buna göre radyal olarak düzenlenmiş ve bükülmüş üç adet simetrik iç içe bacak ile dizden dönme hareketi şeklindedir. Merkezde Medusa'nın başı ve üç adet buğday başıyla imparatorluğun sahip olduğu tahıl ambarını sembolize etmektedir⁷³. Bu tasvir bize Sicilya'nın sembolü olan amblemi hatırlatmaktadır. Lykia Bölgesi sikkelerinde görmeye alıştığımız stilize edilmiş üç adet eğrisel çizgi yerine motifin ilk kullanıldığı haliyle betimlenmiş olduğu görülmektedir.

70 Erhan 2014, 892-893.

71 RPC I (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/641>).

72 Kopij 2012, 174.

73 Vitale 2015, 200.

Fig. 16: Tiberius dönemi sikkesi⁷⁴

Sikke haricinde Pompeii'deki bir fresko (muhtemelen MS 79 yılı?) üzerinde kadın figürü tasvirinde triskeles betiminin yer aldığı görülmektedir. Bu kadını ön plana çıkararak ise, kadın figürünün başının üzerinde Sicilya adasının kişileştirilmiş hali olarak belirli semboller taşımasıdır ki bu sembollerin başında mısır başaklarının ve triskelesin olduğu bir taç giymiş olmasıdır⁷⁵. Başının her iki tarafında triskeles motifinden kaynaklı olarak iki bacak sarkar biçimde betimlenmiştir. Bu şekilde ikonografik açıdan triskelesin de kullanılmış olduğu görülmektedir. Roma döneminde triskeles motifi Sicilya'da Ostia'da bir taban mozaikinin üzerinde de bir kadın figürünün baş kısmında triskelesin bir taç gibi saçında kullanılması benzersiz örneklerdendir (Fig. 17)⁷⁶. Mozaiklerde kadın başının üzerinde bir taç gibi triskelesin taşınması sahnesi İmparatorluk sikkelerine bakıldığında örneği mevcuttur. Hadrianus sikkesinde buğday başağı olmadan bir figürün başının üstünde triskeles ile süslenmesi mozaik ile çağdaş olduğu düşünülmektedir⁷⁷.

74 RPC I (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/644>).

75 Wilson 2000, 42, fig. 22.

76 Wilson 2000, 43.

77 Vitale 2015, 218.

Fig. 17: Ostia'dan mozaik örneği⁷⁸

TRISKELES MOTİFİNİN SEMBOLİK ANLAMI

Triskeles ya da triskelion filolojik anlamda incelendiğinde üç adet bacak olarak karşılık bulmaktadır. Hareket eder şekilde konumlandırılmış olması süregelen bir gelişimin göstergesi olarak kabul edilebilir. En basit haliyle bir döngü içerisinde üç adet bacağın ya da üç adet eğrisel çizgisinden 3 sayısındaki derin anlamına da bakmak gerekir. Mısırlılarda 3 sayısı göksel bir olayı sembolize etmektedir. Tanrılar üçlüsü kavramıyla ilişkilendirilen 3 sayısı Osiris- İsis- Horus yani Hıristiyanlık dininde alışkın olduğumuz “Baba-Oğul-Kutsal Ruh” üçlüsünde olduğu gibi, tanrı ve çocuğunu temsil ediyordu⁷⁹. Hatta Babil Dönemine baktığımızda da Anu, Bel ve Ea yani göklerin, yerin ve suyun tanrılar üçlüsüne rastlanmaktadır. Sayıların sembol olarak kullanılması kültürün, dinin dili olmuştur. Kilikia sikkelerinde kullanılan triskeles motifinin de Zeus Olbios-Hermes-Tyche'nin dini inanışta ağır basması 3'lü tapınının bölgede görülüyor olması ile aralarında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır⁸⁰. Likya Bölgesinde triskeles kullanımının Pers etkili olmasının yanı sıra, Apollon ile birlikte güneşin ışığını temsil etmesine benzetilmektedir. Çünkü bilindiği üzere güneş tanrısının Helios olduğuna inanılıyordu. Bir Ksanthian Hanedanlığı'nın Beyi Kuprilli (MÖ 480-440)'nin dönem sikkelerinde güneş döngüsünü hareketi gibi saat yönünde üç adet eğrisel çizgilerle tasvir edilmişlerdir. Kadınsallığın ve doğurganlığın vurgulandığı Troiada bulunan pişmiş toprak terrakotaların üzerinde gamalı haçın triskeles gibi uçlarının içe doğru kıvrık yapılması triskelesi andırmaktadır.

78 Wilson 2000, 43, fig. 23.

79 Abdel Kader 2012, 267.

80 Erhan 2014, 1033.

SONUÇ

Toplumların kültürel kimliklerinin oluşumunda etkin rol oynayan motifler, bulunduğu toplumda gelenekler içerisinde sahip olduğu yapıya işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Farklı coğrafyalarda farklılaştırılmış motiflerin uygulanması sanatın gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Sanatta bu sürecin incelenmesi, tüm ırkları ve tüm zamanları içerisine alan oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Dekoratif tasarımlar olarak kullanıldıklarında Medusa veya Gorgon başı, insan ayağı ve hayvan başı çizimlerinin zaman ve tekrar içerisinde dejenerasyon sürecinde giderek daha basit çizgilere dönüşmesi sonunda kökenleri pek tanınmaz hale gelmiştir. Triskeles motifinin yer verildiği ikonografide oluşturulan çeşitlilik, motifin sahip olduğu kalıplaşmadan uzakta kendine has bir tarzı olduğunu göstermektedir. Motifin kullanımında fark edilebilir bir çeşitlilik sergilemektedir. Triskelesin tek başına ikonografide yer alıyor olmasının yanı sıra seramiklerde, madeni paralar ve mozaikler üzerinde bir süsleme unsuru olarak kullanıldığı eserler vardır. Triskeles motifinin kullanım alanları ve gelişim sürecinin incelenmesinde ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Triskeles motifi, tespit edilen arkeolojik veriler üzerinden Sicilyalıların sanatında kullanım alanı bulmuştur. Triskeles, swastika motifi ile temelde aynı anlama sahipti veya en azından yakın ilişki içerisindeydi. En erken swastika motifinden örnek alınarak, Persepolis'te motifin örneğine rastlanılıyor oluşu, terrakotta figürinler üzerinde, Pers etkili Lykia Bölgesi kent sikkelerinde uygulama alanı bulması triskeles motifinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu sonuç itibarıyla, motifin uygulandığı sanatsal verilere bakılarak motifin sembolik anlamının yorumlanabilmesinde daha etkili olduğu ifade edilebilir. Triskelesin coğrafik anlamda Sicilyadan uzakta bir bölge oluşunun yanında Küçük Asya'da neden bu kadar popüler olduğu sorusu sorulabilir. Burada triskelesin benimsenmesinde Sicilya ile kurulan ticari ilişkilerden bağımsız olarak olaya bakmak yerinde olacaktır. Sorunun yanıtı olarak ilk akla gelmesi gereken "Lykia'nın sembolü" olmasıdır. Çünkü bu konuda Grek ve Roma dönemlerinde tespit edilen arkeolojik verilerden yola çıkılarak yapılan çalışmalarda da Lykia bölgesine özgü bir sembole dair örneklerden bahsedilmiştir. Genel anlamıyla çalışmada seramikler üzerindeki örnekler, swastika motifinin değerlendirilmesi, Lykia ve Pamphylia sikkeleri üzerindeki ikonografi hakkında örneklerle birlikte kısa bilgiler verilmesi triskelesin sevilerek kullanıldığını göstermektedir.

Sicilya Adası'nı simboleştiren Grek sanatında kanatlı ayaklar şeklinde merkezi bir diskte Medusa başının kullanıldığı görülmektedir. Gamalı haç olarak da bilinen "swastika" modelinden yola çıkılarak triskeles ya da triskelionun yapıldığı kesin bir bilgi değildir. Swastika yani gamalı haç, tüm olasılıkları içinde barındıran basit çapraz tasarımdan türetilmiştir. Motif, basit haç şeklinin dört ana

yönü simgelediğine inanılmaktadır. Dekoratif işaretlerden biri olan motifin, şekil yönünden meandere benzediği görülmektedir. Daha sonra meander motifinden swastika motifini, oradan da triskeles motifini doğurmuştur. Hepsinin ortak özelliklerine bakıldığında, kollarının eşit uzunlukta oldukları, stilleri açısından saat yönünde ya da saat yönünün tersine uzanmış bacaklar ya da ışınlar ile ifade edilirler. Triskeles, swastika ile orijinal olarak aynı anlama sahiptir veya en azından anlam bakımından yakın ilişki içerisinde. Triskeles; güneşin enerjisi, tanrısalılık, merkezci, uyumun, doğurganlığın sembolize edildiği bir motiftir. Tanrı için özel bir anlam taşıyan mistik bir sembol olmuştur. Triskeles motifinin dahi ilk ne zaman benimsendiği kesin olmamakla birlikte Yunan sanatından pişmiş toprak seramik yüzeyinde bir kalkan üzerinde ya da sikkeler üzerinde kötü ruhlardan koruyucu apotropeik işleviyle Medusa başının kullanılması⁸¹, yine Lykia ve Pamphylia bölgeleri kent sikkeleri üzerinde sık tekrarlanan oluşumu dikkat çekicidir. Roma döneminde madeni paralar üzerinde yerini almış popülerliğini devam ettirmiştir. Hatta Augustus dönemine tarihlenen mozaik üzerinde kadın figürünün başına taç şeklinde takmasıyla motifin sanatta yerinin sağlam olmasını somutlaştırmıştır. Medusa başının apotropeik yani koruyucu tılsım özelliğini simgelediğini, topuklardaki kanatlardan ya da ayakların anlık hareketi anlatırcasına hızı sembolize ettiği sonucunu düşünebiliriz. Çünkü bilindiği üzere Greko-Romen ikonografide Medusa başı kötülüğü savuşturmak adına bir gücü temsil ediyordu. Pers etkisindeki Lykia ve Pamphylia sikkelerinde ve hatta Roma dönemine tarihlenen sikke ve mozaik üzerinde motifin kullanılması, yaşanan coğrafyalarda kültürler ile sürekli gelişen bir yapı içerisinde tasvir sanatında önemini kaybettiğini anlaşılmasını sağlamıştır. Birçok dinde “üç” sayısının tanrıları işaret ediyor olması, yaptığı döngü hareketiyle güneşin hareketini sembolize etmesi triskelesin kökeninin sağlam temeller üzerinde olduğunun payı göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Koruyuculuk ve tanrılarla bir arada anılarak günlük hayatta arkeolojik veriler üzerinde saat yönünde döner şekilde dekore edilmesiyle dini amaçla kullanılmış olabileceğini düşünmemize yardımcı olacaktır.

Çıkar Çatışması

Yazar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmiştir.

Etik

Etik Kurul izni ile ilgili; bu çalışmanın yazarı ve hakemleri Etik Kurul İzni'ne gerek olmadığını beyan etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdel Kader 2012, Abdel Kader, Z. F., "Reflections of Number Symbolism on Egyptian Sacred Architecture", *Engineering Research Journal*, 35/3, 265-273.
- Arslan 1999, Arslan, M., "Fethiye Müzesi'ndeki Erken Likya Stater Definesi", *Belleten*, LXIII, 1-7.
- Arts and Culture, <https://artsandculture.google.com> (Accessed: 25.11.2022).
- Babelon 1907, Babelon, E., *Traite des Monnaies Grecques et Romanes*, Paris.
- Baldwin 1915, Baldwin, A., "Symbolism on Greek Coins", *American Journal of Numismatics*, 49, 89-194.
- Barrett 2000, Barrett, D. S., *Greek and Roman Coins in the Antiquities Museum of the University of Queensland*, Queensland.
- Bulut 2004, Bulut, S., "Erken Dönem Likya Sikkelerinde Triskeles Motifi", *Adalya*, VII, 15-68.
- Burillo Cuadrado-Burillo Mozota 2014, Burillo-Cuadrado M. P, Burillo-Mozota F., "The Swastika as Representation of the Sun of Helios and Mithras", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 14/3, 29-36.
- Büyükkolancı 2013, Büyükkolancı, M., "Adada Antik Kenti ve Geleceği", *Pisidia Araştırmaları-1 Sempozyum Bildiri Kitabı*, Isparta 2012, Isparta, 197-214.
- Büyükyörük-Çelik 2019, Büyükyörük F.-Çelik A., "Mithrapata ve Aruwâtijesi (Musa Dağı?) Definesi", *Cedrus*, VII, 239-265.
- Cartailhac 1886, Cartailhac, E., *Les Ages Prehistoriques de l'Espagne et du Portugal*, Paris.
- Childs 1981, Childs, W. A. P., "Lycian Relations with Persians and Greeks in the Fifth and Fourth Centuries Re-examined", *Anatolian Studies*, 31, 55-80.
- CNG, Classical Numismatic Group, <https://www.cngcoins.com> (Accessed: 25.11.2022).
- D'Alviella 1891, D'Alviella, E. G., *La Migration des Symboles*, Paris.
- Dawson 1999, Dawson, S., "The Athenian Wappenmünzen", *Scholia*, 8/1, 71-78.
- De Lisle 2017, De Lisle, C., "The Coinage of Agathokles of Syracuse: Sicilian and Hellenistic Influences", *The Numismatic Chronicle*, 177, 9-28.
- Doğan 2012, Doğan, Y., "Dynastik Lykia: Sikkeler Işığında İdari Örgütlenme ve Tarihi Coğrafya", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Erhan 2014, Erhan, F., "Antik Çağ Kilikia Sikkelerinde Dinsel Tasvirler", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erkanal 1975, Erkanal, A., "Dört İnsan Figüründen Oluşan Anafor Bezeği Üzerine Bir Araştırma", *Anadolu/Anatolia*, 19, 69-87.
- Filocamo 2016, Filocamo, A., "Ancient and Modern Iconography in the Context of Monetary Alliances", *Journal of Ancient History and Archaeology*, 3/4, 50-59.
- Fisher-Bossert 2012, Fisher-Bossert, W., "The Coinage of Sicily", *he Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, 1-15.
- Freed-Freed 1980, Freed, S.A., Freed, R.S., "Swastika: A New Symbolic Interpretation" *Rice Institute Pamphlet-Rice University Studies*, 66/1, 87-105.
- Gates 2005, Gates, C., "Review Article: Tracking the Achaemenid Persians in Anatolia", *AJA*, 109, 789-792.
- Giuseppe Gallo, <https://www.giuseppegallosign.com> (Accessed: 25.11.2022).
- Gutenberg, <https://www.gutenberg.org> (Accessed: 25.11.2022).
- Herzfeld 1941, Herzfeld, E. E., *Iran in the Ancient East: Archaeological Studies Presented in the Lowell Lectures at Boston*, London.
- Homeros, Homeros, "Odysseia" (trans. A. Erhat-A. Kadir), İstanbul, 2008.
- Işık 2010, Işık, F., "Anadolu-Lykia Uygarlığı: Lykia'nın Hellenleşmesi Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım", *Anadolu/Anatolia*, 36, 65-125.
- Kopij 2012, Kopij, K. "Propaganda War over Sicily? Sicily in the Roman Coinage During the Civil War 49-45 BC", *Studies in Ancient Art and Civilization*, 16, 167-182.
- Küçükhasköylü 2017, Küçükhasköylü, N., "İngiliz Ressam William James Muller ve Anadolu Seyahati", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 15/23, 317-337.
- Moore 2007, Moore, M. B., "The Princeton Painter in New York", *Metropolitan Museum Journal*, 42, 21-56.
- Münzkabinett Online Catalogue, <https://ikmk.smb.museum/home> (Accessed: 25.11.2022).
- Müseler 2018, Müseler, W., "Beyond the Xanthos Valley Rulers and Mints in Eastern and Central Lycia at the Time of the "Dynasty of Xanthos", *Gephyra*, 15, 11-27.
- Müseler 2019, Müseler, W., "Opponents and successors of the Xanthian Dynasty in Western Lycia: The Wexsere Questions Reconsidered", *Gephyra*, 17, 29-81.
- Noe 1958, Noe, S. P., *Coinage of Caulonia*, New York.
- Orthmann 1963, Orthmann, W., *Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien*, Berlin.

- Özsaygı 1996, Özsaygı, M., "Yeni Bulunan Bir Aspendos Defnesi", *Arkeoloji Dergisi*, IV/222, 1-31.
- Özüdoğru 2007, Özüdoğru, Ş., "Patara and the Dynast Wakhsspeddimi (Wekhssere II)", *Adalya*, X, 31-48.
- Penelope, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/6B*.html (Erişim Tarihi: 25.11.2022).
- Perseus, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (Accessed: 25.11.2022).
- Philippou 2019, Philippou, C., "Sacred Symbol Part 2: Triump i.e. Triskelion-Triple Spiral (Trispiral) Trinacria-Thrinacia (Thrinacie)-Thrinacis", Oxford, 1-5.
- Quinn 1994, Quinn, M., "The Swastika: Constructing the Symbol", London.
- RPC, Roman Provincial Coins, <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> (Accessed: 25.11.2022).
- Sheedy 2014, Sheedy, K., "Sicilian Accessions for Acans: Akragas, Messana, Syracuse and Katane", *Journal of the Numismatic Association of Australia*, 25, 80-89.
- Taylor 2016, Taylor, J. E., "Gods, Goddesses and Flying Horses: A History of Coins in Ancient Greece", *The Catalogue of Greek Coins in the British Museum*, 1-95.
- Tekin 1991, Tekin, O., "Aspendos Sikkeleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Temür 2016, Temür, A., "Yunan Sanatında Karışık Yaratıklar ve Kökenleri Işığında, Doğu Sanatları ile Batı Sanatları Arasındaki Etkileşimler", *Uluslararası Amisos Dergisi*, 1(1), 1-15.
- Vahia-Yadav 2010, Vahia, M. N.-Yadav, N., "Harappan Geometry and Symmetry: A study of Geometrical Patterns on Indus Objects", *Indian Journal of History of Science*, 45(3), 1-20.
- Vitale 2015, Vitale, M., "Rappresentazioni simboliche della Sicilia sulle monete greche e romane", *ἄρμος-Ricerche di Storia Antica* 7, 200-225.
- Voukelatos 2011, Voukelatos, J., "The Triskeles on Ancient Greek Coins", *NomKhron*, 29, 7-24.
- Wildwinds, <https://www.wildwinds.com> (Accessed: 25.11.2022).
- Wilson 1894 Wilson, T., "The Swastika: The Earliest Known Symbol, and its Migrations; with Observations on the Migration of Certain Industries in Prehistoric Times", National Museum, Toronto.
- Wilson 2000, Wilson, R. J. A., "On the Trail of the Triskeles: from the McDonald Institute to Archaic Greek Sicily", *Cambridge Archaeological Journal*, 10(1), 35-61.

PROPONTICA
Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi
International Journal of Propontic Archaeology

e-ISSN: 2980-132X, **PROPONTICA**, Eylül 2023, 1 (2): 249-261

New Evidence for the Late Hellenistic Coinage of Lampsakos

Lampsakos'un Geç Hellenistik Dönem Sikkelerine
İlişkin Yeni Kanıtlar

Aneurin ELLIS-EVANS¹

¹University of Oxford, Oxford/Birleşik Krallık
· aneurin.ellis-evans@classics.ox.ac.uk · ORCID > 0000-0001-5076-0575

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 22 Ağustos/August 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 18 Eylül/September 2023

Yıl/Year: 2023 | **Cilt – Volume:** 1 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa/Pages:** 249-261

Atf/Cite as: Ellis-Evans, A. "New Evidence for the Late Hellenistic Coinage of Lampsakos"
Propontica, 1 (2), Eylül 2023: 249-261.

NEW EVIDENCE FOR THE LATE HELLENISTIC COINAGE OF LAMPSAKOS

ABSTRACT

This article discusses five new examples of the late Hellenistic coinage of Lampsakos (Coins A-E), which recently appeared in public auctions and significantly contributed to our understanding of this rare series. Coin A appears to belong early in the series, along with the the early issue signed by Ephesios, son of Theodoros. Coins B and C attest two new reverse dies and are further examples from IGCH 1322 (western Asia Minor, 1964/5), a poorly known hoard dispersed in commerce, which is the key evidence for the date of this series. Coins B and C derive from a private collection assembled in the 1950s/1960s, which may shed light on the other mints represented in IGCH 1322. A list of Lampsakos, Abydos, and Tenedos coins likely deriving from the hoard is provided. Finally, Coins D and E represent a new type for the series in which Priapos is depicted full-figure on the reverse and Apollo Citharoedus as the obverse portrait rather than vice versa. The depiction of Priapos without a prominently displayed phallus is an early example of the so-called 'noble' Priapos type and reflects how Lampsakos wanted to represent their god at this time. This was a short-lived experiment, as we see from the many depictions of Priapos on the city's provincial coinage beginning in the reign of Augustus. Coin E is the first example of a drachm in this series and is also overstruck. Both overstriking and employing denominations other than tetradrachms are characteristic features of the Troad's silver coinage in the early 1st century BC.

Keywords: Lampsakos, Priapos, Apollo, Hoard, Troad.

LAMPSAKOS'UN GEÇ HELLENİSTİK DÖNEM SİKKELERİNE İLİŞKİN YENİ KANITLAR

ÖZ

Bu makalede Lampsakos'un Geç Hellenistik sikkelerinin (Sikke A-E) yakın zamanda müzayedeelerde ortaya çıkan ve bu nadir seriyi anlamamıza önemli katkılarda bulunan beş yeni örneği ele alınmaktadır. Sikke A, Theodoros oğlu Ephesios tarafından imzalanmış erken bir seriye ait gibi görünmektedir. B ve C sikkeleri iki yeni arka kalıbı ortaya koymaktadır ve bu serinin tarihi için en önemli kanıt niteliğinde olan, ticarete dağılmış ve az bilinen bir define olan IGCH 1322'nin (Batı Küçük Asya, 1964/5) diğer örnekleridir. B ve C sikkeleri 1950/1960'larda bir araya getirilmiş özel bir koleksiyondan gelmektedir ve IGCH 1322'de temsil edilen diğer

darphanelere ışık tutabilir. Lampsakos, Abydos ve Tenedos sikkelerinden oluşan ve muhtemelen bu defineden gelen bir liste verilmiştir. Son olarak, D ve E sikkeleri Priapos'un arka yüzde tam figür, Apollon Citharoedus'un ise ön yüzde portre olarak betimlendiği seride yeni bir tipi temsil etmektedir. Priapos'un belirgin bir fallus olmadan tasviri, "soylu" Priapos tipinin erken bir örneğidir ve Lampsakos'un o dönemde tanrılarını nasıl temsil etmek istediğini yansıtır. Augustus döneminden itibaren kentin eyalet sikkelerinde bulunan çok sayıdaki Priapos tasvirinden de gördüğümüz gibi, bu kısa ömürlü bir deneme olmuştur. Sikke E bu serideki ilk drahmi örneğidir ve aynı zamanda çift darplıdır. Hem çift darplı olması hem de tetradrahmiden farklı değerlerin kullanılması, MÖ 1. yüzyılın başlarında Troas gümüş sikkelerinin karakteristik özellikleridir.

Anahtar Kelimeler: Lampsakos, Priapos, Apollon, Define, Troas.

INTRODUCTION

The city of Lampsakos was located on the Asian shore of the Hellespont, close to where the straits open out into the Propontis. This location has guaranteed that the city has always been strategically important to the various empires that have wanted to control this crucial crossroads in the Mediterranean¹. A corollary of the city's logistical significance to these external powers has been that they have frequently chosen to mint their precious metal coinages at Lampsakos. For example, we see this happen with Memnon of Rhodes in the 350s, with Alexander and his early successors c. 330-280, and with Antiochus II and Antiochus Hierax in the 250s and 230s, respectively². Beyond these coinages, which were explicitly minted for the various states ruling over Lampsakos, the city also produced a variety of other high-value coinages, some of which may also have been minted at the behest of external powers even if their types do not explicitly declare as much. For example, there were large silver series in the late 6th century (Pegasus type), c. 500-480 (Janiform Head Group A), c. 400-350 (Janiform Head Group B), and c. 400-350 (Deity Head Group B); a large gold series c. 400-350 (Pegasus reverse); posthumous Lysimachi in the 150s; and finally civic tetradrachms with a portrait of Priapos c. 90-70³. It is this final rare series representing the culmination of a long history of civic minting at Lampsakos that is the focus of this article.

1 Frisch 1978, 103-157 (ancient testimonia), Belke 2020, 722-726 (late antique and medieval history).

2 Memnon of Rhodes: Ellis-Evans 2018, 37-42. Alexander and his early successors: Price 1342-1457, P11-17, L9-15, Thompson 1968, 170-171, nos. 39-62; Seleucids: SC 484-486 (Antiochus II), 848-856 (Antiochus Hierax). For a discussion of these 3rd century royal coinages at Lampsakos see Ellis-Evans forthcoming, Ch. 3.2, 3.4.

3 Baldwin 1924 covers the entire civic coinage of Lampsakos, but is inevitably out of date in a number of respects. Dates of Pegasus-type coinage and Janiform Head Group A: Ellis-Evans - van Alfen 2018. Date of Janiform Head Group B: Ellis-Evans 2018, 46-47. Date of Deity Head Group B based on overstrikes of Janiform Head Group B: examples collected at <https://silver.knowledge.wiki/Lampsacus> (Accessed: 12/9/2023). Date of late

The obverse portrait of this series is of a bearded Priapos facing right, wearing an ivy wreath, with his hair falling down to his shoulders, surrounded by a dotted border. The reverse depicts Apollo Citharoedus standing right on a ground line, wearing a chiton and mantle, holding a plectrum in his right hand, and a lyre under his left arm. The city's ethnic, ΛΑΜΨΑ|KHNΩΝ, is written vertically to either side of Apollo. In the exergue, a signer's name appears in the genitive, and there is always a monogram and a control mark in the inner left and right respectively.

These coins first became known to Greek numismatics in the early 19th century when examples entered the collections of Richard Payne Knight, Edmond de Cavallène, and William Waddington, and, thence, the British Museum and the Bibliothèque nationale⁴. Hugo Gaebler and Agnes Baldwin Brett produced the first serious treatments of the coinage in the early 1920s, but at that time, only nine examples had appeared, and not all of them were known to either scholar⁵. In 1964/5, a hoard reportedly found in western Asia Minor, IGCH 1322, reached the market, which doubled the number of Priapos tetradrachms known to scholarship⁶. Although the hoard also contained tetradrachms of Abydos and Tenedos, which have subsequently been downdated to *c.* 90-70, the significance of this for the date of the Priapos tetradrachms was overlooked, and as a result, the series continued to retain its conventional date of *c.* 190 BC⁷. Soon after I published the first die study of the series in 2020, five important new examples of the series appeared in commerce: one with Classical Numismatic Group in 2020, two with Leu Numismatik in 2021, and two with Morton & Eden in 2022⁸. Although few in number, these new examples significantly alter our understanding of the series⁹.

Table 1 illustrates where the five new examples (A, B, C, D, E) fit within the existing die study. A attests a new signer and new obverse die, B and C belong to signers who were already known and attest two new reverse dies, while D (tetradrachm) and E (drachm) belong to a new type where the figures of Priapos and Apollo are swapped on the obverse and reverse. D also attests a new signer, and E represents a new denomination for the series.

Lysimachi: Ellis-Evans 2019, 41-42, 44-46. Date of Priapos tetradrachms: Ellis-Evans 2020, 99-117.

4 Richard Payne Knight (bequeathed 1824): no. 24 = BM RPK,p131D.1.Lam (BMC Mysia 86, no. 68). Edmond de Cavallène (bequeathed 1832): no. 12 = BnF K 1832 (SNG Paris 1229). William Waddington (known by 1897 and 1853 respectively): no. 1 = BnF Fonds Général 769 (SNG Paris 1230); no. 7 = BnF Fonds Général 770 (SNG Paris 1231).

5 Gaebler 1923, 72-73, Baldwin 1924, 30-32.

6 Ellis-Evans 2020, 107-109.

7 Ellis-Evans 2020, 106-107.

8 Die study: Ellis-Evans 2020, 100-103.

9 The only other update to the die study is a more recent sale for no. 16: NAC 124 (23/6/2021) 198.

Table 1. Summary of the late Hellenistic silver coinage of Lampsakos with new additions highlighted in grey.

#	Dies	Signer	Control Marks	
Priapos Portrait / Apollo Standing				
A	-/-	ΝΙΚΟΔΡΟΜΟΥ ΤΟΥ ΗΓΗΧΙΑΔΗΜΟΥ	<LF> , <RF> club	
1	1/1	ΕΦΕΣΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ	<LF> , <RF> tripod	
2	2/2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΩΝΟΣ ΤΟΥ ΛΑΜΠΙΩΝΟΣ	<LF> , <RF> Hekate holding torches	
3	2/3			
4	2/4			
5	2/5			
6	2/6(1)			
7	2/6(2)			
8	3/7	ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΥ ΤΟΥ ΜΗΝΟΦΙΛΟΥ	<LF> K, <RF> Isis headdress	
B	3/-	ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΙΚΑΛΟΥ	<LF> , <RF> bow and arrow r.	
9	4/8			ΗΡΩΔΟΥ ΤΟΥ ΔΩΡΟΘΕΟΥ
10	4/9(1)			
11	4/9(2)			
12	4/9(3)			
13	4/10(1)			
14	4/10(2)			
15	4/10(3)			
16	4/11			
17	4/12(1)			
18	4/12(2)			
C	4/-	ΠΡΟΜΗΘΕΙΩΝΟΣ ΤΟΥ ΛΑΜΠΙΩΝΟΣ	<LF> , <RF> Hekate holding torches with pair of recumbent lions	
19	5/13			
20	5/14	ΣΩΚΡΑΤΟΥ ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΑΝΟΥ	<LF> , <RF> palm branch	
Apollo Portrait / Priapos Standing				
D	-/-	ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΥ	<LF> , <RF> Isis headdress	
E	-/-	-	<LF> 	

COIN A: A SECOND EARLY EXAMPLE

In my die study I placed the issue of Ephesios son of Theodoros (**Fig. 1.b**) first for several reasons: the finer quality of its obverse die compared to O2-O5; its higher weight (16.79g), which is closer to the reduced Attic standard (16.8g), compared to later issues in the series; and the relative lack of ‘late’ letter forms (i.e. no lunate letters or alphas with broken crossbars)¹⁰. These arguments are not all of equal weight, and none should be considered decisive, but it is clear enough that the issue of Ephesios stands somewhat apart from the rest of the series as we currently know it, and it is more likely to do so at the beginning than at the end of the series.

Fig. 1. a: Leu Numismatik 10 (24/10/2021) 2133 (29mm, 1h, 16.73g). **b:** BnF Fonds Général 769 = SNG Paris 1230 (32mm, 16.79g).

The new issue of Nikodromos, son of Hegesidemos (Coin A: Fig. 1.a) clearly belongs with that of Ephesios since they share versions of a monogram (Α, Δ) quite unlike the one whose varieties we see throughout the rest of the series (Μ, Ν, Ψ, Ξ). The die cutting is similarly fine and the weight comparably high, although there is not the same relative absence of ‘late’ letter forms (e.g., the alphas with broken crossbars in the ethnic, the lunate sigma in the signer’s patronymic)¹¹.

COINS B, C: FURTHER COINS FROM IGCH 1322

The dispersal of the commerce hoard IGCH 1322 in 1964/5 was a crucial turning point in our knowledge of the series. Before this, only nine examples were known, and a new example had not appeared since 1921¹². By contrast, nine new examples appeared in the decade following the hoard’s dispersal, all clearly from

¹⁰ Ellis-Evans 2020, 104.

¹¹ It is also worth noting that this is the first obverse portrait of Priapos where his locks fall loosely down his neck rather than tightly curled (as we see e.g. on the illustrated Ephesios issue).

¹² Nos. 1-4, 7, 12, 15, 19-20.

this hoard¹³. Two more examples appeared in 1984 and 1990, very likely stragglers from IGCH 1322, and then no more until 2021/2022¹⁴.

Of the three new Priapos tetradrachms from 2021/2022, the Leu Numismatik coin (Coin A) has no provenance and may be from a new source. By contrast, the two examples Morton & Eden sold in 2022 (Coins B, C: Fig. 2.a-b) come from the collection of a European ambassador formed mainly in the 1950s and 1960s. The family of this anonymous collector was not in possession of documents indicating where and when he purchased these coins. However, they are highly likely to derive from IGCH 1322 given the period when he was collecting, the fact he was buying in Europe, the immediate impact this hoard had on the European market in the mid-1960s, and how rarely new examples of the series otherwise appear¹⁵.

Fig. 2. a: Morton & Eden 119 (6/12/2022) 48 = 115 (5/5/2022) 101 (16.22g). **b:** Morton & Eden 115 (5/5/2022) 102 (16.71g; slight tooling of the field before Priapos head, reverse double struck).

Otto Mørkholm's entry for IGCH 1322 reported that the hoard contained 20+ Abydos and 10+ Lampsakos tetradrachms. In addition, we have recently learned that two Abydos tetradrachms in the Ashmolean Museum, Oxford, purchased from Spink in June 1966 came, according to the accession register, "from a small hoard of 4 drs [i.e., tetradrachms], mostly Abydos, but also Tenedus & Lampsacus", which is surely a reference to IGCH 1322¹⁶. Given how rarely new Lampsakos tetradrachms appear, one can identify likely hoard coins with some confidence based on time of appearance alone. By contrast, the same cannot be done with the much more copious Abydos and Tenedos series, thus making it all but impossible to say anything about these parts of the hoard¹⁷.

¹³ Nos. 5-6, 8, 10-11, 13-14, 16, 18.

¹⁴ Nos. 9, 17.

¹⁵ I am grateful to Tom Eden and Menelaos Danellis of Morton & Eden for sharing what they know of the European ambassador collection.

¹⁶ Ellis-Evans 2020, 108.

¹⁷ See Ellis-Evans 2020, 108-109 for some speculation on this question.

However, the appearance of the two Lampsakos coins in the European Ambassador Collection may change that. Given that this collector was able to buy these coins, which very likely derive from IGCH 1322, it is possible he was also offered other coins from the hoard at the same time. Sure enough, the sale of his collection contains four coins of Abydos and one of Tenedos. While it is clear from the two sales of his coins that this collector had broad interests, it is striking that, except for a handful of Athenian stephanephoroi, the Abydos, Lampsakos, and Tenedos coins are the only Hellenistic civic tetradrachms in the collection¹⁸. It may, therefore, be that the opportunity to buy the Abydos and Tenedos tetradrachms came at the same time as this collector was offered the Lampsakos tetradrachms. Thus, all these coins come from IGCH 1322¹⁹. With all due caution, therefore, Table 2 lists the coins of Abydos, Lampsakos, and Tenedos which may belong to the hoard, and the grounds for thinking so in each case. It is notable that the six coins of Abydos all belong to the last third of the series and that the one coin of Tenedos belongs to the final issue of the series.

Table 2. Coins of Abydos, Lampsakos, and Tenedos which may belong to IGCH 1322.

Dies	Signer / Controls	Earliest Reference	Connection to Hoard
Abydos (die study: Callataÿ 1996)			
18/1	Xanthippos / dolphin, trident	Morton & Eden 115 (5/5/2022) 105	European ambassador
25/-	Xanthippos / tripod, palm branch	Morton & Eden 119 (6/12/2022) 51	European ambassador
23/1a	Philiskos / Eros with bow	SNG Ashmolean 1002	From small hoard, 1966
27/2a	Antigonos / horse	SNG Ashmolean 1004	From small hoard, 1966
32/3	Iphiades / Helios & star	Morton & Eden 115 (5/5/2022) 106.	European ambassador
34/-		Morton & Eden 115 (5/5/2022) 107	European ambassador
Lampsakos (die study: Ellis-Evans 2020)			
2/5	Promethion s. Lampon (1)	Elsen 102 (12/9/2009) 97	BM Cast ("Mallers Hd. 1965"; see Ellis-Evans 2020, 101, n. 22)
2/6(1)		Sotheby's London (28/1/1976) 31	Time of appearance
3/7	Andromachos s. Menophilos	R. J. Myers, Ancient Coins Summer Sale (1971) 24	Time of appearance
3/-		Morton & Eden 119 (6/12/2022) 48	European ambassador

18 Athenian stephanephoroi: Morton & Eden 115 (5/5/2022) 76 (tetradrachm, 125/4), 77 (drachm, c. 150-140), 78 (drachm, 131/0; hemidrachm, 137/6).

19 Other coins in the collection which are of interest but from a minting authority not specified for IGCH 1322: Morton & Eden 115 (5/5/2022) 38 (Aesillas), 46-47 (Byzantium Lysimachi), 89-90 (Mithridates VI, 76/5, 74/3), 91-93 (Bithynia, 100/99, 89/8, 75/4); Morton & Eden 119 (6/12/2022) 9 (Byzantium Lysimachus), 46-47 (Bithynia, 92/1, 75/4).

4/8	Herodes s. Dorotheus	NAC 2 (21/2/1990) 182	Time of appearance (?)
4/9(1)	Demetrios s. Demetrios s. Meikalos	Hess-Leu 31 (7/12/1966) 406	Time of appearance
4/9(2)		Boston MFA 1973.294 ("by 1969: with Robert E. Hecht Jr.")	Time of appearance
4/10(1)		SNG Copenhagen Suppl. 306 (acq. 1970)	Time of appearance
4/10(2)		MM Basel 41 (18/6/1970) 149.	Time of appearance
4/11		MM Basel 47 (30/11/1972) 493.	Time of appearance
4/12(1)		Lanz 28 (7/5/1984) 250.	Time of appearance (?)
4/12(2)		Bank Leu 7 (9/5/1973) 205.	Time of appearance
4/-		Morton & Eden 115 (5/5/2022) 101	European ambassador
Tenedos (die study: Callataÿ 1998)			
21/-	 , grapes, pilei with stars	Morton & Eden 115 (5/5/2022) 108	European ambassador

COINS D, E: NEW TYPES AND A NEW DENOMINATION

Coins D and E (Fig. 3.a-b) introduce new types which swap the deities between obverse and reverse (i.e., the obverse Priapos portrait becomes Apollo, the full-figure Apollo on the reverse becomes Priapos). While it is unclear how exactly these issues fit into the series, they do appear to belong: the tetradrachm shares the Isis headdress control mark also found on the Andromachos son of Menophilos issue, while the drachm shares the same monogram () as most of the previously known coins, with the specific form being an exact match for Promethion son of Lampon (2) and Socrates son of Xenophanes.

The portrait of Apollo (laureate, hair tied up in a bun at the back, loose locks down the neck) is recognizably the same as the full-figure depiction of Apollo Cit-haroedus on the previously known coins. The reverse depicts Priapos as a bearded male figure standing right, his hair tied up at the back, wearing a chiton and mantle, and holding a kantharos in his right hand while he rests a filleted thyrsus over his shoulder with his left hand. It is possible he is also laureate (as with the obverse portrait of Priapos on the previously known coins), but the double striking of the tetradrachm and the small module of the drachm make it impossible to make out whether this detail is there.

Fig. 3. a: Leu Numismatik Web Auction 18 (18/12/2021) 1065 = Leu Numismatik 10 (24/10/2021) 2134 (30mm, 1h, 16.36g; double struck, flan crack at 3h). **b:** CNG EA 477 (23/9/2020) 130 (19mm, 12h, 3.73g; flan crack at 5h, overstruck).

While the portrait of Apollo is perfectly conventional, the depiction of Priapos is at first somewhat surprising since he appears to lack his most recognizable feature: his phallus. In fact, this is an example of the so-called ‘noble’ Priapos type in which an archaic-style head with neatly coiffed hair and a finely kept beard is paired with a body clothed in a floor-length chiton. Unlike the ‘Anasyrma’ type, where a similarly clothed Priapos faces the viewer head on and lifts his chiton to display his erect phallus, in the ‘noble’ type, the outline of his flaccid or semi-erect phallus is only discernible through how it interferes with the folds of his chiton (Fig. 4)²⁰.

Fig. 4. Votive altar, early Imperial (Tarquinia, Museo Nazionale). Bearded silenos makes an offering over an altar to Priapos, holding a thyrsus and fruits gathered in his cloak. The outline of his phallus is visible beneath the folds of his chiton. Schraudolph 1993, 245, L201, Taf. 47.

²⁰ Megow 1997, 1034-1036 (IV. Anasyrma-Typus), 1037-8 (VII. ‘Elden’ Typus), 1043 (discussion), Megow 2000.

In sculptural depictions of the ‘noble’ type, the phallus nevertheless remains clearly identifiable because Priapos faces the viewer, and the scale of the object is sufficiently large to make out such details. However, in these new numismatic depictions, the choice of the ‘noble’ type renders the phallus essentially invisible because Priapos is standing in profile, and the scale is far too small for the phallus to be discernible beneath the chiton. The identification of the figure as Priapos rather than his father Dionysos (equally possible with the attributes of beard, kantharos, and thyrsus) is primarily secured by the fact that this is a coin of Lampsakos, that the other silver series and accompanying bronzes have clear portraits of Priapos, and that Priapos is later depicted on the provincial coinage of Lampsakos with kantharos and filleted thyrsus (Fig. 5.c). The approach to depicting Priapos, which we see on the provincial coinage of Lampsakos from the reign of Augustus down to the mid-3rd century AD, is far less unambiguous. As with the late Hellenistic coinage, Priapos is depicted either full-figure (Fig. 5.a, c) or as a portrait bust (Fig. 5.b), but the full-figure depictions always show him with a large erect phallus and never in the ‘noble’ type.

Fig. 5. a: RPC 1.2274 (Augustus): Berlin 18241758 (17mm, 12h, 2.41g). **b:** RPC 3.1551 (Hadrian): BnF Fonds Général 808 = SNG Paris 1274 (20mm, 5.68g). **c:** RPC IV (2) 595 Temp. (Marcus Aurelius, c. 176-180): BnF Fonds Général 811 = SNG Paris 1278 (26mm, 7h, 7.73g).

In my recent article on the Priapos tetradrachms, I noted that although Priapos had been closely associated with Lampsakos for some time, he only began to feature prominently in civic iconography from the late 2nd/early 1st century BC onwards²¹. This change in status appears to have resulted from a joint epiphany of Priapos and his mother, Aphrodite, which can be dated to the war with Aristonikos c. 133-131²². A minor deity who had previously only been associated with protecting crops in the rural margins of the city’s territory now found himself thrust into the role of chief defender of the city²³. The awkwardness of this shift in status and

21 For Priapos as a relatively ‘late’ god without much of a substantive presence in the sources before the late 4th/early 3rd century see Parker 2020, 145-6.

22 Ellis-Evans 2020, 109-17.

23 His trajectory as a cultic figure should perhaps be compared to that of Artemis, another deity who originally had strong associations with the rural margins but who in the Hellenistic period, and particularly in Asia Mi-

his essential inappropriateness for such a role is captured in a near-contemporary poem by Erykios, a poet from nearby Kyzikos:

Ὡς βαρὺ τοῦτο, Πρίηπε, καὶ εὖ τετυλωμένον ὄπλον
 πᾶν ἀπὸ βουβώνων ἄθροον ἐκκέχυκας
 εἰς γάμον οὐκ ἀνέτομον· ἔχει δέ σε δίψα γυναικῶν,
 ὦ ἄγαθέ, καὶ σπαργᾶς θυμὸν ἅπαντα πόθοις.
 ἀλλὰ καταπρήνυε τὸν ἐξωδηκότα φαλλὸν
 τόνδε, καὶ ἀνθηρῆ κρύψον ὑπὸ χλαμύδι·
 οὐ γὰρ ἐρημαῖον ναίεις ὄρος, ἀλλὰ παρ’ Ἑλλης
 ἦονα τὴν ἱερὴν Λάμψακον ἀμφιπολεῖς.

“How heavy and well-hardened, Priapos, is this weapon, which springs all of it from your loins, not unready for marriage! You are a thirst for women, my friend, and all your heart is swollen with desire. But appease this swollen phallus and hide it under a flowered robe, for you do not dwell on a lonely mountain, but guard holy Lampsakos by the shore of the Hellespont²⁴.”

The poet’s injunction to Priapos to hide his “weapon” beneath his cloak may just be a way of saying that he needs to act with the decorum befitting his new status as a poliadic deity. However, in light of the new coin type in which a very deliberate iconographic decision has been made to represent Priapos with his phallus safely out of the way, one wonders whether Erykios had this coin type in mind when he wrote these lines²⁵. Whatever the case, it is striking that this portrayal of Priapos, which downplayed his most recognisable attribute, was only a short-lived experiment on Lampsakene coinage. When the opportunity arose again under Augustus to depict the city’s god on its coinage, the Lampsakenes went for an unambiguous depiction of Priapos with his phallus on full display and stuck with it for the rest of antiquity.

A final point to note regarding Coin E is that both the attestation of a drachm denomination for this series and the fact that it is overstruck are typical of the civic silver production of the Troad in the early 1st century BC. In the second quarter of the 2nd century, when mints in the Troad such as Alexandria Troas, the koinon of

nor, also developed the characteristics of a city deity. This created a certain discordance between canonical literary representation and cultic reality which Hellenistic poets such as Callimachus found highly productive. See Petrovic 2007, 182-247 and Petrovic 2010.

24 Anthologia Planudea 242 with Ellis-Evans 2020, 116-17.

25 It is worth noting in passing that the attestation of a ‘noble’ type Priapos at Lampsakos in the early 1st century BC shows that this was not an innovation of the Augustan era (pace Zanker 1988, 245). Now that the depiction is attested at Lampsakos itself, it is probably also worth questioning the view that it must have originated with artists in 3rd century Alexandria (e.g. Megow 1997, 1043, Megow 2000) given how limited the evidence for this is.

Athena Ilias, Parion, and Tenedos produced civic silver, they focused exclusively on tetradrachms. By contrast, the civic coinages of the early 1st century involve a broader range of denominations: drachms and hemidrachms at Abydos, cistophori, didrachms, and drachms at Alexandria Troas, didrachms and drachms with the koinon of Athena Ilias, and drachms at Tenedos²⁶. Likewise, whereas overstriking is an unknown phenomenon for the Troad's silver coinage in the mid-2nd century, it is a widespread feature of its silver coinage in the early 1st century²⁷. These changes in production may reflect Roman interference in the production of these coinages²⁸.

ADDENDUM

After this article was complete, Ute Wartenberg kindly made me aware of an unpublished issue of the series in Athens. The issue uses O5 for its obverse die and is signed by a new individual, Isocrates son of Isocrates. The ethnic uses alphas with broken crossbars while the signer's name uses lunate sigmas. In left field it has a monogram in the same form as Promethion s. Lampon (2) and Socrates s. Xenophanes (with which it also shares an obverse die) and in right field the control mark is a fulmen.

REFERENCES

- Baldwin 1924, Baldwin, A., *Lampsakos: The Gold Staters, Silver and Bronze Coinages*, New York.
- Belke 2020, Belke, K., *Tabula Imperii Byzantini 13: Bithynien und Hellespont*, Vienna.
- BMC Mysia, *British Museum Catalogues of the Greek Coins: Mysia*, London.
- Callataÿ 1996, Callataÿ, F. de, "Abydos sur Aesillas", *Χαρακτηρ. Αφιέρωμα στην Μαντώ Οικονομίδου*, 81-91.
- Callataÿ 1998, Callataÿ, F. de, "Les monnaies hellénistiques en argent de Ténédos", *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*, (eds. R. H. J. Ashton et al.), London, 99-114.
- Ellis-Evans 2016, Ellis-Evans, A., "The koinon of Athena Ilias and its coinage", *American Journal of Numismatics*, 28, 105-158.
- Ellis-Evans 2018, Ellis-Evans, A., "Memnon and Mentor of Rhodes in the Troad", *Numismatic Chronicle*, 178, 33-69.
- Ellis-Evans 2019, Ellis-Evans, A., *The Kingdom of Priam: Lesbos and the Troad between Anatolia and the Aegean*, Oxford.
- Ellis-Evans 2020, Ellis-Evans, A., "The late Hellenistic tetradrachms of Parion and Lampsakos", *American Journal of Numismatics*, 32, 93-125.
- Ellis-Evans forthcoming, Ellis-Evans, A., *Alexandria Troas in the Hellenistic Period: War, Finance, and Civic Identity*, New York.
- Ellis-Evans-van Alfen 2018, Ellis-Evans, A.-van Alfen, P., "Preliminary observations on the archaic silver coinage of Lampsakos in its regional context", *Proceedings of the Second International Congress on the History of Money and Numismatics in the Mediterranean World, Antalya 2017, Istanbul*, 41-51.
- Ellis-Evans-Callataÿ forthcoming, Ellis-Evans, A. and Callataÿ, F. de, "An Athena Ilias tetradrachm overstruck at Maroneia".
- Frisch 1978, Frisch, P., *Die Inschriften von Lampsakos*, IGSK 6, Bonn.
- Gaebler 1923, Gaebler, H., "Die Silberprägung von Lampsakos. Eine chronologische Studie", *Nomisma*, 12, 1-46.

26 Abydos: Callataÿ 1996. Alexandria Troas: Ellis-Evans forthcoming. Athena Ilias: Ellis-Evans 2016. Parion: Ellis-Evans 2020, 95-99. Tenedos: Callataÿ 1998 with Meadows - Houghton 2010, 185-186 for the part of the series which now dates to the 150s.

27 Ellis-Evans - Callataÿ forthcoming.

28 Ellis-Evans 2020, 117-120 explores this possibility for the Priapos series. Ellis-Evans - Callataÿ forthcoming, Section 4 makes the case for the prevalence of overstriking in early 1st century BC Troad coinages reflecting Roman involvement in production.

- IGCH, Thompson, M., Mørkholm, O., Kraay, C., An Inventory of Greek Coin Hoards, New York, 1973.
- Meadows-Houghton 2010, Meadows, A. R.–Houghton, A., "The Gaziantep Hoard, 1994 (CH 9.527; 10.308)", *Coin Hoards X: Greek Hoards*, (eds. O. Hoover, A. R. Meadows, U. Wartenberg), New York, 172-223.
- Megow 1997, Megow, W.-R., "Priapos" *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) VIII.1 Thespiades-Zodiacus et Supplementum Abila-Thersites*, Zürich, 1028-1044.
- Megow 2000, Megow, W.-R., "Überlegungen zur Ikonographie des 'Edlen' Priapos", *Ἄγαθος δαίμων*. Mythes et cultes: études d'iconographie en l'honneur de Lilly Kahil (eds. P. Linant de Bellefonds, J. Balty), *BCH Supplément* 38, Athens, 365-76.
- Parker 2020, Parker, R., "Priapean problems", *Hierà kai Hosià*. *Antropologia storica e letteratura greca*. Studi per Riccardo Di Donato (ed. A. Taddei), Pisa.
- Petrovic 2007, Petrovic, I., Von den Toren des Hades zu den Hallen des Olymp. Artemiskult bei Theokrit und Kallimachos, *Mnemosyne Supplement*, 281, Leiden.
- Petrovic 2010, Petrovic, I., "Transforming Artemis: from the goddess of the outdoors to city goddess", (eds. J. N. Bremmer, A. Erskine), *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations*, Edinburgh, 209-227.
- Price, Price, M. J., *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus: A British Museum Catalogue*, 2 vols., London.
- RPC, Roman Provincial Coinage, <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/>. Accessed 22 August 2023.
- SC, Houghton, A.–Lorber, C. C., *Seleucid Coins: A Comprehensive Catalogue. Part 1: Seleucus I through Antiochus III*, 2 vols., New York.
- Schraudolph 1993, Schraudolph, E., *Römische Götterweihungen mit Reliefschmuck aus Italien: Altäre, Basen und Reliefs*, Heidelberg.
- SNG Ashmolean, Ashton, R. H. J., *Sylloge Nummorum Graecorum. Ashmolean Museum. Part IX. Asia Minor, Bosphorus-Aeolis*, Oxford, 2007.
- SNG Copenhagen Suppl., Schultz, S.–Zahlé, J., *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Supplement: Acquisitions 1942-1996*, Copenhagen, 2002.
- SNG Paris, Levante, E., *Sylloge Nummorum Graecorum. France 5. Département des monnaies, médailles et antiques. Mysie*, Paris, 2001.
- Thompson 1968, Thompson, M. "The mints of Lysimachus", *Essays in Greek Coinage Presented to Stanley Robinson*, (eds. C. M. Kraay, G. K. Jenkins), Oxford, 163-82.
- Zanker 1988, Zanker, P., *The Power of Images in the Age of Augustus*, Ann Arbor.